

A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)

Discurs de recepció de Manuel Jorba
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 24 de gener de 2013

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

A propòsit de la
primeríssima recepció
de «La pàtria» d'Aribau
(1833-1859)

A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)

Discurs de recepció de Manuel Jorba
com a membre numerari de la Secció Històrico-
Arqueològica, llegit el dia 24 de gener de 2013

Barcelona, 2013

Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
HISTÒRICO-
ARQUEOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Jorba, Manuel, 1942-

A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859)

Bibliografia

ISBN 9788499651514

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

1. Aribau, Bonaventura Carles, 1798-1862. Pàtria 2. Aribau, Bonaventura Carles, 1798-1862 — Punts de vista sobre la llengua 3. Intel·lectuals — Catalunya — Actituds — Història — S. XIX

4. Renaixença — Aspectes socials — Catalunya

849.9Aribau, Bonaventura Carles7Pàtria.06

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

© Manuel Jorba i Jorba

© 2013, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: gener del 2013

Tiratge: 250 exemplars

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-151-4

Dipòsit Legal: B-341-2013

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Cap poble que conservi el seu nom i la seva llengua no ha de desesperar: «L'únic constant és la mutabilitat».

EDWARD JOHN TRELAWNY, *Recollections of the Last Days of Shelley and Byron.*

No hi ha hagut poble sobre la terra que, per a enrobustir lo que se diu son present, no haja mirat sempre a dos punts extrems i cardinals, dels quals rep ell la vida: al passat i al futur: d'allí a on ve: allà a on va.

ANTONI DE BOFARULL, «Memòria del secretari»,
a *Jocs Florals de Barcelona en 1859.*

ESTAT D'ALGUNES QÜESTIONS

L'atenció, encomiàstica o imitativa, al poema «La pàtria. Trobes» de Bonaventura Carles Aribau comença amb la primera publicació conservada, del 24 d'agost de 1833, i és present, bé que discontinua, entre els anys 1836 i 1858-1859. A partir d'aquestes darreres dates, les de la publicació de *Los trovadors nous* i de *Los trovadors moderns*, i de la celebració dels primers Jocs Florals de Barcelona, i els anys següents, ja fora de les dates en què m'he proposat de centrar-me, aquella atenció no minvaria, coincidint amb la continuació dels Jocs Florals i sobretot amb motiu de la mort de l'autor, el 27 de setembre de 1862. Culminaria dos decenniis després, els anys de la col·locació del seu retrat a la Galeria de Catalans Il·lustres, el 1882, i de la inauguració del monument escultòric del parc de la Ciu-

tadella, el 1884, data en què Valentí Almirall qüestionà i contradigué molts aspectes de l'actitud fins aleshores generalitzada davant el poema i el seu autor.¹

El poema seria, des que hom començà a reflexionar sobre els canvis que es produïen en aspectes importants de la vida cultural catalana i de l'ús culte de la llengua catalana, una referència mítica o simbòlica tant dels orígens com de l'evolució del que s'anomenaria Renaixença, i esdevindria quasi omnipresent, fins als nostres dies,² a l'hora d'establir la convenció d'una data inicial, reforçada per la coincidència amb esdeveniments d'ordre polític i d'ordre cultural de gran relleu, entre els quals commemoracions de repercussió pública.

El procés d'acollida i d'interpretació del poema d'Aribau (que forma part de la gènesi i articulació de la Renaixença), si bé té el punt àlgid en el període 1882-1884,

1. Valentí Almirall conclou que el poema d'Aribau representa poca cosa en l'origen de la Renaixença i s'oposa «als que, més papistes que el papa, han volgut donar a una poesia íntima unes proporcions que jamai havia somiat son autor, exposant-lo an ell i a tots nosaltres a que, si no els propis, los estranys nos facin objecte de merescudes censures [...]. Lo títol verdader de la composició és “A don Gaspar Remisa”, i segurs estem de que si es pogués trobar l'original hi veuríem aquest títol o un de consemblant» (Valentí ALMIRALL, «L'Adeu siau turons d'en Aribau», *L'Avenç* (Barcelona) (octubre-novembre-desembre 1884), p. 549-550; veg. Magí SUNYER, «La llengua catalana, del col·loquialisme a l'alta cultura», a Borja de RIQUER (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 7, *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 290-292. Una primera aproximació, molt sintètica, a la recepció vuitcentista del poema, a Manuel JORBA, «El prestigi de “La pàtria” d'Aribau», a Borja de RIQUER (dir.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 6, *La gran transformació, 1790-1860*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 342-343). Regularitzo sempre, excepció feta d'alguna citació literal i dels títols en les referències bibliogràfiques, l'ortografia i algunes altres convencions dels textos inèdits o editats abans o al marge de les normes actuals.

2. Ni que només fos, com diu a contracor Antoni Rovira i Virgili, que, «per raons de comoditat potser, la seva Oda és considerada avui encara per la majoria com a moment inicial del nostre renaixement» («Paraules d'A. Rovira i Virgili. Aribau», *La Revista* (Barcelona), 227 (1 març 1925), p. 74). Més recentment Jordi Rubió i Balaguer es referí al paper històric de l'any 1833: «Si Aribau no hagués aconseguit apassionar els lectors dels alexandrins de *La Pàtria*, la restauració de les lletres catalanes hauria seguit un altre camí, perquè amb tota probabilitat s'hauria realitzat totalment l'assimilació a la literatura castellana de la primera generació catalana romàntica en aquesta llengua. L'any 1833, dos camins s'oferien als poetes de Catalunya; el que havien obert els *Preludis de mi lira* de Cabanyes, i el que tenia com a distintiu l'oda d'Aribau. Aquest darrer fou el camí triat. Per això vaig escriure en una altra ocasió que aquell any fou crucial per a les lletres catalanes» (Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 355). Rubió es refereix al que havia escrit el 1962: «[...] l'any 1833 les lletres catalanes podien haver triat entre dues orientacions [...]. L'any 1833 va sonar una *hora crucial* per a Catalunya» (Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «La Renaixença», a Ramon d'ABADAL *et al.*, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1962, p. 299-300). Tanmateix, cal dir que Cabanyes no obria camí nou per a la llengua, sinó que seguia un camí ja marcat clarament per coetanis com Aribau mateix.

no acaba en aquestes darreres dates, ni havia començat devers l'any 1870;³ aquest procés venia de més lluny, bé que gradualment s'hi anaren sumant perspectives i intencions diferents de les inicials, i continuaria fins ben entrat el segle xx, en què apareix, amb més relleu i eficàcia que els anys anteriors, l'interès pel poema com a objecte poètic. Ja dins el segle xix, tanmateix, Antoni Elias i de Molins, per exemple, tot i que sabia que al temps que ell escrivia el seu *Diccionario* el poema d'Aribau era valorat «por la intenció», remarca que abans «la oda *A la patria*, llamada así no sabemos por quién [...], fue celebrada más por la novedad [...]»; i insisteix que

el mérito literario de esta composición poética es de todos con justicia elogiado, y en puridad de verdad debe consignarse que estaba destinada, como observa el eminente literato D. Joaquín Rubió y Ors, a pasar a la posteridad.⁴

3. Segons Marfany, «[...] aquesta gent dels 1870, els de la Renaixença, s'inventen una renaixença anterior: s'inventen l'Aribau, s'inventen l'oda *A la pàtria*» (Jaume BADIA i Josep M. MUÑOZ, «Joaquim Nadal conversa amb Joaquim Molas i Joan-Lluís Marfany», *L'Avenç* (Barcelona), 229 (octubre 1998), p. 50).

4. Antoni ELIAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo xix*, vol. I, Barcelona, Imprenta de Fidel Giró, 1889. Cal remarcar que Elias de Molins no va poder localitzar l'edició del poema d'*El Vapor*, i que el transcriu de l'edició de Torres i Amat, bé que el disposa en octaves: «Conocemos y hemos consultado dos colecciones distintas de este diario barcelonés. Las que existen en el Archivo municipal y en la Biblioteca provincial y universitaria de Barcelona comienzan en septiembre de 1833, un mes después del en que se publicó la *Oda*» (ibíd., n.). En un article molt posterior, del 1901, Elias de Molins, havent vist l'edició d'*El Vapor*, remarca: «Su verdadero título es: *La patria*.—*Trobes*». A continuació, copiava la nota dels editors (però escrivia «a los habitantes de su país» en comptes d'«a los habitantes de su patria»), i afegia: «Esto modifica el alcance que se ha pretendido dar a la oda titulada equivocadamente *A ma patria*» (A. E[LIAS] DE M[OLINS], «Oda de Aribau», *Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas é Hispanoamericanas* (Madrid), VI, 3 (març 1901), p. 58-59; veg. també Antoni-Lluc FERRER, *La patrie imaginaire: La projection de «La pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, Ais de Provença, Université de Provence, 1987, p. 63-64). També Rubió i Lluch sabia que el poema era anomenat «*Oda a la Pàtria*, no amb exactitud, mes sí per sufragi universal» (Antoni RUBIÓ I LLUCH, «Prólech», a Joaquim RUBIÓ I ORS, *Lo Gayter del Llobregat: Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Edició políglota*, vol. IV, 1839-1895, Barcelona, Estampa de Francisco X. Altés y Alabart, 1902, p. xv; més endavant, a la pàgina xx, reproduïx l'observació d'Elias de Molins i la nota d'*El Vapor* amb el mateix canvi de «patria» per «país»). Aquesta lectura errònia passa també a Montoliu (Manuel de MONTOLIU, *Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna*, Barcelona, Pedagògica, 1922, p. 79-80) i a altres (veg. FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 62-81). No era conegut que Josep Subirana i Vila havia copiat a les «Observacions que dirigeix als Sòrs. Redactors del Senmanari [cristià, instructiu, agrícola i curiós]» la nota afegida en publicar les «Trobes del senyor Aribau [...] los redactors del periòdic de Barcelona *El Vapor* en son nº 68, corresponent al 24 agost de 1833» (Josep SUBIRANA I VILA, *Estudis sobre la llengua catalana*, Biblioteca de Catalunya, ms. 3028, f. 165v); tanmateix, Subirana es refereix al poema com a «*Oda a la Patria*» (f. 181v).

Joan-Lluís Marfany, a la ressenya de l'important llibre d'Antoni-Lluc Ferrer⁵ sobre «La pàtria», recorda o estableix que ni «Oda a la pàtria» ni «A la pàtria» no són el títol que Aribau posà al poema; que el poema és fruit d'un encàrrec, o d'un compromís, per a una onomàstica; que Aribau no sembla haver mirat mai el poema amb cap simpatia especial; que l'obra poètica catalana d'Aribau era de tipus ocasional; que no va fer mai per manera de convertir el seu poema en símbol de res, i que no va mostrar cap interès tangible envers el moviment de la Renaixença.⁶

Respecte a la darrera afirmació, caldria matisar de moment que, per bé que no hi hagi constància directa d'interès actiu per la més important de les institucions amb visibilitat de la Renaixença, com foren els Jocs Florals, i per l'ús poètic de la llengua catalana,⁷ és versemblant que hi hagué una certa simpatia, si hem de donar crèdit a informacions concretes de sengles articles necrològics del professor Josep Coll i Vehí i del metge Carlos Ronquillo, no gens sospitosos de desafecció a la llengua castellana. Segons el primer, Aribau, «ya víctima de la enfermedad que había de apagar la lumbre de su entendimiento y la voz de su corazón, soñaba con la *Englantina de oro* y se aprestaba a disputar el premio que ninguno tanto como él había merecido».⁸ Segons Ronquillo, més imprecisament, però amb referència concreta a l'àmbit del gai saber, és a dir, dels Jocs Florals, Aribau estava ben predisposat a contribuir a la poesia catalana:

Viéndole un día hojeando los cuadernos de los coros de Clavé, le insinuamos que asistiese al concierto que se daba aquella noche. El consejo no solo fue

5. Citat a la nota anterior. Edició en dos volums, però amb numeració consecutiva de pàgines.

6. Joan-Lluís MARFANY, «ANTONI-LLUC FERRER, *La patrie imaginaire: La projection de 'La Pàtria' de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, Aix-en-Provence, Publications Université de Provence. 1987. 2 vols. 906 pp. 320 F», *Bulletin of Hispanic Studies* (Liverpool), 66 (1989), p. 306-308.

7. A Jordi Rubió i Balaguer, en preguntar-se si «es va desentendre Aribau del seu poema», li semblava poder concloure «que no podem dir que Aribau es desentengués del poema i de la seva transcendència, perquè reconegué les conseqüències possibles de la seva paternitat, en permetre que *La Pàtria* fos publicada a "El Vapor" de Barcelona» (RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 349). Tenint en compte la vinculació de Remisa i Aribau als orígens i a l'orientació general d'*El Vapor*, no és versemblant que el poema català, ni cap altre text d'Aribau, hi fos publicat sense la seva conformitat implícita o explícita, fins i tot tenint en compte que «era improbable que vingués tot llest ja de Madrid» (veg. Joan-Lluís MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler, o al Cèsar el que és del Cèsar», *Els Marges* (Barcelona), 96 (hivern 2012), p. 24-25; veg. *infra*, n. 90).

8. Josep COLL I VEHÍ, «Don Buenaventura Cárlos Aribau», *Diario de Barcelona* (9 octubre 1862). Coll i Vehí donà errònia, el 17 de setembre de 1862 en comptes del 27, la data de la mort d'Aribau, la qual passà a Víctor Balaguer (*Las calles de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero, 1865, p. 75) i a altres autors. Vegeu la certificació de la defunció a Patricia ZAMBRANA MORAL, «El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* (Barcelona), 46 (1997-1998), p. 284-285.

acceptado con satisfacción, sino hasta con gratitud. Al penetrar en los jardines de Euterpe, al oír las dulces y melancólicas notas del *Somni d'una verge* se animó su rostro; el poeta debía recordar las alegres horas de su infancia. Si en aquella noche los poetas catalanes se hubiesen presentado al viejo que, olvidado, se paseaba por los jardines con el *pie en el estribo y con las ansias de la muerte no lejos*, y si al verdadero maestro en el gay saber le hubiesen demandado *un adiós...* Aribau habría cantado aún con voz sonora, con acento varonil.⁹

I encara, segons Pere Nanot i Renart, vinculat per naixement a l'entorn de les relacions barcelonines d'Aribau, aquest arribà a veure amb simpatia la institució dels Jocs Florals:

Quan en 1859 se reuní lo primer consistori de la renovada institució, los qui el formaren reberen de part de n'Aribau la més sencera enhorabona; si avui visqués l'autor d'*A la Pàtria*, conseqüent amb si mateix, estaria al costat dels qui defensem los Jocs Florals contra les envestides de propis i estranys i, amb sa lògica contundent, desfaria els sofismes inspirats i dictats per preocupacions inexplicables.¹⁰

Pere López Clarós escrivia al seu antic condeixeble Joaquim Rubió i Ors que

quisiera tener todas las composiciones poéticas de Aribau, que ya va siendo viejo y que, tan modesto como sabio, apenas conserva nada escrito de lo suyo. Si pudiese yo con los amigos contribuir a que pasase a la posteridad, me alegraría mucho y *el renacimiento de la poesía provenzal ganaría no poco*.¹¹

López Clarós es referia a tota mena d'escrits literaris d'Aribau, però els que relaciona amb un «renaixement de la poesia provençal» només poden ser els de llengua catalana. És cosa sabuda i coherent amb la valoració de la llengua i la literatura antigues que, per iniciativa pròpia o ajudant-hi Fèlix Torres i Amat i potser Sinibald de Mas, i pensant també en la col·laboració de Josep Tastú, hi hagué el projecte d'«il·lustrar la antiga literatura Provençal», segurament amb la inclusió d'«autors catalans, principalment de poesia» a la «Biblioteca de Autores Español-

9. Carlos RONQUILLO, «Ultima enfermedad de Aribau», *La Corona* (Barcelona) (28 novembre 1862, tarda). La referència a l'*adiós* no deu ser a un previsible «adéu a la vida», sinó a l'«adéu» de l'inici de la «La pàtria».

10. Pere NANOT I RENART, «Carles Bonaventura Aribau», a *Anuari Catalá 1875: Col·leccionat y publicat ab la col·laboració dels més distingits escriptors catalans, mallorquins y valencians per Francesch Matheu y Fornells*, Barcelona, Estampa de L. Obradors y P. Sulé, 1874, p. 26.

11. Carta adreçada a Joaquim Rubió i Ors, datada a Madrid el 29 d'octubre de 1860, citada per RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 350-351. La cursiva és de l'edició. En aquesta mateixa carta li diu que posseeix autògraf del sonet dedicat a M. Dolores de Belza (veg. *infra*, n. 75).

les», segons el que dedueix Rubió i Balaguer d'una carta adreçada a Joaquim Rubió i Ors el 20 de maig de 1844 per Torres i Amat, el qual lamenta que la salut no li permeti de «ser un socio que activamente coopere en este patriótico objeto».¹²

Marfany estableix igualment, a la ressenya suara citada, que el poema d'Aribau pot ser considerat, en bona mesura, com un producte ocasional i d'intenció «menor», semblant a la dels poemes coetanis d'altri en llengua catalana, o com un reflex exacte de la consideració mateixa de la llengua catalana com a *patois*; i que «La pàtria», tanmateix, per ocasional que en fos l'origen, va esdevenir una bandera aglutinadora i el punt de referència inicial de la Renaixença («the starting point of the Renaixença»)¹³.

És per això que Marfany insistiria, partint encara del llibre de Ferrer, en la importància de la recepció, és a dir, en el fet i en el tipus de la recepció que el poema va tenir i en l'ús que se'n va fer:

El mèrit principal del conegut llibre d'Antoni-Lluc Ferrer no és tant d'haver-ne recusat decisivament la transcendència com d'haver demostrat que només és possible de comprendre'l ressituant-lo al centre d'un complex *esdeveniment*. És aquest esdeveniment, i no pas el text, que constitueix en aquest cas

12. Veg. íd., p. 352. Uns quants anys després, Torres i Amat, en coincidir amb Aribau i amb Milà i Rubió, amb motiu de les oposicions fetes a Madrid entre desembre de 1846 i febrer de 1847, lamentava «el estar para morir, cuando tantos jóvenes catalanes se dedican a la literatura» (veg. Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època: Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, Curial, 1984, p. 86). Curiosament, Marià Aguiló anomena «Biblioteca de Autores españoles que han escrito en lemosín» el bloc que constitueix l'apartat XII del projecte d'edició d'obres literàries catalanes medievals (Biblioteca de Catalunya, Fons Marià Aguiló, 7.4.2; agraeixo a Margalida Tomàs la informació), en el qual completa i articula el projecte exposat per Milà i Fontanals en carta a Rubió i Ors del 26 de març de 1851 (Lluís NICOLAU D'OLWER (ed.), *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1923, p. 35-36).

13. MARFANY, «ANTONI-LLUC FERRER, *La patrie imaginaire...*», p. 307-308. Una palinòdia de Marfany respecte a la seva ressenya es referiria en primer lloc a l'acritud d'algunes de les observacions que hi són fetes, com la que reproduïxo: «To devote [...] 367 pages to prove that Aribau's poem "est bel et bien un poème de circonstance" [...] and another 62 to show that it is not "un poème-manifeste" can only be described as a monumental waste of time», p. 306-307; en segon lloc, al canvi de valoració de l'oportunitat o necessitat d'alguns capítols de l'estudi, com el de la col·lació detallada de «les poques ratlles amb les quals *El Vapor* va presentar el poema als seus lectors [...]» (Joan-Lluís MARFANY, «"Catalanisme no es provincialisme": nacionalisme espanyol, catalanitat i Renaixença», *Anuari Verdager. Revista d'Estudis Literaris del Segle XIX* (Vic), 17 (2009), p. 377). Uns quants anys abans, ja havia remarcat que havia posat injustament massa èmfasi en els aspectes negatius de la tesi «i no prou en el seu innegable mèrit d'obra pionera en la crítica del consens general sobre els inicis de la Renaixença» (Joan-Lluís MARFANY, «En pro d'una revisió radical de la Renaixença», a Rosa CABRÉ et al. (ed.), *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. II, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 640; reproduït, amb redacció nova de les notes, a Joan-Lluís MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008, p. 205-233).

el fet històric. I en la mesura que el text va independitzant-se ràpidament d'aquestes circumstàncies, el fet continua no essent el text mateix, sinó, ara, l'ús divers que se'n va fer.¹⁴

Es tractava, doncs, d'assenyalar que cal centrar l'atenció sobre la projecció del poema aribauà com a model i referent poètic, i, sobretot, doctrinal i patriòtic davant dels seus coetanis o posteriors, com en altres ocasions i en altres llocs el mateix Ferrer havia preconitzat:

Il conviendrait à présent de s'intéresser non plus à ce qui a été dit par Aribau mais à ce que les lecteurs de son poème lui ont attribué. Autrement dit, comment un poème de circonstance tel que *La patrie* a-t-il été transformé en un poème-manifeste ?¹⁵

I més recentment:

[...] es reconeixerà que la projecció de Bonaventura Carles Aribau en la literatura catalana moderna va ser determinant.¹⁶

«La pàtria» no va ser cap manifest, i mai no ho va voler ser; però aviat va ser llegit com si ho fos, i d'ací la repercussió que va tenir, molt abans que no fos analitzat i valorat com a obra literària: insisteixo a dir, encara que no calgui, que l'inici del moviment de la Renaixença (si és que cal basquejar-se a trobar-li «un» origen) no es troba en la publicació de «La pàtria», però que la lectura i la interpretació d'aquest poema com a «manifest» té un paper important, potser decisiu, al llarg d'un procés que no es limita a l'àmbit de l'ús literari de la llengua, pel fet que la reivindicació històrica o actual de la llengua anà d'alguna manera lligada a la de la història de Catalunya, de les seves lleis i institucions de govern,¹⁷ dels seus

14. Joan-Lluís MARFANY, «Per una història de la literatura que ho sigui de debò», *Els Marges* (Barcelona), 68 (2000), p. 8.

15. FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 395. Guy Mercadier ho deia resumidament al «Compte rendu» de la Thèse pour le Doctorat de Ferrer previ a la publicació: «Comment un texte de pure circonstance, écrit par Aribau pour faire partie d'une guirlande poétique offerte à son patron, Gaspar Remisa, a pu devenir le poème étendard de la Renaixença catalane?» (Guy MERCADIER, «Compte rendu. *La patrie imaginaire : la projection de "La patrie" de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*. Antoni-Lluc Ferrer, 2 vols., 945 pages. Thèse pour le Doctorat de 3ème cycle, soutenue à l'Université de Provence le 15 mars 1986 (Jury : M. Molho, M. Dufour et M. Mercadier : rapporteur)», *Cahiers d'Études Romanes* (Ais de Provença), 12 (1987), p. 297).

16. Antoni-Lluc FERRER, «La projecció de B. C. Aribau en la literatura catalana moderna», a Ramon PANYELLA (ed.), *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Lleida, Punctum, GELCC, 2007, p. 162.

17. «[...] convé que no oblidem que per a Capmany, com per als catalans de la Guerra de Suc-

monuments, dels costums, del caràcter, del *genius loci*, del *Volksgeist*, per més que no fossin evocats o reivindicats en llengua catalana fins molt endavant, si descomptem el que hi pugui haver de reivindicatiu abans dels Jocs Florals i de La Jove Catalunya, i deixant de banda els abrandaments poètics, en publicacions com *Lo Verdader Catalá* i en alguns escrits de Joaquim Rubió i Ors, Josep Juncosa i Mestre, Josep Subirana, Gaietà Cornet i Mas i pocs més.

Si fins aleshores el prestigi de la llengua es basava en el record del passat, inclosos els temps no tan llunyans en què la llengua catalana era «una llengua nacional, y no una jerga territorial»,¹⁸ és a dir dels temps en què era «llengua d'Estat», ara s'hi afegeix el fet, que podem anomenar sentimental, de ser vista com un element identificador de la personalitat. A propòsit dels primers Jocs Florals de Barcelona, Ignasi Ramon Miró remarcava que «Cataluña tiene sus glorias que van unidas a su idioma, y este idioma es la expresión de su carácter»,¹⁹ expressió simplificada de les característiques de llengua de la intimitat, de la sinceritat i dels sentiments que Aribau havia incorporat poèticament al seu poema. Marià Aguiló, tenint com a referent inequívoc el poema d'Aribau, sintetitza la idea de «pàtria» amb relació a la llengua i altres signes identificadors:

La pàtria no és solament la terra a on hem nascut i la llengua que la mare deixa en el nostre cor i als nostres *llavis*, sinó que són les costums antigues honorades, les tradicions boniques i la fe dels *avis*.

Si parlant com vosaltres no em tinc d'assemblar en res més, maleït el llaç que ens uneix. ¿Què en fas de la llengua si a negú puc dir germà, si mes paraules no retrunyen en cap cor?

La pàtria són les pedres antigues de la color de rosa seca. Qui enderroca un monument, un record, comet un crim de *lesa pàtria*.²⁰

cessió i de molt després, fins al romanticisme almenys, la llengua no era el signe d'identificació nacional, sinó que ho eren les lleis i les institucions polítiques, que determinaven l'estructura de la societat i les relacions que s'establien entre els seus membres» (Josep FONTANA, «Antoni de Capmany i les seves *Memorias históricas*», a Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, tom I, Barcelona, Alta Fulla, 2001, p. 6).

18. Veg. *infra*, n. 51.

19. Ignasi Ramon MIRÓ, «Reflexiones sobre los Juegos Florales que acaban de celebrarse», *La Antorcha Manresana* (Manresa), 97 (8 maig 1859).

20. Biblioteca de Catalunya, manuscrit del Fons Marià Aguiló llegat per Josep M. de Casacuberta. La cursiva és d'Aguiló. No semblen datables amb exactitud aquestes anotacions; és segurament dins els anys cinquanta que, potser induït per Aribau, Aguiló inclou a la dotzena glosada de *Focs follets* («La corona del roser») un lema extret del poeta quatrecentista gironí Bernat Estrús: «Muira el delit muira la cobenjança, | muiren los plers qui maten l'esperit [...]» (Marià AGUILÓ, *Focs follets*, ed. a cura d'Andreu Gabriel, estudi introductor de Margalida Tomàs, Tarragona, Arola, 2006, p. 155; agraeixo a Josep M. Domingo la indicació del poema d'Aguiló). No necessàriament ha de venir d'Aribau l'ús d'aquest mot, reiterat, al poema «Una visita als morts» en la versió publi-

Dues coses semblen incontestables: la primera, que Aribau no es proposava, ni s'ho podia proposar, contribuir a la literatura catalana de la mateixa manera que volia pertànyer a la república de les lletres castellanques; i, la segona, que aviat va ser considerat impulsor del nou ús de la llengua catalana en la creació literària, és a dir, en la reificació d'una literatura catalana culta i moderna. El meu propòsit és establir quina va ser la primera recepció del poema d'Aribau i com se'n va produir la mitificació, per contribuir a aclarir, quan això sigui possible, a través de la lectura i la valoració del poema, i de la imatge que de l'autor es va construir al seu temps, quina era la consciència d'uns canvis socioculturals que s'identifiquen amb el que seria anomenat Renaixença; i què hauríem de voler dir nosaltres en referir-nos a aquest moviment qüestionat, abans i ara, en alguns dels aspectes definitoris pel que fa a les «voluntats» dels seus protagonistes, i necessàriament revisitat i replantejat. Marfany conclou, potser massa taxativament, que la llengua hi era un pur ornament («només la cirereta que adornava aquest pastís»),²¹ i que els principals implicats d'abans de La Jove Catalunya i de la irrupció de Frederic Soler i del seu grup tenien la voluntat de continuar, i consumir, a tots els efectes (també segons Marfany, «amb l'esforç més important de castellanització de la pròpia societat que les classes dirigents catalanes hagin emprès mai»)²² la substitució lingüística assumida per Aribau i els seus coetanis:

La suposada Renaixença literària —en realitat un mer gest simbòlic estrictament ritualitzat— no era sinó la torna sentimental de la imposició de la diglossia sistemàtica per la burgesia, amb l'aquiescència de la resta de la societat. Però, a més a més, cal no perdre de vista el que això comporta: lluny de restaurar res, la suposada Renaixença era el ridícul gest compensatori de la liquidació deliberada d'una tradició d'ús escrit del català que [...] havia arribat sense interrupció fins a les primeres dècades del segle XIX.²³

Més recentment, Marfany ha precisat que la nova literatura, que identifica amb «la Renaixença pròpiament dita» —limitadament, doncs, amb una renaixença

cada a *Los trovadors nous* («Déu fassa que jo quan muira | com un infant que s'adorm, | muira donant l'arreveure | xalest i alegre a tothom [...]», p. 83), sobretot perquè no se n'hi fa el mateix ús comminatori. Cal notar, tanmateix, que els mots desapareixen en la refosa depuradora (que inclouria la difuminació de possibles marques d'influència) que en fou publicada en ser recollida en volum pòstum, datada el novembre de 1849 (Marià AGUILÓ, *Llibre de la mort*, Barcelona, Llibreria d'Àlvar Verdguer, 1898, p. 13).

21. Joan-Lluís MARFANY, «La Renaixença», a Jesús MESTRE I CAMPÍ (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 807-808.

22. *Ibid.*; veg. Jordi GINEBRA, *Llengua, nació i modernitat: Projectes i conflictes en la Catalunya dels segles XIX i XX*, Reus, Cossetània, 2009, p. 41-42.

23. Joan-Lluís MARFANY, «Renaixença literària i decadència lingüística», *Barcelona. Quaderns d'Història* (Barcelona), 6 (2002), p. 151.

«literària»— «es fa en base al sacrifici deliberat, i total, de l'autèntica tradició literària viva en català: aquesta gent va anar a matar-la, d'una manera claríssima i deliberada. La trobaven vulgar, una deturpació, i creien que s'havia d'eliminar».²⁴

Com ha escrit Jordi Ginebra, «la Renaixença no és exclusivament un moviment relacionat amb l'ús de la llengua catalana», i voler reduir la reflexió sobre el com, el què, el perquè i el quan de la Renaixença a la implicació absoluta en llengua catalana

impediria tenir en compte que la llengua és segurament un epifenomen, i que les tensions sociolingüístiques són sempre tensions derivades de factors d'ordre cultural, polític o econòmic. Pensem, així, que, si bé la funció específica de l'historiador de la llengua és mirar d'esbrinar fins a quin punt un renaixement (cultural, social, polític o de l'ordre que sigui) té conseqüències lingüístiques [...], és imprescindible que, per poder resoldre el problema que es planteja, intenti conèixer l'abast i les causes generals del renaixement que estudia. I, havent arribat aquí, les coses es compliquen enormement.²⁵

Una apreciació semblant de la complexitat de la Renaixença la trobem en Josep Fontana:

El camí de la Renaixença no passa [...] per les fites tradicionals del 1833, amb la publicació de *La pàtria* d'Aribau, del 1841, amb la de *Lo Gayter del Llobregat* de Rubió i Ors, i de 1859, amb la «restauració» —més aviat invenció— dels Jocs florals, sinó que està lligat a un conjunt de fenòmens molt més complexos.²⁶

D'altra banda, aquella identificació entre literatura i Renaixença porta a obviar, com ja he avançat, que és molt abans de 1865 que es rebateja interessadament el poema d'Aribau, que apareix la consciència i el concepte de «renaixença» i que s'oposa una nova literatura, amb nous temes i noves solucions formals, tant a la de tradició barroquista com a la d'indole popular, que, per romanticisme i modernitat, batejaren de «vulgars». Per això, Antoni de Bofarull explica a *Los trovadors nous* que la collecció «és escollida d'entre los molts que escriuen en català», en el sentit que hi escriuen d'una nova manera, la qual cosa li permet de prescindir dels poetes que es dediquen exclusivament a la poesia de passatemp, o a la «satírica i jocosa», que no era valorada en cap llengua.²⁷ Per això constatava, al discurs

24. Josep M. MUÑOZ, «Joan-Lluís Marfany, historiador (de la literatura)», *L'Avenç* (Barcelona), 373 (novembre 2011), p. 24.

25. Jordi GINEBRA, «La Renaixença des del punt de vista de la història social de la llengua», a CABRÉ *et al.* (ed.), *Professor Joaquim Molas...*, p. 516.

26. Josep FONTANA, *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida i Vic, Pagès i Eumo, 2003, p. 182.

27. Antoni de BOFARULL, *Los trovadors nous. Col·lecció de poesias catalanas, escullidas de autòrs*

que féu als primers Jocs Florals com a secretari i al de 1865 com a president, que ja era possible no haver d'identificar literatura catalana amb literatura vulgar.²⁸

Vull pensar que, tot i que no han estat aclarides encara totes les incògnites que planteja l'obra literària d'Aribau i la terminologia de què hi fa ús, no és sense cap mena de fonament que podem abordar la recepció del seu poema capital, sobretot perquè, d'acord amb el que he anat exposant, el que es pretén d'aclarir no és tant el sentit que Aribau donava a certs mots i al poema en el seu conjunt, com el sentit que se li va atribuir i tot el que s'hi va voler entendre. En mots de Hans Robert Jauss, a propòsit de Michel de Montaigne, es tracta de resseguir els primers indicis que poden mostrar, en una mirada sovint molt condicionada pels interessos personals i col·lectius de futur,

el pas que condueix de l'acte passiu de la recepció a la recepció activa, que estén el sentit i que per això és més productiva ja que fa descobrir al lector profà, dins del text, allò que l'autor no podia percebre ni expressar a la seva època.²⁹

Sobretot perquè el que el poema d'Aribau significa de novetat i canvi es troba, més enllà dels nous i renovats temes i recursos, alguns de notables en sintonia amb el romanticisme, en la proximitat de la recepció d'un poema en el qual s'ha de veure un doble referent i model literari: per demostrar la viabilitat de la llengua catalana com a llengua alta, ni que fos limitadament, fora d'algunes lloables excepcions, a la poesia; i per indicar el tipus de referents i de temes amb els quals contribuir a potenciar l'ús escrit de la llengua, en un context de positiva reivindicació provincialista i anticentralista, o antiassimilista,³⁰ i en nom de la història i del potencial actual, amb voluntat modernitzadora.

contemporàneos per Antoni de Bofarull, primer secretari de la Real Academia de Bonas lletres de Barcelona, Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1858.

28. «[...] quan ja, per fi, se veu aparèixer i avançar una nova llavor de poetes d'ardenta fantasia i sensible cor, desitjosos de cantar sols a llur pàtria d'una manera digna, i són llurs cants ja buscats i llegits amb preferència a les ridícules gloses d'aquell ominós interregne literari [...]» (Antoni de BOFARULL, «Memoria del secretari», a *Jochs Florals de Barcelona en 1859*, Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1859, p. 49). En termes més contundents, a Antoni de BOFARULL, «Discurs del senyor president del consistori, D. Antoni de Bofarull», a *Jochs Florals de Barcelona en 1865. Any VII de la restauració*, Barcelona, Estampa de Lluís Tasso, 1865, p. 30-32.

29. Hans Robert JAUSS, «La teoria de la recepció. Notes a uns antecedents poc estudiats», a *Teoria de la recepció literària: Dos articles*, Barcelona, Barcanova, 1991, p. 27.

30. «Si es espíritu de provincialismo el amor y respeto a lo que nuestros padres nos dijeron que era digno de amarse y respetarse, si de centralismo allanar todas las ilusorias divisiones, que por lo mismo que son ilusorias llenan la vida de los pueblos, *uniformar* (perdónesenos el vocablo) la nación y quitar de enmedio cuanto ha dejado en pie la tradición, y aun la tradición misma, grande y el más fuerte vínculo social en nuestro humilde sentir —sí, nos confesamos llenos del primero y, como el bardo de Escocia se envanecía en nombre de su pobre Escocia, nosotros decimos a nuestra patria:

Com que no em sembla que l'estudi de la recepció del poema d'Aribau s'hagi esgotat, m'he esmerçat a recollir-ne, glossar-ne i valorar-ne al·lusions, imitacions, ressons i comentaris perquè poden contribuir a un millor coneixement d'algun aspecte de la complicitat de la renovació literària amb la modernització, de finals dels anys trenta als cinquanta del segle XIX, de la Barcelona compromesa amb la modificació de l'Estat liberal; modernització basada en la llarga reclamació de l'enderroc de les muralles i el Pla d'Eixample, gràcies a una nova generació «capaz por sí sola de transformar intelectualmente nuestro suelo, como materialmente se va de día en día transformando».³¹

L'espanyolitat assumida dels homes dels temps dels Aribau o López Soler i dels dels Milà, Piferrer o Bofarull i tants altres es manifesta obertament diferenciada de la dels seus coetanis castellans (o estrictament espanyols), de manera que els seus textos requereixen una lectura cautelosa. Marfany mateix, quan diu que tota aquesta gent eren «nacionalistes espanyols» ve a dir que no ho eren de la mateixa manera que els seus coetanis castellans, perquè «aquest nacionalisme espanyol pot al mateix temps acceptar i absorbir aquesta catalanitat fonamental, amb el record del passat independent», i perquè «la indústria i el proteccionisme» tenen un «paper bàsic [...] en la manera com s'articulen catalanitat i nacionalisme espanyol».³² És amb la intenció de crear una legislació que no respongui només als

¡Oh Cataluña, país sombrío de negros matorrales y bosques espesos, tierra de nuestros padres! ¿Qué mano de hombre sería bastante para romper el vínculo filial que contigo nos une? [...]» (Pau PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España: Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paisajes, etc. En laminas dibujadas del natural y litografiadas por F. J. Parcerisa, y acompañadas con texto por P. Piferrer. Principado de Cataluña. Comprende las provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lerida*, Barcelona, Imprenta de Joaquin Verdagué, 1839, p. 368).

31. Francesc Muns i Castellet, citat per Josep M. DOMINGO, «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Literatura, modernització urbana i representació col·lectiva», a Josep M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: Modernització i romanticisme*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2011, p. 46.

32. MUÑOZ, «Joan-Lluís Marfany, historiador...», p. 24. Josep M. Fradera ha remarcat que «la peculiaritat catalana [...] va néixer de la crisi de la consciència liberal, trencant per sempre més la supeditació de la mateixa a fórmules ideològiques abstractes que no aportaven solucions als dilemes d'aquella generació de liberals primerencs. Quan això passà, la reclamació i la remembrança històriques adquiriren un altre valor. Malgrat tot, no costa gaire percebre que aquesta tensió contínua entre la integració conscient en el marc general espanyol i la necessitat de buscar respostes particulars actuà com un factor decisiu en la redefinició de la identitat col·lectiva catalana moderna» (Josep M. FRADERA, *La pàtria dels catalans: Història, política, cultura*, Barcelona, La Magrana, 2009, p. 111). Ell mateix ha remarcat que les tensions dels anys 1835-1845 propiciaren distorsions ideològiques que «tensaron hasta el límite la idea de un patriotismo español común a todos los liberales frente a la patrimonialización creciente de éste por parte del grueso de los liberales de cultura castellana. Esta tensión no derivó por lo general en el cuestionamiento del marco español como espacio privilegiado y único concebible de la política, pero sí obligó a una más compleja adaptación de la personalidad

interessos castellans que, com s'havia esdevingut a les Corts de Cadis,³³ ara des d'*El Vapor* es defensava la utilitat de conèixer les antigues Corts catalanes de cara a la construcció d'un Estat liberal modern i integrador:

Sería de sentir que las miras que se han tenido en la coordinación de estas apuntaciones sobre las Cortes de Cataluña fuesen tan mal interpretadas como lo fue al principio la opinión del *Vapor* sobre esta materia por la demasiada facilidad en precipitar los juicios. El objeto que las ha dirigido no es el de que subsistan las antiguas formas o desaparezcan enteramente, sino el de buscar en ellas un medio de legitimación para la futura mejora; de esta legitimación que se desea justamente después en las crisis sucesivas de los tiempos, cuando no se está ya en el caso de volver atrás.³⁴

Fins a quin punt la pervivència de la diglòssia i l'aculturació anul·la la possibilitat d'acceptar el terme «renaixença» per referir-se a una situació objectiva de la cultura del segle XIX? Que hi havia consciència de «renovació» i de «renaixement», alludint, no exclusivament, a l'ús culte de la llengua catalana, sembla evident en algunes de les referències textuais a què he recorregut i a què recorreré, la qual consciència portà coetàniament a encunyar denominacions particulars per al fenomen que es percebia com a nou i modernitzador.

del liberalismo local en el marco general español» (Josep M. FRADERA, «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)», *Hispania* (Madrid), 205 (2000), p. 686).

33. «[...] el projecte d'aquest grup de catalans del segle XVIII era més polític que cultural: volien recuperar el constitucionalisme per proposar-lo al conjunt dels espanyols com un programa de futur, com un model per una societat que respongués a les necessitats d'integració social que necessitava el món de la industrialització» (FONTANA, *La revolució liberal...*, p. 178; veg. també FONTANA, «Antoni de Capmany...», p. 9-10). «Sin facultad legislativa, sin fuerza para exigir lo que convenía al bien común de la tierra, las Cortes [de Castilla] se reducían a un cuerpo respetable de deseos que proponían lo que sus conocimientos y patriotismo les sugerían en bien del país; pero sin que sus votos formasen resolución, la cual siempre quedaba al arbitrio del monarca que las presidía» (Capmany citat per Ramon GRAU I FERNÁNDEZ, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2006, p. 63; veg. *infra*, l'esment de *Práctica y estilo de celebrar cortes en el reino de Aragón, principado de Cataluña y reino de Valencia y una noticia de las de Castilla y Navarra*).

34. Nota introductòria, sense títol propi, a «Cortes de Cataluña», *El Vapor* (Barcelona) (8 febrer 1834). L'article de les «bases de nuestro sistema fundamental legislativo» (la cursiva és meva) continua els dies 11 i 14. Aquest darrer dia, una altra nota introductòria hi insistia: «Inútil juzgamos repetir que desde el principio de estos discursos sobre Cortes nos referimos solo a las antiguas para fundar en ellas la legalidad de lo que se tratase de establecer, derivando de tan respetable fuente las modernas».

Josep M. Domingo proposa d'entendre la Renaixença com «un instrument d'ampli consens de projecció de les elits i de significació urbana»³⁵ i «no tant com la dada immediata de la realitat, sinó com un instrument de la construcció d'aquella realitat»:

La de la *renaixença* és una metàfora flexible, comprensiva del passat de glòria redescobert, del present d'optimisme i del futur projectat que, en efecte, passa a ser patrimonialitzada com una de les metàfores a través de les quals els catalans es produeixen [...]. En qualsevol cas, em sembla que ens toca de reconèixer que és absurd que vulguem esmenar els usos dels mateixos agents literaris i culturals vuitcentistes, i que han anat perdent centralitat (no diré que interès) qüestions com ara què és i què no és la renaixença (l'aforista intempestiu Nietzsche va deixar dit que «només és definible allò que no té història»), i quan comença i quan acaba, perquè se suposa que ara tenim unes maneres més pertinents i més intel·ligibles de fer-nos càrrec de la vida literària del XIX —de construir-nos-en una comprensió que tingui sentit en el present i no pas que es mantingui tributària de les formulacions vuitcentistes, o d'algunes de les noucentistes. Dit sumàriament (i amb fórmula que manllevo de Bourdieu), ens caldria prendre la *renaixença* no tant com la dada immediata de la realitat, sinó com un instrument de la construcció d'aquella realitat —que va ser, en efecte, la d'una molt notable renaixença.³⁶

I més recentment, i complementàriament, com

la vasta operació comunicativa en què els catalans del 800 es conjuren per exhibir ambició i força: la vasta operació comunicativa que van convenir a anomenar renaixença —que, comptat i debatut, no és sinó el primer gran codi de reconeixement dels catalans contemporanis.³⁷

És cert que hi havia consciència del procés de substitució lingüística, però no em sembla cert, sobretot avançat el segle XIX, que una substitució radical —més enllà d'una prou operativa diglòssia— fos desitjada o estimulada programàticament. El 1867, un contundent i conseqüent crític dels Jocs Florals i del seu entorn, com a «reducte» conservador influent, hi denunciava, tot al contrari, una voluntat descastellanitzadora:

[...] con el cebo de una gloria local muy pueril *trataban de apartar a los jóvenes literatos del estudio de la lengua española*, de las altas especulaciones científicas de que necesita el siglo y en fin del camino del progreso que cada día nos

35. DOMINGO, «Barcelona i els Jocs Florals, 1859...», p. 46.

36. Josep M. DOMINGO, «Renaixença: el mot i la idea», *Anuari Verdaguer. Revista d'Estudis Literaris del Segle XIX* (Vic), 17 (2009), p. 220 i 234.

37. Josep M. DOMINGO, «Joaquim Rubió i Ors. Usos del romanticisme», en premsa.

va separando más de la rutina, de la esclavitud y de la superstición en que la sociedad estuvo durante esa edad media que tanto encarecen y celebran.³⁸

I, l'any següent, Josep Lluís Pons i Gallarza, a propòsit dels anys d'activitat literària de Ramon Muns i Serinyà, dibuixava un estat de la qüestió de la llengua catalana substituïda per la castellana com a llengua alta per la força de la història:

Agreguemos que en Cataluña, por efecto de su *turbulenta historia* en los últimos siglos y por la dirección que sus fuerzas activas habían tomado hacia la civilización material, las tradiciones literarias de la edad media se habían interrumpido y dislocado y o crecían abrojos en el campo erial de la poesía, o sus escasas flores eran holladas por el carro de bronce de la industria. Y cuando no tienen el ingenio y el arte vida propia recurren a las prestadas fuerzas de la imitación. El ejemplo de los antiguos trovadores provenzales y catalanes estaba hartado lejos, y nuestros talentos solo tenían ante los ojos los libros de los últimos poetas de Castilla. Faltábales además el vigoroso auxiliar del idioma; pues el catalán yacía relegado al pueblo que jamás consintió en abandonarle, y, tenido por abyecto y menguado, negábasele la entrada en los salones, en las Academias y en las Bibliotecas.³⁹

Uns quants anys abans, dues setmanes després dels primers Jocs Florals de Barcelona, Pons i Gallarza havia entrat subtilment en la seva defensa i, tot establint que «la poesía es entre todos los géneros de literatura el que está más anexo a la vida íntima del alma», feia les consideracions i les preguntes següents:

Si se quiere que en un país florezca su poesía, cultívese su idioma: de otra manera las producciones de sus ingenios jamás revelarán el carácter nacional, y cuando no desmayen con la debilidad de las imitaciones, padecerán siempre la frialdad de las vaguedades: no llevarán todo el fruto de que son capaces; no serán espontáneas ni verdaderas ni fuertes. Alemania enriquece cada día con inspiraciones nuevas su lengua antes desdeñada por tosca y ruda; como Castilla confió al habla de Fr. Luis de León y de Rioja los conceptos que antes reservaba para la de Virgilio. *¿Y por qué los pueblos que conservan como lengua patria la más antigua de las neolatinas no han de esmerarse en cultivarla y ennoblecerla haciéndola intérprete de los dulces afectos de la religión, la patria y la familia?*⁴⁰

38. Lluís CARRERAS LASTORTRAS, «Los Juegos Florales, II», *Diario de Barcelona* (2 juny 1867). La cursiva és meva.

39. Josep Lluís PONS I GALLARZA, *Recuerdos biográficos de D. Ramon Muns y Serinyà*, Barcelona, Imprenta de Celestino Verdaguer, 1868, p. 24. La cursiva és meva.

40. Josep Lluís PONS I GALLARZA, «Influencia del idioma patrio en la poesía», *El Arte* (Barcelona), 4 (15 maig 1859), p. 6. La cursiva és meva.

Les actituds davant la llengua eren condicionades per la força de la història, incloses la demografia, la degradació de la seva institucionalització, la dispersió nacional i la fragmentació dialectal, que porten a un nou ús social de la llengua, a la consideració de llengua «baixa», anomenada habitualment «dialecte», o «patuès», davant de la llengua «alta»: en resum, a una nova consideració (o desconsideració) social.⁴¹

Sigui com sigui, no es troben, arribats als anys quaranta i cinquanta, en entorns culturals i professionals del moment, posicions tan radicals com les del món occità en els entorns equivalents:

[...] Quel sera le sort de cette poésie original ? Elle vivra, sans doute, autant que la langue qui en a reçu le dépôt ; mais cette langue elle-même doit-elle vivre ? Sera-t-elle parlée par notre postérité aussi longtemps qu'elle le fut par nos pères ? Je ne l'espère pas, Messieurs, ou plutôt, si j'ose dire tout ma pensée, *je ne le souhaite même pas* [...]. Poète populaire [Jasmin], vous chantez l'avenir sur la langue du passé. Cette langue que vous parlez si bien, vous la rajeunissez, vous la créez peut-être ; et cependant ne sentez-vous que la langue nationale, cet instrument puissant d'une civilisation nouvelle, l'assiège, l'envahit de toutes part, comme la dernière forteresse d'une civilisation vieillie [...]. Sa voix expire en prononçant de beaux vers, et son dernier soupir est le chant du cygne.⁴²

A Catalunya, fora d'unes molt determinades capes socials, o de famílies concretes, no es va renunciar mai a l'ús habitual parlat (i en part escrit, sota una molt estricta diglòssia) de la llengua catalana, però aquesta situació d'ús de la llengua posa de manifest que el seu estatut era aleshores molt diferent del que havia tingut durant segles en tots els àmbits i usos socials. I aquesta situació no era aleshores modificable, per la qual cosa la llengua alta era l'única que podia ser.

Recorreré al cas paradigmàtic d'Antoni Puigblanch, el qual, devers 1811-1813 i segons una versió més contundent que no la que publicà a *La Inquisición sin máscara*, de 1811, invitava els catalans a abandonar

41. «El espejismo de la igualdad, deseada pero socialmente inexistente, nos ha hecho creer que todas las lenguas son iguales y que, en consecuencia, su magnitud no tiene importancia. Lo hemos escuchado incluso en boca de lingüistas [...]. Pero las cosas son diferentes y en las conversaciones de la calle ser lengua pequeña o ser lengua grande forma parte substancial de los argumentos. Y no podemos negar que las lenguas son, si nos atendemos a su magnitud, muy diferentes. Aunque ello no implica, claro está, que no tengan todas sus derechos, entre ellos el de sobrevivir» (Josep Maria NADAL I FARRERAS, *Las 1001 lenguas*, 2a ed., Belcaire d'Empordà, Aresta, 2008, p. 60).

42. «Extrait du Discours de M. Dumon, Député, et Président de l'Académie d'Agen (Séance publique du 28 d'août 1837), a [Jacme BOËR], *Las papillotos de Jasmin, coiffur, de las academias d'Agen et de Bourdèou, etc. 1835-1842*, vol. 2, Agen, Imprimerie de Prosper Noubel, 1842, p. 44-57). La cursiva és meua. Uns quants dies després, el 2 de setembre, Jasmin adreçava un poema «A Mous-su Dumoun, député, Que begno de coundanna nostro lengo gascouno à mort» (ibíd., p. 45).

el idioma provincial o que le cultive hasta aproximarle en lo posible al castellano (y acaso sería esto lo más fácil), si ha de estrecharse más y más bajo las nuevas instituciones con el resto de la nación y no serle en nada inferior. Desengañémonos ya, y entendámonos, que será siempre extranjero en su patria, y que por consiguiente quedará privado de una gran parte de la ilustración que proporciona la recíproca comunicación de las luces, el que no posea como nativa la lengua nacional.⁴³

Fins aleshores, però, molt avançat el segle XVIII i al principi del XIX, i insisteixo en el que he escrit en un altre lloc,⁴⁴ hi havia hagut un reconeixement continuat, sovint entusiasta, de l'ús antic de la llengua catalana en tots els àmbits socials, inclosos el literari, el jurídic i el cortesà, el qual reconeixement equivalia a valorar en la llengua del moment de plenitud les aptituds exhibides, gràcies a les condicions externes que ho feien possible, com a llengua natural d'ús cortesà, eclesiàstic, legislatiu, polític, professional i social:

El refús de considerar el català com a un patuès només apte per a boques pageses i, doncs, d'abandonar-lo simplement, l'oligarquia dirigent del país [...] el va mantenir durant tot el segle XVIII i començos del XIX. En aquesta no degradació social, ¿no hi pot tenir potser un paper fonamental el record del seu passat, encara recent, de llengua de les institucions pròpies? En tot cas, en els elegíacs elogis que en van fer els catalans durant el segle XVIII i fins a ben entrat el XIX —Ballot, Puigblanch, Aribau, però també, per exemple, un desconegut escolapi de Puigcerdà—, aquest és, ara ben explícit, un dels principals arguments: llengua voluntàriament relegada, sí, a funcions secundàries, però no pas perquè sigui una parla degenerada inservible per a les més importants, com ho demostra el seu gloriós passat de llengua de reis i codis.⁴⁵

43. Citat per Joan ABELLÓ JUANPERE, «Actitud d'Antoni Puigblanch davant de la llengua catalana entre 1811 i 1832», a Antoni FERRANDO (ed.), *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, vol. VIII, Àrea VII. *Història de la llengua*, València, Institut de Filologia Valenciana, 1989, p. 216. Per a la versió no tan matisada, veg. Antoni PUIGBLANCH, *La Inquisició sin máscara*, estudi preliminar de Joan Abelló i Juanpere, Barcelona, Alta Fulla, 1988, p. 305-306; veg. també Max CAHNER, «L'obra poètica d'un liberal exiliat», a *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849): Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*, vol. III, *La primera restauració absolutista (1814-1820)*, Barcelona, Curial, 2005, p. 453-455.

44. Manuel JORBA, «Notes sobre l'ús literari de la llengua catalana i la castellana a Catalunya. A propòsit de Manuel de Cabanyes», a Xavier SOLÀ DE ANDRÉS et al., *Manuel de Cabanyes (1808-1833) i el romanticisme català*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 2009, p. 51-65.

45. Joan-Lluís MARFANY, *La llengua maltractada: El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*, Barcelona, Empúries, 2001, p. 188-189. «Lo que en todo caso tiene algo más de relieve (punto que se ha destacado poco, y en el que Marfany ha insistido en los últimos años) es que las clases sociales altas tampoco abandonaron su lengua (o lo hicieron en una proporción muy reduci-

Aquí i en altres passatges del mateix estudi i en altres estudis seus, Marfany dóna per cert que la llengua catalana escrita va ser «voluntàriament relegada», o que va ser abandonada «per voluntat pròpia», i que no intervingueren de manera decisiva causes alienes a la societat catalana en aquest abandó, o en els condicionaments de la voluntat d'abandó. Sobre aquestes conclusions, Josep Murgades ha escrit observacions com la que segueix:

¿Es pot creure ingènument en una «voluntat pròpia», del tot sostreta a pressions mediambientals i absolutament impermeable a tota mena de condicionants externs, tota «lliure» doncs? ¿S'hi val a ignorar allò que, tot just els sociòlegs, solen anomenar els mecanismes de coerció que faciliten l'adhesió a una comunitat nacional mitjançant l'ús de la violència simbòlica? [...].⁴⁶

da). Ciertamente, las clases altas conocían la lengua castellana: la necesitaban para obtener cargos y privilegios, para relacionarse con el poder político, para cumplir con sus obligaciones sociales, para negociar con el resto de la monarquía. Pero no era su lengua y la aprendían estudiando y con esfuerzo [...]. Lo cual no les impedía contemplar este idioma “casi extranjero” como el idioma asociado al progreso, a la alta cultura y a la modernidad» (Jordi GINEBRA, «La lengua catalana en el siglo XVIII. ¿Una lengua doméstica?», *Dieciocho. Hispanic Enlightenment* (Charlottesville, Virginia), 35, 1 (2012), p. 108-109).

46. Josep MURGADES, «D'una nació diglòssica (i també d'una altra de glotofàgica)», *Els Marges* (Barcelona), 87 (hivern 2009), p. 112. Amb relació a això, em sembla excessiva i més que discutible la conclusió de Marfany que «la cèdula de 1768 havia imposat l'ensenyament del castellà, però, contra el que se sol dir gratuïtament, no havia pas prohibit el del català [...]» (MARFANY, «Renaiença literària...», p. 152). És cert que la paraula «prohibir» i afins no hi sortien, però el decret era coercitiu, sota el pretext d'establir «la igualdad de derechos», i no afectava només l'ús escolar i professional de la llengua llatina. Pel que fa en concret a l'ensenyament, estableix que «la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente, dondequiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y Justicias respectivas, recomendándose también por el mi Consejo a los diocesanos, universidades y superiores regulares para su exacta observancia y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía» (citat per Francesc FERRER I GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana: Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 37). Al decret, per anacronisme o falsejament de la història, s'indica que, a la pràctica forense, «en Aragón se fue desterrando el lemosino desde Fernando el primero, contribuyendo esta uniformidad de lenguas a que los procesos guarden más uniformidad en todo el Reino [...]» (ibíd.), amb la qual cosa es vol donar una justificació històrica a les disposicions que s'establien. I que el decret fou interpretat com una prohibició és palès en disposicions de l'autoritat municipal (veg. FERRER I GIRONÈS, *La persecució política...*, p. 48) o en disposicions internes d'ensenyants i centres d'ensenyament, entre les quals destacaria l'adduïda per Salomó Marquès: «Un document dels gramàtics de la Bisbal d'Empordà pot il·lustrar la qüestió. En la llibreta d'exercicis que he tingut ocasió d'estudiar, els alumnes passen del català al llatí el text que els dicta el pare Bernardí, franciscà del convent. Doncs bé, en el foli 101/102 s'hi diu: “El Rey Nuestro Señor, cuya sagrada Persona conserve Dios muchos años y acumule de felicidades, considerando que los Catalanes florecen en ingenio así para las especulaciones de Minerva, como para las operaciones de Marte, dignóse mandar por su Real Decreto de 23 de junio del

Marfany ha contrareplicat recapitulant i sistematitzant les seves conclusions, en què insisteix a minimitzar els efectes d'una legislació i d'unes freqüents conductes coactives i, sense deixar de destacar que «el castellà va tenir la força del poder del seu costat» i l'existència d'«insidioses coaccions del poder», considera que «calia i cal insistir [...] en el caràcter *essencialment* endogen del procés, en el fet que els catalans mateixos en van ser els agents [...]».⁴⁷ Val a assenyalar, tanmateix, que, a les dates en què ens movem, hom entenia que la coerció hi era, perquè «hem de prendre les coses “tal com se nos varen imposar *per lo conquistador que nos dominà*” i oblidar la quimera de la independència de Catalunya».⁴⁸

Es reconeixia a la llengua catalana un prestigi i un valor estrictament històrics, no actuals, perquè havien canviat per a la llengua catalana i els seus parlants i usuaris totes les circumstàncies que condicionaven l'ús de qualsevol llengua, fora de l'àmbit socialment ampli, però culturalment limitat, de la quotidianitat, que era el lloc en què la llengua catalana tenia «la força»,⁴⁹ la qual cosa feia impossible que amb aquesta llengua hom pogués i volgués participar en la festa compartida de la literatura i de la creació i de les relacions culturals modernes. I això justament en temps de revaloració de la creació literària, de valoració de l'originalitat i del geni creador, i del creixement, tant per canvis polítics com tècnics, de noves plataformes (influents mitjans de difusió de la paraula escrita, diaris, revistes i altres productes impresos) de manifestació de la creativitat, i de la desclosa o nova definició de gèneres expansius com la novel·la i el nou teatre històric i de costums actuals, el dietari, l'epistolari i la crònica d'opinió.

Antoni de Capmany havia concretat lúcidament l'actitud establerta i explícitament o tàcitament acceptada pels homes de cultura del seu temps davant de la llengua catalana, actitud que seria recollida per les generacions immediates posteriors. Resumidament, que, com que la llengua catalana havia deixat de ser en temps recents llengua d'Estat, i de més antic llengua de Cort, era de raó usar per

presente año 1768 que en todo el Principado de Cataluña se hable y enseñe la lengua española, para que, instruidos en la frase española, puedan los Catalanes emplearse con mayor desembarazo al Real Servicio. Obedeciendo, pues, como es justo, al Real Decreto, manda el maestro de la Bisbal a todos sus discípulos que, en adelante, hablen y repitan los libros en lengua castellana; previniendo que no mirará con indiferencia los defectos que, en este asunto, se cometieren; pues no son dignos de compasión los que con todas sus potencias no cumplen la voluntad de nuestro amabilísimo Monarca.” [...]» (Salomó MARQUÈS I SUREDA, *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1985, p. 99; veg. també FERRER I GIRONÈS, *La persecució política...*, p. 49).

47. Joan-Lluís MARFANY, «Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara. Resposta a Josep Murgades», *Els Marges*, 88 (2009), p. 109.

48. Enric CASSANY, «Una tertúlia literària durant el Bienni Progressista», a Ramon PANYELLA (ed.), *La projecció social de l'escriptor...*, p. 184. La cursiva és meva.

49. Pere ANGUERA, *El català al segle XIX: De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997, p. 31.

al ple desenvolupament professional i personal la que ho havia esdevingut a Catalunya.

En les seves paraules, de primer en la introducció de la traducció de l'arenga de Martí l'Humà en l'obertura de les Corts tingudes a Perpinyà el 1406 i en segon lloc en la del «Vocabulario de las palabras catalanas más difíciles del Libro del Consulado»:

Esta arenga o proposición, que dijo de memoria el rey don Martín el día 26 de enero de 1406, está sacada del cuaderno original que se guarda en el Real Archivo de Barcelona [...]. Pero como la lengua catalana en la que está extendido el original es ya anticuada en el mayor número de los vocablos, y por otra parte sería inútil copiarla en un idioma provincial, muerto hoy para la República de las letras y desconocido del resto de Europa, nos ha parecido más propio trasladar este precioso monumento, que pocos leen y muchos menos entienden, vertiéndolo en lengua castellana para universal inteligencia de los lectores.⁵⁰

El catalán, a mediados del siglo XIII, era la lengua nacional de tres Provincias o Reinos, es a saber, de Cataluña, Valencia, Mallorca, Menorca e Ibiza, y de allí se comunicó mucha parte a Aragón, en cuya habla castellana han quedado muchas voces lemosinas. No era, pues, un idioma del pueblo particularmente [...]. Fue, en una palabra, una lengua nacional, y no una jerga territorial, desde el siglo XII hasta principios del presente, en que se adoptó, con el nuevo gobierno, la castellana en todos los tribunales y actos públicos de las provincias de la Corona de Aragón. Desde esta época solo ha quedado reservada para el trato familiar de las gentes y uso doméstico del pueblo [...].⁵¹

Com ha remarcat Fontana, la recuperació de la llengua pertanyia al futur:

Que aquest austracista que s'exalta amb els records de la història i que ha viscut tant de temps fora de la seva terra no acabi de veure amb bons ulls la

50. Antoni de CAPMANY, «Apéndice de algunas notas», a *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1879, p. 54-55.

51. Antoni de CAPMANY, *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí llamado vulgarmente Libro del Consulado*, Madrid, Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1791, p. 355. En una altra obra intermèdia entre les dues citades, Capmany considerava, molt sintèticament, la llengua catalana com a «lenguaje hoy provincial, usado en el Principado de Cataluña, y por comunicación en los Reinos de Valencia y de Mallorca, incluidas Menorca e Ibiza» (Antoni de CAPMANY, *Teatro histórico-crítico de la elocuencia castellana, por D. Antonio de Capmany y de Montpalau*, vol. I, Madrid, Oficina de Don Antonio de Sancha, 1786, p. CLXXX; veg. *infra*, n. 73). Com ha observat Joaquim Molas, Capmany indica que la substitució administrativa de la llengua i la degeneració «de su castiza y legítima habla y escritura» provenen de decisions polítiques: «Conclusió: es tracta d'un problema, més que lingüístic, polític. I, a més, datat» (Joaquim MOLAS, *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*, Palma, Leonard Muntaner, 2010, p. 48-49).

mena de societat que la industrialització està produint a Catalunya, com ho mostren les seves impressions de la Barcelona del 1802 en les cartes escrites a Cornide, en què remarca el seu malestar davant l'«estrépito mercantil y industrial de este pueblo inmenso y vocinglero», i davant d'una ciutat que ha perdut el bon gust d'antany i que s'ha convertit en «lugar de fabricantes, traficantes, carreteros afanados y hurones púnicos hambrientos de dinero y de guardarlo para adquirir más», és fins i tot comprensible. Són coses que, igual que la recuperació de la llengua, pertanyen a un món del futur, basat en la fàbrica i en el romanticisme, que ell hauria ajudat a crear, però al qual no pertany. El Capmany que s'ha associat al projecte renovador de la Junta de Comerç i que defensa fins a la fi de la seva vida les llibertats perdudes el 1714 té, però, tot el dret a ésser considerat com un dels fundadors de la Catalunya contemporània.⁵²

En aquest futur tindria continuïtat la consciència del valor històric, i ara també en certa manera actual —la castellana li porta «poca ventaja», escriuria Aribau—⁵³ de la llengua catalana, una consciència que no sembla que derivi de cap compromís ni que sigui expressió de cap prejudici i que queda plasmada, ni que sigui anecdòticament —perquè l'ús que Aribau fa de la llengua catalana a «La pàtria» no en devia ser conseqüència, bé que hi pogués indicar una predisposició—, en la carta escrita a Ramon Muns i Serinyà el 1817, a què em referiré més endavant.

Més ençà de Capmany, entre els qui ponderaren el valor històric de la llengua catalana com a llengua alta, o, en les paraules aplicades per Marfany a Capmany, tingueren «respecte orgullós» per aquesta llengua, esmentaré Pau Piferrer, que als *Recuerdos y bellezas de España*, i més d'una vegada, s'hi refereix al mateix temps que defensa altres elements històrics, o, segons quins, actuals, com a distintius de la personalitat catalana, no identificable ni volgudament assimilable amb l'Espanya castellana, i que veia en el canvi dinàstic de 1714, amb el canvi de la llengua més immediata a la Cort, l'origen de

las mudanzas que aquella introducción de la línea femenina tarde o temprano acarrearía a sus cosas. El habla catalana, ese idioma dulce, enérgico y sonoro con que cantaban los trovadores el amor, los cortesanos urdían pláticas sutiles y corteses; los reyes aragoneses hablaban a los vasallos de sus distintas provincias, y estos elevaban hasta el trono la voz de la verdad y de la justicia; el habla catalana paró de repente en sus progresos hacia la perfección, y poco a poco fue cediendo el campo a la de Castilla. Hijo de esta el monarca, llena de compatriotas suyos la corte, la adulación cortesana hizo desde entonces gala del lenguaje de su señor; y únicamente tolerado, de preferido y cultivado que era antes, en palacio y entre las clases superiores, el bello idioma lemosín perseveró tan solo

52. FONTANA, «Antoni de Capmany...», p. 11.

53. Veg. *infra*, n. 69.

en los pueblos, que mal pudieron pensar en mejorarlo, y, perdiendo la importancia, perdió también la posibilidad de pasar a la posteridad y perfecto como sus rivales el francés y el italiano, y como ha pasado la entonces no muy culta lengua castellana.⁵⁴

La llengua catalana era a Catalunya «la llengua vulgar», és a dir, la de la vida quotidiana de la immensa majoria de la població, i la castellana era «necessària», o «la necessària», no només per als usos oficials —sotmesos a una regulació administrativa constrictiva en favor de la llengua castellana d'efectes molt amplis, més enllà de la vida política, administrativa, civil, religiosa i militar—, sinó per al dia a dia, fora dels estrictes entorns populars:

La lengua catalana solo tiene lugar en vuestros razonamientos privados, la latina en las universidades, palestras públicas y más sublimes ciencias; pero la castellana no se ciñe a estos casos precisos, sino que comprende otros muchos: en los circos, en los teatros, en los bufetes, en las tertulias, en las conversaciones, en las correspondencias epistolares; por último, en toda especie de comercio de la vida humana puede ser admitida y abrazada. Reina en los Consejos Supremos, pero déjase también oír en las Chancillerías, Audiencias, Intendencias, Contadurías, Acuerdos, Sociedades y hasta en los tribunales más inferiores y escribanías de menos tono.⁵⁵

Dels poetes del seu temps, i del lloc —la classe social i el nivell cultural— en què les actituds raonades davant de la llengua eren possibles, Manuel de Cabanyes (1808-1833) és un dels qui, seguint conscientment o inconscientment el camí marcat pels seus coetanis entrats a la palestra literària i acadèmica abans que ell, exemplifica millor la voluntat de creació d'una nova i moderna poesia a la Catalunya del primer terç del segle XIX, en què la llengua castellana s'imposa necessàriament com a única llengua possible per a la fama pública i la satisfacció artística personal.

La llengua castellana era, doncs, l'única que donava passaport per entrar a la «república de les lletres». Malgrat els entrebancs inherents a la condició de català, i malgrat la consciència del pes relatiu que la seva poesia podia tenir en el conjunt espanyol (en què sabia que com a mínim no era «necessària»), volia fer-se un nom literari, i això només ho podia aconseguir en castellà. I, encara més, amb el mot «preludios» del títol del seu llibre volia indicar la voluntat de continuïtat en l'activitat poètica, truncada per la mort prematura. En paraules del seu germà Josep Antoni,

54. PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España...*, p. 274.

55. «Razonamiento sobre la importancia de la lengua española en el ejercicio de las escuelas» (l'Escola Pia de Puigcerdà), del 6 de juliol de 1780, citat per August RAFANELL, *La llengua silenciada*, Barcelona, Empúries, 1999, p. 112-113.

no hay la menor duda que si D. Manuel hubiese vivido más tiempo, hubiera inmortalizado con alguna producción de su genio, siendo su principal intento emplear el encanto de la poesía para utilidad y perfeccionamiento de la sociedad, y no hacerla pompa vana de palabras. Sus *Preludios* lo indican claramente.⁵⁶

O, uns quants anys més tard, en les de Pere Mata, o del seu *alter ego* d'*El poeta y el banquero*:

¿Qué ha de hacer un pobre autor que escribe en un idioma que no es suyo, cuando debe traducir sentimientos intraducibles en todos los idiomas?⁵⁷

Bonaventura Carles Aribau i altres coetanis decidits a fer-se un nom d'escriptors (Ramon López Soler, Joan Làrios de Medrano, Ramon Muns i Serinyà, Francesc Altés i Casals) es proposaren, i se'n sentien capaços, a diferència dels seus avantpassats, de dominar la llengua castellana i de destacar en les lletres castellanes,⁵⁸ bé que, com diria explícitament, uns quants anys més tard, Manuel de Cabanyes, eren conscients d'haver d'escriure necessàriament en una llengua apresada per entrar en el panteó literari (més enllà de la «tertúlia», del «grup local» o de l'«acadèmia», de repercussió limitada):

No encareceré [...] las dificultades que un catalán ha de vencer para escribir en una lengua cuyo estudio le es tan costoso como el de cualquier idioma extranjero, pues con razón podrían contestarme que nadie me obligaba a escribir, y que sin mis poemas poco perdiera la literatura española.⁵⁹

Nascuts tots ells al final del XVIII o molt al principi del XIX, des de plataformes noves o renovades (la Sociedad Filosófica, l'Acadèmia de Bones Lletres, *El Europeo*), i des d'empreses o iniciatives editorials, s'implicaren en la substitució de la poètica barroquitzant, que havia dominat fins aleshores, pels models i la preceptiva il·lustrats i pels sentimentals i els romàntics, que procuraren d'incorporar en poemes solts, llibres de poesia, articles doctrinals, obres teatrals de contingut dra-

56. Citat per Xavier SOLÀ DE ANDRÉS. «Manuel de Cabanyes: aproximació literària i biogràfica», a Xavier SOLÀ DE ANDRÉS et al., *Manuel de Cabanyes (1808-1833)*..., p. 49.

57. Pere MATA, *El poeta y el banquero*, vol. III, Barcelona, Imprenta de El Constitucional, 1842, p. 117.

58. Joaquim Molas ha assenyalat, com a línia de recerca per seguir, l'estudi de «l'intent del grup de la Sociedad Filosófica i d'*El Europeo* de fer a Barcelona, per primer cop a la història, una literatura "espanyola" coherent i amb incidència a Madrid, no sols sense renunciar a la seva condició de "catalana", sinó, a més, exhibint-la sense embuts» (Joaquim MOLAS, «Reflexions per a una clausura», *Anuari Verdaguier* (Vic), 13 (2008), p. 294-295).

59. [Manuel de CABANYES], *Preludios de mi lira*, Barcelona, Impr. de A. Bergnes y Comp., [1833], p. 4.

màtic i novel·les històriques, perquè llur interès per la literatura anava més enllà del que era propi i limitat a la preceptiva. I per a això es llancen a una activitat literària —creativa i també especulativa—, que, si no els converteix en «professionals» de les lletres ni, més concretament, de la literatura, els suposa una dedicació a una activitat que va més enllà de la diversió, l'entreteniment o la pura circumstancialitat. D'aquesta dedicació són fruit, entre els més primerencs, el poema «Las ruinas de Monserrat» (1815), de Ramon Muns i Serinyà; els *Ensayos poéticos* (1817) i poemes posteriors com «La economía política» (llegit a l'Acadèmia de Bones Lletres el 1822) o «Mi insensibilidad progresiva» (1824), d'Aribau; les tragèdies *El conde de Narbona* (1816) i *Gonzalo Bustos de Lara* (representada a partir de 1819 a Madrid, a Barcelona, a València, a Saragossa i en altres ciutats, segons la portada de l'edició, molt posterior), de Francesc Altés i Casals; els *Ensayos poéticos* (1821), de Joan Làrios de Medrano, o el poema «La emulación» (1823), de Ramon López Soler.

A *El Europeo*, amb l'estímul dels col·legues estrangers, l'austríac Karl Ernst Cook (o Koch) i els nord-italians Luigi Monteggia i Fiorenzo Galli (coneixedors de la renovació impulsada per *Il Conciliatore* milanès), aquells autors tenen una major oportunitat d'anar més enllà de la creació literària, de traspasar el reducte d'una societat o grup d'amics, sigui la Sociedad Filosófica o l'Acadèmia de Bones Lletres, de traspasar els límits dels gèneres literaris o assagístics més cultivats fins aleshores, i d'incorporar una nova curiositat universal expressada en múltiples matèries:

Extensa es, y acaso desmesurada, la esfera de este periódico. Todas las ciencias metafísicas, morales, naturales y exactas, todas las artes útiles y agradables, todos los ramos de la literatura, en fin todos los conocimientos sobre lo bueno, lo verdadero y lo bello, cuanto contribuya a mejorar el corazón, a rectificar el juicio y a cultivar el gusto será nuestro objeto.⁶⁰

Aquest propòsit equivalia a la voluntat de modernització, i la modernització va lligada a l'obertura a Europa, fruit d'una «vocación europeísta ya presente en la ciudad»,⁶¹ reforçada amb la presència europea, prou diversa, representada pels col·laboradors forans de la revista:

60. «*El Europeo. Periódico de Ciencias, Artes y Literatura* [...]. Prospecto», s. p. e. El prospecte és inclòs a l'edició facsímil de la revista deguda a Paula A. SPRAGUE (ed.), *El Europeo (Barcelona, 1823-1824): Prensa, modernidad y universalismo*, Madrid, Iberoamericana, Frankfurt am Main, Vervuert, 2009. Les pàgines del facsímil no tenen incorporada numeració nova i consecutiva, i només pot ser citat, doncs, per la corresponent a l'edició original.

61. Paula A. SPRAGUE, «Introducción: *El Europeo*, una voz universalista hacia la modernidad», a SPRAGUE (ed.), *El Europeo (Barcelona, 1823-1824)*..., p. 56.

El Europeo como un todo —no sólo lo literario— forma parte de ese proceso modernizador al que aspiraron y contribuyeron. Ciertamente se esforzó en introducir una nueva sensibilidad estética en España que estaba siendo debatida en la Europa del momento, pero quizás lo más importante no está en lo que hizo, sino en cómo lo hizo. *El Europeo* surgió no desde una historia ya escrita, sino como un espejo de su entorno que a la vez es motor de una historia que se está construyendo.⁶²

Per a ells, la modernitat va lligada a la Il·lustració, al progrés i a la prosperitat:

Cuando nuestro espíritu se halla dolorosamente conmovido en vista de las discordias que han dividido los hijos de la España [...] ¿nos sería vedado dar un desahogo a nuestro corazón, volver los ojos a las ciencias, a las artes, a la literatura, que fueron las delicias de nuestra primera juventud, y en tiempos de exterminio y devastación tratar pacíficamente de luces, de mejoras y prosperidad?⁶³

I tot plegat comportava l'atenció al romanticisme (prèvia denúncia del barroquisme i adhesió a la Il·lustració), i, per bé que introduir aquest corrent no era la raó de ser de la revista, la modernització que explícitament se cercava ho va comportar. Tot mostrant-se pessimista pel final a què s'havien vist abocats, entre altres publicacions periòdiques, el *Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes* i el *Periódico de la Sociedad de Salud Pública de Cataluña*, els redactors d'*El Europeo* presenten un balanç marcat per la incertesa política del moment i per la satisfacció d'haver contribuït i de poder continuar contribuint a fer un periòdic útil:

El triste éxito que habían tenido en Barcelona las obras literarias de esta naturaleza y la fatalidad e incertidumbre de la época en que proyectamos el *Europeo* no fueron para nosotros ningún obstáculo para ensayar un periódico al cual hemos cobrado un singular cariño; y nos proponemos darle en adelante toda aquella extensión, brillantez y utilidad que esté en nuestro alcance. Creímos siempre que, renunciando a toda esperanza de granjería, haciendo una empresa patriótica de lo que para otros sería una operación mercantil y sacrificando en beneficio público hasta que pudiésemos las horas que nos dejaran libres nuestras particulares ocupaciones, podríamos adquirir algún título a la gratitud de nuestros compatriotas; y con estos sentimientos nos hemos sostenido desde el 18 de octubre, habiendo correspondido el resultado a las modestas esperanzas que concebimos.⁶⁴

62. Íd., p.70.

63. «*El Europeo* [...] Prospecto», s. p. e.

64. «Revista de Barcelona en estos últimos años», *El Europeo* (Barcelona), I, 12 (31 desembre 1823), p. 401-402.

Tres vegades si més no, i les dues primeres en les mateixes dates, Aribau es va referir, dues implicant-s'hi, a l'ús literari o formal de la «llengua pròpia». Al discurs llegit a la Sociedad Filosófica el 12 de gener de 1817,⁶⁵ comentat i editat sencer ara fa poc per Max Cahner,⁶⁶ Aribau especulava amb una operació de substitució lingüística de gran abast consistent en una possible (*resoluble*), a més de convenient, adopció d'un idioma universal per tota la societat, gradualment de la més il·lustrada a la que ho és menys. Hi veu la idea filantròpica de «llevar a efecto la *panología*, o un idioma con que se hablen y entiendan todas las naciones»,⁶⁷ dependent imprescindiblement de prescripcions governamentals i de la imposició prèvia per motius pràctics d'unes llengües sobre unes altres per a una simplificació del panorama lingüístic universal (o potser, més modestament, europeu?). Per això constata que «se va insensiblemente introduciendo en las negociaciones mercantiles el uso de la lengua inglesa. A la industria i al comercio de esta nación debe atribuirse esta introducción».⁶⁸ En el camp de les decisions polítiques espanyoles, aplanaven el camí d'una futura llengua universal les disposicions legals destinades a generalitzar l'ús de la llengua castellana com a única usable comunament als dominis espanyols:

No ofrecía menores dificultades esta empresa [la d'establir «un sistema numérico decimal» de pesos i mesures] que la del idioma universal. No se trata de que el Gobierno prescriba el uso de un idioma enteramente desconocido, sino de un idioma que hayan hablado desde algún tiempo la gente ilustrada. Si mandase que las escrituras públicas se hiciesen con este idioma, que se enseñase a la juventud en las escuelas de primera educación, que con él se anunciase algunas veces a los fieles la divina palabra, si por fin protegía los adelantamientos que en él se hiciesen, ya fuese para simplificarlo, ya para darle más armonía, entonces me atrevo a asegurar que se daría la última mano a la gran obra. Lo propio hace nuestro ilustrado gobierno para generalizar en todos sus dominios una misma lengua. De aquí vemos en nuestra provincia no enseñarse otra en las escuelas de primera educación, no escribirse en otra, y si se ha conservado aún el uso familiar de nuestra lengua catalana, aunque sumamente castellanizada, sólo debe atribuirse a la poca ventaja que sobre ella lleva la castellana. Pero

65. *Posibilidad de un idioma universal. Por Don Buenaventura Carlos Aribau. Leído a la Sociedad Filosófica de Barcelona en su Sesión [...] celebrada el 12 de enero de 1817* (Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, lligall 31, núm. 48). És en aquest discurs que Aribau utilitza l'expressió «lengua propia», en referir-se a la llengua respectiva dels pobles vençuts que hagueren d'adoptar la llengua llatina dels romans vencedors, tot referint-se més endavant a «nuestra lengua catalana».

66. MAX CAHNER, «El jove Aribau en el debat sobre el futur de les llengües», a *Literatura de la revolució...*, vol. III, p. 430-437.

67. Íd., p. 430. Dono les referències de l'edició de Cahner, però compulso els fragments citats amb el manuscrit i desenvolupo les abreviatures sense indicació expressa.

68. Íd., p. 432.

como en nuestra hipótesis esta lengua universal debe ser más perfecta que todas las conocidas, su uso destruirá por entero el de cualquier otra.⁶⁹

Utilitat i potencialitat, sobretot polítiques, condicionen, doncs, l'ús actual de la llengua catalana, que ja hauria fet el primer pas necessari per a la substitució definitiva per una altra llengua «más perfecta que todas las conocidas», i per tant més avantatjosa que no la castellana, que no ha aconseguit —«por la poca ventaja que sobre ella lleva»— suplantar-la en tot ús i arreu.

Sense contradir aquest ús actual, de fet atenint-s'hi en un sentit lat, en una carta adreçada a Ramon Muns i Serinyà, estudiant de la Universitat de Cervera, el 12 de febrer de 1817, exhumada pel seu fill Francesc Muns i Castellet el 1892,⁷⁰ Aribau, en to amical i desimbolt, incrusta en les frases epistolars castellanes uns decasíl·labs catalans que pertanyen, per contrast, a l'àmbit de l'apologia de la llengua catalana («plorant la vergonyosa decadència | en què vui jau la catalana faulla») i al de la competència personal del seu ús literari («passa al revés ta ploma esmenadora | per tot quant errarà la ploma mia»). Hi anticipa la qualificació negativa —«decadència»— aplicada a la situació de la Catalunya del temps antic o simplement passat que incorporarà a les al·lusions apologètiques del poema «La pàtria», en el qual pondera el valor històric —mític— de les lleis i els codis, les cròniques, la poesia dels «trobadors» i la llengua que els n'havia estat vehicle d'expressió i que ja no té ni pot tenir aquesta possibilitat.

A «La pàtria» i a la carta adreçada a Francesc Renart i Arús que acompanyava el poema escrit per al «patró» hi ha la tercera referència a la seva llengua: a la llengua actual, la que li suposa el desafiament, en certa manera competitiu,⁷¹ de fer un poema en la llengua que anomena «catalana» i que al poema passarà a ser, poèticament, «llemosina». Cal recordar aquí que Aribau, si l'atribució és correcta,⁷² escriví un article «Sobre el dialecto poético de cada lengua y en particular sobre el de la castellana», que avalaria, també sota l'autoritat de Capmany (que utilitzava el nom de «llemosí» com a supradenominació que incloïa altres «idiomes») i

69. Íd., p. 436.

70. Francesc MUNS, «La restauración catalana», *El Correo Catalán* (Barcelona) (14 agost 1892), i amb el mateix títol a *Revista de Gerona* (Girona), 9 (setembre 1892). Se'n van fer ressò aviat FRANCISCO BLANCO GARCÍA, «La literatura catalana en el siglo XIX», a *La literatura española en el siglo XIX*, 2a ed., 3a part, Madrid, Sáenz de Jubera Hermanos, 1912, p. 27-28, n. 1; anys després, J. M. MIQUEL I VERGÉS, «La carta d'Aribau a Ramon Muns», *Mirador* (Barcelona), 240 (7 setembre 1933), i recentment, CAHNER, «El jove Aribau...», p. 437-438.

71. Sobre el neguit d'Aribau pel prestigi literari, vegeu, més avall (n. 76), la carta adreçada a Torres i Amat.

72. Veg. Manuel de MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936, p. 307.

Puigblanch,⁷³ la substitució del mot «català», utilitzat a la carta, pel de «llemosí» mantingut a tot el poema, simplement per l'adopció d'un llenguatge poètic (que explicaria també l'ús del terme en el poema de Puigblanch):

Todas las lenguas tienen más o menos un dialecto particular para la poesía: es decir, palabras, frases y construcciones propias absolutamente del verso y extrañas y repugnantes a la prosa, al paso que otros modos de hablar se hallan proscritos del idioma de las musas.⁷⁴

ALGUNS ASPECTES DE «LA PÀTRIA. TROBES»: EL MANUSCRIT I LA PRIMERA EDICIÓ CONSERVADA

«La pàtria. Trobes» és el títol original del poema de Bonaventura Carles Aribau, habitualment i impròpiament conegut per «Oda a la pàtria» o «A la pàtria», amb algunes variacions més, pràcticament des de l'inici del procés de l'edició i de la mitificació del poema i del seu autor.

Aribau s'havia vist en el compromís (ho diu clarament a la carta a Francesc Renart i Arús) de versificar en llengua catalana per celebrar l'onomàstica de Gaspar Remisa, de qui era alt empleat a Madrid, el 6 de gener de 1833, en una ocasió en què versemblantment no hauria triat espontàniament aquesta llengua, que no

73. Capmany incorporà el terme «llemosí» per denominar la llengua catalana medieval i recollia el criteri del seu temps sobre l'origen de les llengües romàniques: hi havia un «romance general, del qual, como de un grande lago tres ríos, salieron el lemosín, el castellano y el toscano [...]». Así, pues, el francés con su dureza, el español con su armonía, y el italiano con su melodía, son hoy tres idiomas muy distintos, habiendo sido un mismo dialecto en su origen [...]. Como bajo de la denominación general de lemosino entiendo no solo el francés, sino el catalán, lenguaje hoy provincial, usado en el Principado de Cataluña, y por comunicación en los Reinos de Valencia y de Mallorca, incluidas Menorca e Ibiza, haré la comparación del castellano anticuado con ambas lenguas sucesivamente» (CAPMANY, *Teatro histórico-crítico...*, vol. I, p. CXXII i CLXXX. Segueixen els quadres comparatius de castellà/francès, castellà/català i castellà/toscà). En un text posterior, es refereix a l'«idioma catalán, fuese o no en su origen el mismo lemosín, o una filiación de este romance primitivo de Occidente» (CAPMANY, *Código de las costumbres...*, p. 355). A més del seu poema de «Les Comunitats de Castella», Puigblanch es refereix al «catalán o lemosino» tractant de «La regeneración política de la España» (Antoni PUIGBLANCH, «Otros anuncios impresos ya los opúsculos», a *Opúsculos gramático-satíricos del Dr. D. Antonio Puigblanch contra el Dr. D. Joaquín Villanueva escritos en defensa propia, en los que también se tratan materias de interés común*, vol. I, Londres, Imprenta de Guillermo Gu, 1828), i en un altre lloc contradiu Vicent Salvà, que «asegura [...] que es un mismo dialecto lemosino y dialecto distinto del que habla el pueblo, el de los escritores valencianos, catalanes y mallorquines [...]» (PUIGBLANCH, *Opúsculos gramático-satíricos...*, vol. II, p. 382).

74. [Bonaventura Carles ARIBAU?], «Sobre el dialecto poético de cada lengua y en particular sobre el de la castellana», *El Europeo* (Barcelona), II, 10 (13 març 1824), p. 301.

era la seva llengua «alta» i que només de manera també circumstancial havia utilitzat i utilitzaria literàriament alguna altra vegada.⁷⁵

Per això el poema era una prova per al seu prestigi de poeta, com altres ho havien estat en altres ocasions, i en circumstàncies i llengua diferents:

La memoria del ángel de Palmira quedará desagraviada y mi deuda satisfecha. Había compuesto una elegía que remitiré [a] V. en reserva; pero no llena mi objeto, y, hablando sin pasión ni modestia, *no corresponde a su nombre ni al mío*. Entre guarismos, mi imaginación se ha esterilizado, y son menos frecuentes mis accesos de fiebre poética.

En mis débiles cantos en alabanza del ángel de Palmira me he propuesto, si es posible, ya que no añadir una sola hoja a la corona del héroe, a lo menos establecer *mi reputación poética*, de tal manera que no pueda decirse que he cantado mejor a otro alguno. Esto me hizo inutilizar la elegía de que hablé a V. [...].⁷⁶

Per les circumstàncies que es donaven el 1832, a l'hora d'escriure el poema per ser dedicat a Remisa, la composició catalana ha estat qualificada de producte d'una «gageure de salon», en expressió de Pierre Vilar, recollida per Antoni Lluç Ferrer.⁷⁷ Tanmateix, el poema no pot ser explicat com una simple juguesca (a part que era bastant habitual que hom dediqués obres literàries a Gaspar Remisa),⁷⁸ ni

75. Cal recordar la carta a Ramon Muns i Serinyà ara fa poc esmentada (n. 70) i els poemes més tardans, de circumstàncies de compromís personal i alguna vegada col·lectiu: a més de la seva participació en llengua catalana i en vers a la *Carta dirigida desde Madrid por los mas distinguidos literatos y amigos del Excmo. Sr. general conde de Reus*, esmentada més endavant (n. 193), Aribau escriví «A la Srta. Da. Ma. Dolores de Belza. Sonet», anterior a 1860, «En l'àlbum de D. C[aterina] M[irambell]. Improvisació. Allà va!!!», datada l'11 de febrer de 1845 (tots tres poemes publicats per MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya...*, p. 283-286), «Lloc, lloc, pastores» (publicat per primera vegada al *Calendari Català del any 1867*, Barcelona, Llibreteria de Joan Roca y Bros, 1867, p. 17) i «Palamós» (a *Anuari Català, 1875*, Barcelona, Estampa de L. Obradors y P. Sulé, 1874, p. 28-29). Per als dos darrers poemes, vegeu també, respectivament, Josep Maria MIQUEL i VERGÉS, «Una altra poesia d'Aribau», *Mirador* (Barcelona), 267 (15 març 1934), i Josep Maria MIQUEL i VERGÉS, «Avui fa cent anys», *Mirador* (Barcelona), 238 (24 agost 1933). Montoliu recull una quarteta inclosa en una carta a la cosina Alexandrina Rigalt, del 29 de juliol de 1857: «Conta'm fins tos pensament, | estimada Alexandrina, | perquè entre cosí i cosina | no hi ha d'haver compliments» (MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya...*, p. 318; veg. *infra*, n. 195).

76. Fragments de sengles cartes d'Aribau a Fèlix Torres i Amat, respectivament, del 18 i del 28 de març de 1826, publicades per Amadeu J. SOBERANAS, «Aribau i el guiatge de Fèlix Torres i Amat», a Joan TRIADÚ et al., *Commemoració de la Renaixença: En ocasió del 150è aniversari de l'oda «La pàtria», d'Aribau (1833-1893)*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1982, p. 36-38. La cursiva és meua.

77. FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 52-59.

78. Sinibald de Mas, que devia ser a Madrid per les dates de l'onomàstica de Remisa (el 2 de febrer hi data una carta a Joaquim Roca i Cornet, publicada per Sebastià PUIG, *El poeta Cabanyes*:

com una simple imitació «llemosina» o «trobadoresca»: és a dir, el poema no vol ser, o no vol ser només, un «pastitx llemosí»,⁷⁹ bé que incorpori recursos poètics relacionables amb la moda *troubadour*, perquè és de fonts i fons més complexos, i «relliga i dóna una formulació poètica brillant a alguns dels temes que constituïran la carcassa ideològica de la Renaixença: paisatge, llengua i història».⁸⁰

No ens consta que Aribau conegués directament obra dels autors més representatius del *genre troubadour* com, posem per cas, André-François de Coupigny o Charles Millevoye; tanmateix, a l'inventari de la seva biblioteca fet pocs dies després de la seva mort, hi ha citades les *Poesies* d'Amable Tastú,⁸¹

Notas biográficas: «Preludios de mi lira» y otras poesías y documentos, Barcelona, Oliva de Vilanova, 1927, p. 157), el 1831 havia encapçalat la seva tragèdia *Aristodemo* amb una «Oda» dedicatòria introduïda amb els mots següents: «Muy Il.^{te} señor don Gaspar de Remisa Caballero pensionado de la real y distinguida orden española de Carlos Tercero, del Consejo de S. M. en el Supremo de Hacienda, director general del Real Tesoro. etc. etc. etc.» (Sinibald de Mas, *Aristodemo. Tragedia española: Original de D. Sinibaldo de Mas y de Sanz*, Barcelona, Imprenta de la Viuda é Hijos de Gorchs, 1831, p. III). Bergnes li dedicava el 1833 la *Nueva gramática griega: «Al Señor D. Gaspar Remisa, Caballero pensionado de la real y distinguida orden de Carlos Tercero, Comendador de la de Francisco I.º, del Consejo de S. M. en el Supremo de Hacienda, director general del Real Tesoro, etc. | Se ha hecho ya cosa común hallar el nombre de V. S. al frente de las empresas de pública utilidad y de cultura universal. La riqueza del país tiene en V. S. su promovedor, las Bellas Artes su genio tutelar, la literatura su digno Mecenas. | Permita pues V. S. que mi humilde trabajo se vea honrado con un nombre tan ilustre, a cuya sombra aparecerá de mérito muy superior al que realmente tiene, y quedará a cubierto de los ponzoñosos tiros de la envidia. Si con mis tareas logro añadir una hoja sola al glorioso y pacífico laurel que ciñe la frente de V. S. quedarán cumplidos los deseos de este su reconocido servidor»* (Antoni BERGNES DE LAS CASAS, *Nueva gramática griega, compuesta con presencia de las que han publicado los más célebres helenistas de Europa, por D. Antonio Bergnes de las Casas*, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y Cª, 1833, p. 5-6). En la festa de sant Gaspar de 1833, Venceslau Aiguales d'Izco hi féu un poema en llengua alemanya i un en llengua francesa (veg. Josep M. BATISTA I ROCA, «Els precursors de la Renaixença», a Joan COROMINAS *et al.*, *8 conferències sobre Catalunya*, Barcelona, Proa, 1971, p. 112, i FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 19). A partir de les indagacions de Marfany sobre l'entorn de Remisa, sembla que hi podien haver participat Julián Manzano i Lluís Maria Pastor (MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 41).

79. Antoni-Lluc Ferrer caracteritza el poema d'Aribau (juntament amb «Lo somni» de Vicent Salvà) com a «pastiche lemosino» i imitació trobadoresca (veg. Antoni-Lluc FERRER, «“Ennoblecera a tu padre y a tu madre” o las fantasías genealógicas del erudito Joaquín Ma. Bover de Rosselló (1811-1865)», a *Écrire sur soi en Espagne: Modèles et écarts: Actes du IIIe Colloque International d'Aix-en-Provence, 4-5-6 décembre 1986*, Ais de Provença, Publications de l'Université de Provence, 1988, p. 99).

80. Andreu FREIXES, «La gènesi dels Jocs Florals», a DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859...*, p. 14.

81. «Poesias, Mm. Amable Tastu — 3» (Josep M. CASAS HOMES, «Aribau a través de su biblioteca», a *Documentos y estudios*, vol. IX, Barcelona, Instituto Municipal de Historia, 1968, p. 97). L'edició devia ser alguna de les moltes en la llengua original francesa: el número 3 pot voler dir, tenint en compte el que significa en altres ítems de l'inventari, que n'hi havia tres exemplars, més que no referir-se a la tercera edició o a una edició en tres volums (segurament inexistent).

inflüïdes pel gènere i que han estat aduïdes com a possible al·licient per a l'evocació de la lira abandonada i rescatada,⁸² un dels tòpics incorporats pels autors del *genre troubadour*. A més, el poema d'Aribau, i en això es distancia dels altres poemes de l'autor, està impregnat de molts dels altres trets caracteritzadors del gènere: to elegíac; evocació enyorada d'uns temps moguts i gloriosos; idealització a vegades llibresca de l'antiguitat; sentit històric; gust pel color local; expressió de sentiments ingenus; exploració de noves formes d'expressió mètrica.⁸³

Cal remarcar, sigui com sigui, que Aribau, quan es veié empès a versificar en llengua catalana en una ocasió solemne, incorporés al poema aquesta mena de ressonàncies *troubadour*, que no deixen de reforçar aspectes d'influència més autènticament romàntica, i per tant més moderna, del poema, especialment tot el que es deriva de la lectura d'Alessandro Manzoni.

Si «La pàtria» fou un poema forçat, i més o menys improvisat, ho fou sobre un pòsit de lectures representatiu d'un autor culte de formació il·lustrada, coineixedor del món clàssic, i sobre una molt àmplia i productiva curiositat literària, amb interès per la nova literatura del vuit-cents, i s'inscriu al mateix temps en una tradició temàtica no poètica —la de les apologies de la llengua setcentistes i de principi del XIX,⁸⁴ que ell convertia en matèria poètica i, anant més enllà, incorpo-

82. Joaquim MOLAS, «Tradició i modernitat en les trobes de B. C. Aribau», a *Obra crítica*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 271.

83. Veg. Henri JACOBET, *Le genre troubadour et les origines françaises du romantisme*, París, Les Belles Lettres, 1929, p. 99; veg. també Henri JACOBET, *Le comte de Tressan et le genre troubadour: Thèse présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris*, París, Presses Universitaires de France, 1923, p. IX-X.

84. «El mite de la Renaixença ha amagat el fet que el poema d'Aribau, lluny de representar cap canvi, s'inscriu de ple dins d'aquesta tradició setcentista —i no n'és pas tampoc la darrera manifestació» (MARFANY, *La llengua maltractada...*, p. 208). Per a una relació articulada de les apologies conegudes del cert per Aribau, singularment la de Capmany, veg. MOLAS, «Tradició i modernitat...», p. 265-269; veg., a més, Antoni COMAS, *Les excel·lències de la llengua catalana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967; Neus FAURA I PUJOL, «L'Apologia del idioma Cathalà d'Ignasi Ferreres», *Anuario de Filología* (Barcelona), III (1977), p. 456-507; Francesc FELIU et al., *Tractar de nostra llengua catalana: Apologies setcentistes de l'idioma del Principat*, Vic, Eumo, 1992; Antoni de BASTERO, *Història de la llengua catalana*, ed. a cura de Francesc Felíu, Vic, Eumo, 1997; Ramon MIRÓ BALDRICH i Pep VILA MEDINYÀ, «La defensa de la llengua catalana, de Gonzalo Saura», *Urtx* (Tàrraga), 23 (2009), p. 414-451; Lluís CALDERER, *De la veu a la lletra: Qüestions de literatura catalana i estrangera*, Barcelona, Columna, Faig, 1995, p. 26-27, i MARFANY, *Llengua, nació...*, p. 231-232. Hom indicà també la coincidència en l'ús del terme «llemosí» amb el gramàtic Josep Ullastre (veg. Josep M. MIQUEL I VERGÉS, «La filologia catalana en el període de la Decadència», *Revista de Catalunya*, 91 (octubre 1938), p. 274-280; recollit a Josep M. MIQUEL I VERGÉS, *La filologia catalana en el període de la Decadència*, Barcelona, Crítica, 1989, p. 93).

rava lectures literàries actuals (Manzoni) a les antigues (com Ciceró)⁸⁵ i conferia transcendència personal a l'evocació de la llengua.⁸⁶

Recorre, doncs, a l'evocació de la llengua antiga, al seu prestigi, recollit i estimulat per Capmany, com hem vist, al centre d'uns estudis no apologètics, sinó de plantejament científic, a diferència d'altres dels que he esmentat. Sigui com sigui, però, evocar la llengua antiga i el seu ús en situacions i circumstàncies de prestigi social era un fet que no es donava en poemes o en altres menes de textos d'autors en situació lingüística no conflictiva, i que, per tant, pot ser considerat un fet distintiu dels autors catalans, cosa que indicava que tenien consciència de la minorització de la llengua.

«La pàtria» és un poema de sis octaves castellanques antigues, anomenades *coplas* o *octavas de arte mayor*, distribuïdes visualment per l'autor en dotze quartetes consecutives,⁸⁷ en què se substitueixen per alexandrins els *dodecasílabs* que eren habituals en l'estrofa.⁸⁸ Aribau es refereix a «informes alejandrinos», però no a

85. Giuseppe Sansone, a més de recordar «que és ben coneguda la font manzoniana de l'adéu de Lucia al final del vuitè capítol», indica que «les possibles ressonàncies del Berchet, en conjunt, no són de poc pes [...] i, certament, un poeta tan plenament “ressorgimental” no és d'estranyar que els pogués ésser model i exemple» (Giuseppe SANSONE, «Discurs del professor Giuseppe Sansone», a Martí de RIQUER *et al.*, *Solemne investidura de Doctor Honoris Causa al Professor Giuseppe Sansone*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991, p. 40 i 42); per a Ciceró, veg. Sebastià MARINER I BIGORRA, «De Amicitia VI 20 al vv. 41-42 de La Pàtria, de B. C. Aribau», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona), 1 (1980), p. 233-247.

86. Lluís Calderer ha assenyalat «l'encert d'Aribau en estructurar una unitat nova i personal amb materials de procedència tan diversa» (CALDERER, *De la veu a la lletra...*, p. 15). La cursiva és meua.

87. Els versos distribuïts en octaves es publicaran per primera vegada al volum dels Jocs Florals de 1863 (p. 32-34) i a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* de Víctor BALAGUER (vol. v, Barcelona, Libreria de Salvador Manero, 1863, p. 807-808). La decisió no devia ser aliena al fet que Balaguer i Milà fossin mantenidors dels Jocs Florals de 1863.

88. L'esquema estròfic d'Aribau respon a la cobla arquetípica de tres rimes diferents, amb l'enllaç de rima del darrer vers de la primera quarteta i el primer de la segona (veg. Rudolf BAHER, *Manual de versificación española*, Madrid, Gredos, 1969, p. 277-281). Juan Díaz Rengifo indicava que «ya en estos tiempos no [es] tan usada, como en tiempo del insigne poeta Juan de Mena» (Juan DÍAZ RENGIFO, *Arte poética española*, Madrid, Juan de la Cuesta, 1606, p. 47). Aribau tenia a la biblioteca l'obra de Rengifo («Arte poética española — 1», segons l'inventari publicat per CASAS HOMS, «Aribau a través...», p. 90; probablement es tractava de l'edició ampliada pel barceloní Josep Vicens el 1703, esmentat per Aribau a l'article citat a continuació) i la coneixia tan bé per exposar-ne les limitacions que presentava per als autors del seu temps (veg. [Bonaventura Carles] A[RIBAU], «Sobre la necesidad de refundir la obra de Rengifo», *El Europeo* (Barcelona), 1, 7 (29 novembre 1823), p. 214-219). Com ha remarcat Joaquim Molas («Tradicció i modernitat...», p. 263), Tomás de Iriarte i, més directament, Leandro Fernández de Moratín garantien a Aribau la viabilitat moderna de l'estrofa, i Puigblanch, la del metre, que, d'altra banda, representava una petita però significativa variant de modernitat respecte al *dodecasílabo* compost de dos *hexasílabs*. Milà apuntaria l'origen

l'estrofa triada, i carrega l'accent (com a *captatio benevolentiae*?) sobre la dificultat que li comporta haver de fer el poema en llengua catalana.

Aribau s'esforçà a aconseguir un digne llenguatge poètic per al seu poema i tingué present la llengua del poema, i la dificultat d'abordar-la literàriament, en la mateixa justificació del poema; i la llengua, o el que era habitualment anomenat «dialecte», era, de fet, un signe distintiu de pertinença a una «pàtria», que se li presentava, amb el recurs a la història, amb naturalitat, com a proveïdora dels recursos temàtics del poema, orientat a un homenatge personal al patró, amb qui compartia origen territorial i llengua.

Per això, tot incorporant l'equívoc «llemosí», posa el «cant dels trobadors», dels mateixos «gaios trobadors» evocats anys abans per Antoni Puigblanch, i equiparable a les «trobes» del títol, com a garantia de la qualitat originària de l'ús literari de la llengua catalana, que podia per això fer el pas a la modernitat si no es girava d'esquena als nous models, que podien ser Leandro Fernández de Moratín, Friedrich Schiller o Manzoni.

Enyora «parlar» la llengua, que era el que era acceptat socialment entre persones de qualsevol capa de la societat, bé que no en qualsevol circumstància; tanmateix, convida, encara que sigui retòricament, a «despenjar la lira», i això volia dir escriure en llengua catalana, ni que fos, com era habitual aquells temps, ocasionalment, però amb dignitat de llengua de cultura com la que s'esforça a modelar al seu poema, recurrent a l'arcaisme, val a dir que moderadament, com havia fet en llengua castellana López Soler, fent passar per poesia del xv «retazos del *Giaour* y de *Los hermanos enemigos*».⁸⁹

En el poema d'Aribau publicat a *El Vapor*, la llengua formava part de l'atractiu del poema, per bé que era diferent de la que els editors del poema a *El Vapor* havien après i usaven de bon grat —la tenim a la nota mateixa— com a llengua de

trobadoresc de l'estrofa, confirmat modernament, amb precisions extretes de D. C. Clarke i Pierre Le Gentil, per Baher (*Manual...*, p. 278-279), en relacionar aquest tipus d'octava amb les octaves trobadoresques: «La forma métrica que empezó a prevalecer desde entonces es la octava de arte mayor (versos de 12): AB BA ACCA, o bien AB BA AC AC, *copla cruzada* o *crotz-encadenada* según terminología de las *Leys d'Amors*, con la particularidad de que en la estancia castellana se repite un consonante (arte común doblada). Esta octava castellana no deja de tener grande analogía con el metro más usado en la poesía tolosano-catalana y, cuando las coplas de ésta son *capcoadas*, la segunda semiestrofa de la primera y la primera de la segunda dan la combinación castellana. Santillana parece atribuir su origen a los portugueses [...]» (Manuel MILÀ I FONTANALS, *De los trovadores en España*, ed. preparada por C. Martínez y F. R[ico] Manrique, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Patronato Menéndez Pelayo. Instituto Miguel de Cervantes. Sección de Literaturas Románicas, 1966, p. 487).

89. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Aribau», a *Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals*, vol. v, *Opúsculos literarios. Segunda serie*, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1893 p. 359.

creació i d'ús formal o acadèmic, i sobretot per a l'expressió escrita, pràcticament en qualsevol circumstància: creativa, administrativa i comunicativa.

EL FACTOR ESCOCÈS

El Vapor, «concebut a Madrid»,⁹⁰ editat per Antoni Bergnes de las Casas amb la intervenció directiva de Ramon López Soler, publicà el poema d'Aribau el 24 d'agost de 1833, tot remarcant en una nota un valor significatiu, i no literari: l'orgull local, sota la forma d'una expansió personal circumstancial; una expansió, però, que va ser equiparada a les de les obres de Walter Scott:

Esta composición, escrita para celebrar los días del Sr. D. Gaspar Remisa, es obra de la selecta pluma de D. Buenaventura Carlos Aribau. La presentamos a nuestros lectores con el patriótico orgullo con que presentaría un escocés los versos de sir Walter Scott a los habitantes de su patria.⁹¹

No era la primera vegada ni seria la darrera que un poema d'Aribau era presentat al lector català de manera encomiàstica,⁹² però sí que ho era la manera amb

90. «Poc dubte hi pot haver, en resum, que *El Vapor* formava part d'una més vasta operació, centrada a Madrid, dirigida a formar opinió i fer pressió a favor d'una reforma de l'Estat en un sentit liberal moderat, un desmantellament sense trasbalsos de l'Antic Règim que instaurés el marc adequat per al desenvolupament d'una economia capitalista de base industrial. De fet, si adoptem una perspectiva temporal més llarga, comprovarem que la formació del moderantisme català va ser un procés pilotat en gran part des de Madrid pels homes i els associats de Gaspar Remisa, amb Aribau al capdavant [...]. *El Vapor* dels primers dos anys i escriu no és sinó un episodi d'aquest procés» (MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 24-25).

91. Bonaventura Carles ARIBAU, «La pàtria. Trobes», *El Vapor* (24 agost 1833). Les cinc primeres octaves i la nota dels editors són publicades a la darrera columna de la pàgina 3, i la sisena octava, a la primera columna de la pàgina següent. Es pot consultar l'edició facsimil d'una compaginació en una sola columna d'aquesta edició del poema a Manuel JORBA, «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. IV, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 121.

92. Uns quants mesos abans de «La pàtria», *El Vapor* havia publicat el sonet «Jesús crucificado» amb la nota següent: «Somos deudores de este hermosísimo soneto a la amistad de D. B. C. Aribau, persona bien conocida en España por su delicado gusto, culta erudición y singularísimo talento. A su pluma asimismo se deben varios discursos que han embellecido las páginas del *Vapor*, y creemos recomendar poderosamente este periódico anunciando que cuenta a tan distinguido joven entre los que se dedican a redactarlo» (*El Vapor*, 5 abril 1833). El mes següent, el reconeixement d'Aribau abraçava altres camps del saber, en un anunci de la ja esmentada *Nueva gramática griega* de Bergnes de las Casas: «Permitásenos aprovechar esta ocasión de manifestar nuestro humilde agradecimiento a uno de los catedráticos de San Isidro, el sabio helenista don Félix Torres i Amat, canónigo de esta santa Iglesia. A él debemos, junto con nuestro amigo don Buenaventura Carlos Aribau, la afición a esta lengua de los dioses, sonora como la plata, graciosa como el ovalado rostro de

què es feia amb el poema «La pàtria», i això perquè era peculiar per la llengua i per la classe de poema —sobretot pel tema del poema— a què era aplicada la llengua catalana,⁹³ que no havia quedat tan invisible com el gaèlic a Escòcia, o a l'Escòcia de Walter Scott.

També era peculiar per la llengua —la italiana— un poema datat a Madrid l'abril de 1844, publicat a Barcelona amb una introducció en què no hi eren procedents les comparacions que, al poema català, hi eren adients:

Justos apreciadores del distinguido mérito literario de nuestro paisano el Sr. D. Buenaventura Carlos Aribau, nos apresuramos a dar publicidad a la siguiente oda italiana inédita que acaba de llegar a nuestras manos, y no dudamos que la leerán con gusto todos los aficionados a las bellezas poéticas que tanto brillan en esta composición, tanto más admirable cuanto que nadie puede dejar de comprender lo difícil que es componer, y más poesías, en un idioma extraño.⁹⁴

L'orgull local del presentador d'aquest poema es basava en el prestigi literari de «nuestro paisano». El del presentador de «La pàtria» afegia, al de ser de la mateixa «pàtria» —d'una pàtria on es pogués llegir, o «sentir», en llengua catalana—, el de poder parangonar-se amb el que suposadament faria a Escòcia un escocès amb un producte poètic de Walter Scott. I justament de Scott per l'admiració de l'obra de l'escocès, que portà Aribau i els editors d'*El Vapor* a la dedicació, fallida en el cas d'Aribau, a l'edició de les seves obres, i pel que l'autor representava en la

las doncellas corintias [...]» (*El Vapor*, 31 maig 1833). A Madrid, Aribau era lloat com «un sujeto de conocido talento» (citat per MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 19). Montoliu recull uns versos laudatoris referits a Ubariso: «Aquí mientras pacían las ovejas, | En su amigable sombra recostado, | De mi amigo Ubariso, gran poeta, | Los versos enlazó mi torpe canto» (MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya...*, p. 270).

93. Per Marfany, «[...] l'orgull de l'hipotètic escocès presentador dels seus versos es basava en el fet de l'origen escocès del més gran escriptor anglès vivent. Em sembla evident que l'aspecte lingüístic era, per als presentadors d'*El Vapor*, no superflu, però sí accessori. L'important era que el poema era bo i modern; que fos en català subratllava senzillament la catalanitat d'aquest potencial escriptor *espanyol*» (Joan-Lluís MARFANY, *Llengua, nació...*, p. 232). Però, elogiant per la qualitat el poema, es donava pàbul a la llengua en què havia estat escrit i als temes catalans, que ja se sabia i es practicava (Joan Cortada, Jaume Tió...) que eren abordables també en llengua castellana (com els escocesos ho eren en llengua anglesa en l'obra de Scott).

94. *La Verdad* (Barcelona) (15 juny 1844). Corregeixo l'*Arivao* de l'edició i altres errates evidents. Uns quants mesos abans, el mateix diari havia publicat una oda en llengua castellana «A S. M. la Reina Doña María Cristina», amb la introducció següent: «Insertamos a continuación la celebrada *Oda* que nuestro distinguido paisano el Sr. Aribau ha dedicado al regreso de S. M. la Reina Doña María Cristina de Borbón, y es sin disputa una de las mejores poesías que con tan plausible motivo se han compuesto. Creemos que nuestros lectores nos agradecerán que les proporcionemos esta obra maestra de tan renombrado literato» (*La Verdad*, Barcelona, 31 març 1844).

divulgació de l'orgull local escocès i la personalitat històrica d'Escòcia; i, no menys important, pel que suposava la seva obra en l'era literària moderna i en la nova indústria editorial, de què ell mateix s'enorgulleix i Bergnes recalca.⁹⁵ Si admetem, com sembla plausible, la implicació o la complicitat de Bergnes i de López Soler, o només la participació d'un d'ells dos,⁹⁶ en la redacció de la nota, és significativa la sovintejada dedicació d'articles a alguns aspectes de la persona i l'obra de Scott, que n'arrodoneixen la imatge admirativa que es dedueix de la nota, en què, d'altra banda, hi ha d'haver referència, sota el terme «pàtria», no al territori global de la llengua, anglesa, dels poemes de Scott, sinó al dels temes i dels destinataris, «els habitants» d'Escòcia, afectats sentimentalment, o patriòticament, per aquests temes: aplicat així a Escòcia el terme «pàtria», sembla acceptable deduir que els autors de la nota, ajudant-hi la llengua del poema d'Aribau, que no es pot obviar, fan un paral·lelisme amb Catalunya.⁹⁷

95. Walter Scott era conscient dels beneficis econòmics que la seva obra havia representat per als altres i, amb alts i baixos, per a ell mateix: «Tengo la satisfacción de recordar que mi prosperidad ha sido ventajosa para muchos y que algunos, al menos, perdonarán mi transitoria riqueza por la inocencia de mis intenciones y por mi sincero deseo de hacer bien al pobre» (anotació del 18 de desembre de 1825: Walter SCOTT, *Diario*, Buenos Aires, Espasa-Calpe Argentina, 1954, p. 30).

96. Per Jordi Rubió i Balaguer, López Soler era «autor sens dubte de les ratlles alludides de presentació» (RUBIÓ I BALAGUER, «La Renaixença», p. 298), i en un altre lloc dirà que López Soler «acompanyà la poesia amb una nota», les paraules de la qual «demostrin que la poesia contenia un missatge i que aquest missatge, prescindint de tota anècdota, fou rebut i comprès a Catalunya» (RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 341). També per a d'altres la referència de la nota a Scott «delata la ploma de López Soler» (Jaume RIBALTA I HARO, «Constitución catalana y Cortes de Cataluña. Excerpta vuitcentista de Peguera, a càrrec de Ramon López Soler», *Revista de Dret Històric Català* (Barcelona), 2 (2003), p. 30, n. 52). Ferrer no es decanta per cap dels dos: «A présent on devrait pouvoir comprendre ce que l'auteur —qu'il soit López Soler ou qu'il soit Bergnes de las Casas— a voulu dir avec les deux phrases de notre *Document 3* [la nota d'*El Vapor* a «La pàtria]» (FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 288). La intensa intervenció de López Soler en el dia a dia d'*El Vapor* des de la seva creació, demostrada per Marfany (MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 16-45), faria decantar a considerar-lo si més no coautor o còmplice de la nota. Sigui com sigui, el fet que, en contra del que sembla indicar Ferrer al lloc ara citat, López Soler fos a Madrid quan Aribau remet l'original del poema a Francesc Renart i Arús no descarta que fos autor, coautor o còmplice de la nota publicada el 24 d'agost de 1833 a *El Vapor*.

97. Josep Domènec i Circuns, al comentari que, el 1836, féu al poema «Lo vot complert» de Pere Mata ([Josep DOMÈNECH I CIRCUNS] EL ALDEANO LIBERAL. J. D. Y C., «Sobre la ortografia catalana», *El Vapor* (Barcelona) (21 agost 1836)), evoca les «glorias de mi patria» (com fa, enumerativament i acumulativa, Aribau al seu poema), conjuntament amb la «antigua libertad catalana», amb la qual cosa són relacionables forçosament els conceptes de «pàtria» i «catalana» (veg. Manuel JORBA, «Els corrents provincialistes i la Renaixença», a Paolo MANINCHEDDA (ed.), *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo: Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani. Cagliari 11-15 ottobre 1995*, vol. II, Càller, Cooperativa Universitaria Editrice Cagliari, 1998, p. 109).

Fins a quin punt Bergnes, López Soler i Aribau⁹⁸ coneixien a fons, més enllà de l'interès com a editors i traductors, l'obra de Walter Scott és difícil d'escatir i encara més, fins a quin punt i per què els havien cridat l'atenció alguns aspectes de la seva plasmació del món i del pensament escocès. Val a dir, però, que a *El Europeo* ja es posaven en relació l'element territorial patriòtic i els temes scottians:

El mismo día que en Londres se ha dado a luz la nueva novela de Sir Walter Scott titulada *las aguas de Saint-Ronan*, ha salido en París la traducción francesa [...]. En la presente producción coloca su escena en Escocia; pero por esta vez abandona las antiguas costumbres de su patria, para pintar un cuadro dramático de la sociedad moderna.⁹⁹

Cal recordar que al pròleg de *Los bandos de Castilla* López Soler assenyalava directament Scott com a model literari i punt de referència per extreure'n la lliçó temàtica escocesa adaptada a la temàtica espanyola:

La novela de los *Bandos de Castilla* tiene dos objetos: dar a conocer el estilo de *Walter Scott*, y manifestar que la historia de España ofrece pasajes tan bellos y propios para despertar la atención de los lectores, como las de Escocia y de Inglaterra.¹⁰⁰

Sigui com sigui, tant a *El Vapor* com en altres de les publicacions periòdiques poc posteriors de Bergnes és present l'interès per Scott. Em refereixo a dos articles publicats respectivament a *El Vapor* i a *El Museo de Familias*. Al primer, el més significatiu, es remarca que, amb la seva obra, Walter Scott ha promogut l'orgull local escocès:

Pero donde más brilla este portentoso efecto de su numen es en ese reino de Escocia, cuya existencia parece haber revelado al mundo entero. No sólo ha

98. A l'inventari de la seva biblioteca hi ha constància d'«Obras de Walter Scott — 16», «La hermosa joven de Pert [*sic*], por Sir Walter Scott — 1 (inc.)» i «Redgintelet [*sic*] — 5» (CASAS HOMS, «Aribau a través...», p. 90, 94 i 105).

99. [Bonaventura Carles ARIBAU?], «Noticias literarias», *El Europeo* (Barcelona), II, 4 (31 gener 1824), p. 125.

100. Ramon LÓPEZ SOLER, «Prólogo», a *Los bandos de Castilla ó el caballero del Cisne*, vol. I, València, Imprenta de Cabrerizo, 1830, p. III. Segons una obra recent: «Bajo magisterio de Scott, y simultáneamente a su difusión en España, se desarrolla buena parte de la producción de novelas históricas originales y nacionales. Especialmente interesante el prólogo de Ramón López Soler [...], en el que fija en Scott el modelo genérico que ahorma su escritura, pero adaptado a la historia de España, que ofrece pasajes tan atractivos para los lectores como los de Inglaterra o Escocia» (Celia FERNÁNDEZ PRIETO, «Literatura y nacionalismo español (1808-1900)», a José María POZUELO YVANCOS (dir.), *Historia de la literatura española*, vol. 8, *Las ideas literarias*, Barcelona, Crítica, 2011, p. 494).

repetido el eco de sus montañas el melodioso canto de la civilización; no sólo las clases más humildes se han llenado de saludable orgullo y de sabroso estímulo al oír las hazañas de sus mayores; no sólo inspirarles supo desconocida actividad, insólito amor a la industria, afán de gloria, sino que ha interesado a su favor los grandes varones del siglo y los magnates que pueden contribuir a su opulencia y bienestar. ¿A quién se debe que fije toda Europa los ojos en la noble cuna de los Estuardos? ¿A quién haberla trasformado en el país más digno de estudiarse y recorrerse? ¿A quién que de todas partes hayan corrido a visitarle, al mismo tiempo que la pluma y el buril reproducen sus escenas y resuenan en los teatros líricos el canto de sus montañeses?... Al impulso de un solo hombre. ¡Ah!, cuando una nación se considera en este estado de gloria e interés universal, engríese de su propio valor y redobla la actividad para que no se debilite su prestigio, y seguir ocupando el destino a que la elevan el talento y la cultura de sus hijos [...].¹⁰¹

A través de la seva obra, caracteritzada per l'orgull local, Scott ha calmat la «irritación política» de la seva pàtria, i aquesta pàtria, en el context d'aquest article, només pot ser Escòcia en conjunt:

[...] nunca imaginó Cervantes que aumentase el *D. Quijote* la riqueza material de su país, ni presumió Walter Scott que tanto contribuyesen los frecuentes partos de su ingenio a la abundancia, embeleso y reforma de su patria. Pero considérese lo que era Escocia antes de él, véase lo que es en el día y atribuiránse al estímulo, al orgullo, al movimiento promovido por sir Walter los más de sus canales, de sus monumentos científicos, de sus ingeniosos talleres.

Bé que no hi sigui dit explícitament, l'orgull local és orgull «nacional», perquè Escòcia hi és qualificada de «nació»:

[...] cuando una nación se considera en este estado de gloria e interés universal, engríese de su propio valor y redobla la actividad para que no se debilite su prestigio, y seguir ocupando el destino a que la elevan el talento y la cultura de sus hijos.

Al segon article,¹⁰² s'insisteix, en primer lloc, en el prestigi universal que la repercussió de l'obra de Walter Scott ha significat per a Escòcia; en segon lloc, en

101. «Influencia de las obras de Walter Scott en la generación actual», *El Vapor* (Barcelona) (2 i 9 novembre 1833).

102. «Influjo que ha ejercido y está ejerciendo Walter-Scott en la riqueza, la moralidad y la dicha de la sociedad moderna», *El Museo de Familias* (Barcelona), I (1838), p. 354-359. Santiago Olives Canals atribuïa a Bergnes aquest article, que tanmateix és traduït, ben segur que per ell, de la *Revue Britannique*, on havia estat publicat el 1833 (veg. Sílvia COLL-VINENT, «Walter Scott en Milà i Fontanals, o la influència del "romanticisme saludable" (1839-1854)», a Joan MARTÍ I BONET *et al.*,

el «nou entusiasme» (equivalent a orgull local) que obre les ments a un cosmopolitisme abans impensable, i en el seu paper decisiu, amb les obres de tema escocès, en la superació del neoclassicisme i la consolidació del romanticisme:

Las formas griegas, que ninguna relación tienen con nuestras costumbres septentrionales y nuestras ideas cristianas, habían usurpado insensiblemente un asiento que no les pertenecía. A la voz del encantador, a la aparición del genio feudal llamado Walter Scott, se operó en todos los ramos del arte un movimiento inesperado; no solamente hicieron sudar la prensa una multitud de imitadores, sino que los trajes, la decoración interior de los aposentos, el estilo de arquitectura, la fabricación de los muebles, de las porcelanas y de tapices se apartaron de los tipos griegos para volver al estilo gótico, o a su remedo más o menos feliz [...] Pero donde más se ha hecho sentir ese influjo es en Escocia. No solamente han repetido las retiradas montañas de este país el eco melodioso de la civilización, no solamente se han animado a sus acentos las clases más embrutecidas de sus conciudadanos de una vida más poética y de un nuevo entusiasmo; no solamente han creado nuevas riquezas y ha activado la industria de sus conciudadanos, sino que los hombres que tienen sus destinos en sus manos, los dueños de su libertad, los que pueden darles a su antojo la pobreza y la opulencia han sentido desvanecerse sus preocupaciones, nacer en sus almas un interés más vivo por la humanidad. ¿Desde cuándo se han dirigido hacia la Escocia las miradas de toda la Europa? ¿Quién es el que ha hecho de toda la Caledonia el país poético por excelencia?¹⁰³

Uns quants anys abans, Ossian havia servit als homes d'*El Europeo* per caracteritzar uns autors, els «ossiànics», o «romàntics», davant dels «homèrides», o «classicistes», i amb ells les respectives èpoques, romàntica i clàssica:

El llegat Milà i Fontanals a la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, Barcelona, Universitat Ramon Llull. Facultat de Filosofia, 2011, p. 92). Per les semblances que aquest article presentava amb l'anteriorment citat publicat a *El Vapor*, Jaume Roura els relacionava (Jaume ROURA I ROCA, «La Renaixença i Escòcia», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), 18 (1992), p. 357-360).

103. «Influjo que ha ejercido...», p. 354-359. Un altre article, titulat «Vocación de sir Walter Scott», *El Vapor* (Barcelona) (14 març 1836), se centra emfàticament en la inclinació militar frustrada d'«este célebre escritor». Esmento dos articles més, el primer dels quals inclou la major part del cant segon del «*Canto del postrer trovador*, bello poema en seis cantos, enriquecido con escelentes notas, y traducido por P. P.» (amb algunes diferències respecte de l'edició, titulada finalment *Canto del último trovador: Poema en seis cantos por Walter Scott, traducido por D. P. Piferrer*, Barcelona, Librería de Juan Oliveres, 1843); Scott hi és anomenat «el padre de la literatura moderna y verdadera, cuyo corazón temprano empezara a latir con las baladas del Norte, con las inspiraciones cristianas y con las hazañas de los buenos tiempos antiguos [...]» («La abadía de Melrose», *Álbum Pintoresco Universal* (Barcelona), I (1842), p. 138-141). L'altre article elogia «las deliciosas descripciones que nos ha dado la incomparable pluma de Walter Scott», amb les quals «penetra el viajero en las pintorescas comarcas de Escocia» («El Castillo de Stirling», *Álbum Pintoresco Universal* (Barcelona), III (1843), p. 286-287).

Sin embargo de que cuando manifestamos en uno de nuestros números los principales caracteres que distinguen al estilo romántico quisimos prescindir de la cuestión que hace algunos años se sostiene entre románticos y clasicistas, séanos permitido entrar a la vez en tan gloriosa contienda, y no ya por un espíritu de partido, sino con el objeto de conciliar, si es posible, a los contrincantes. Para ello daremos a conocer las bellezas que más sobresalen en el lenguaje de los homéridas y las que más recomiendan el de los osiánicos [...]¹⁰⁴

Estamos muy lejos de querer examinar si la introducción de semejante sistema de escribir ha sido una desventaja o un verdadero bien para la literatura europea; y, bien ajenos de la preocupación o tal vez la mala fe que ha reinado en las contiendas entre homéridas y osiánicos, clasicistas y románticos, somos de parecer que toda introducción de un género nuevo de literatura es un verdadero adelantamiento y un punto de vista más, desde el cual las cosas pueden ser consideradas.¹⁰⁵

Ja apareixia Escòcia com un innovador focus d'atenció literari, i ara era Walter Scott, doncs, i no Ossian, el referent modern dels editors del poema. En tots dos autors —en Ossian a través de la suposada o només molt parcialment real refacció o traducció anglesa de poemes, llegendes o cants gaèlics antics— l'«escocèsitat» valorada per l'autor o autors de la nota no es trobava en la llengua dels escrits (si no és que en valoressin el particular anglès d'Escòcia),¹⁰⁶ sinó en els temes, els perso-

104. Ramon L[ÓPEZ] S[OLER], «Análisis de la cuestión agitada entre románticos y clasicistas», *El Europeo* (Barcelona), I, 7 (29 novembre 1823), p. 207. López Soler, al pròleg ja adduït de la seva primera novel·la, torna a contraposar Homer i Ossian amb la mateixa finalitat: amb relació a «la escabrosa contienda del mérito comparativo de la literatura clásica y la literatura romántica [...], acaso solo falta que sean universalmente conocidas las obras de Tomás Moore, lord Byron y Walter Scott, para que se pronuncie debidamente la sentencia. Manifestar las bellezas que sobresalen en el estilo de Homero y las que más recomiendan el de Osián; reconocer el origen de donde dimanen las primeras, y por qué tan a menudo se amalgama y confunde en las segundas la naturaleza y el arte, la imaginación y el juicio, lo terrestre y lo divino, el hombre montaraz y el hombre civilizado [...] fuera el plan que nos habríamos propuesto [...]». En nota, afegeix que «Walter Scott es inimitable cuando pinta las flaquezas del corazón humano» (LÓPEZ SOLER, «Prólogo», p. v-vii).

105. [Bonaventura Carles] A[RIBAU], «Sobre la literatura oriental», *El Europeo* (Barcelona), I, 11 (27 desembre 1823), p. 340-341. Luigi Monteggia anomenaria Wolfgang Amadeus Mozart «el nuevo Osián de la música» (L. M[ONTEGGIA], «Operas italianas», *El Europeo* (Barcelona), III, 16 (24 abril 1824), p. 118).

106. Walter Scott diferenciava l'anglès d'Escòcia del dels anglesos: «[...] although, to say the truth, a mere Englishman, on search of *comfortable*, a word peculiar to his native tongue [...]» (Walter Scott, *Waverley*, ed. a cura de P. D. Garside, Edimburg, University Press, 2007, p. 35). Samuel Johnson es refereix a un «tercer llenguatge» (veg. a continuació). Cal recordar que Robert Burns publicà *Poems, chiefly in the Scottish dialect* (1786): «La lengua de este no es escocés puro; contiene una infusión del dialecto de Ayrshire (su condado natal) y quizá también de otro dialecto (Mearns), el del padre; pero en general se trata del escocés de los poetas de Edimburgo con una variada mezcla

natges i el tractament històric dels seus poemes narratius, és a dir, en el patriotisme temàtic, marcat per la història i el territori, que donava una peculiar i diferenciada visió del món i de la realitat històrica i actual escocesa, condicionada per esdeveniments, com a Catalunya, llunyans i pròxims, que Capmany havia tingut molt presents.¹⁰⁷ Samuel Johnson, a les pàgines d'*A Journey to the Western Islands of Scotland* (1775),¹⁰⁸ atribueix a la «conquesta» i a la «subjugació» d'Escòcia la nova legislació i, en general, la nova situació de les Terres Altes escoceses, tot constatant que

potser mai no s'havia produït un canvi de costums nacionals tan ràpid, profund i generalitzat com el que hi ha tingut lloc com a conseqüència de la darre-
ra conquesta i de la legislació subsegüent [...]. Del que posseïen abans de la re-
cent conquesta del país, només els en quedava la llengua i la pobresa. La llengua
pateix atacs per tots cantons. Es creen escoles en les quals s'ensenya només
l'anglès,¹⁰⁹ i darrerament hi ha hagut qui ha considerat raonable negar-los una
versió de les sagrades escriptures perquè no tinguessin un monument literari
en la llengua materna. Que la pobresa vagi disminuint gradualment no pot
comptar-se entre les conseqüències desagradables de la subjugació.¹¹⁰

Quant a la pervivència, a la substitució històrica o actual, o, en determinats indrets d'Escòcia, a la persistència de la llengua, Johnson observa que,

a vegades, per conquesta, interrelació o gradual refinament, els sectors cultivats d'un país canvien de llengua. Els muntanyesos esdevenen aleshores una nació distinta, separats dels seus veïns per causa de les parles diferents. Per això subsisteixen el cantàbric originari a Biscaia i l'antic suec a Dalercàlia. Per això Gal·les i les Terres Altes d'Escòcia parlen la llengua dels primers habitants de Bretanya, mentre que les altres parts han rebut primer la saxona i després la francesa en algun grau, i han format finalment un tercer llenguatge entre totes.¹¹¹

Deixant de banda les diferències que s'hagin de deixar de banda, i sense voler dir que la referència de la nota d'*El Vapor* a Escòcia tingui en el punt de mira les

de estrofas, versos y palabras inglesas» (Mario PRAZ, *Historia de la literatura inglesa del Romanticismo al siglo xx*, Buenos Aires, Losada, 1976, p. 27).

107. Veg. *supra*, p. 23-24.

108. Utilitzo l'edició parcial anglesa de Samuel JOHNSON, *Selected Writings*, ed., introducció i notes a cura de Patrich Cruttwell, Hardmondsworth, Penguin Books, 1968, p. 306-402, i la traducció espanyola del text complet, Samuel JOHNSON, *Viaje a las Islas Occidentales de Escocia*, ed. i traducció a cura d'Agustín Coletes Blanco, Oviedo, KRK, 2006.

109. En un altre passatge, es refereix a les escoles parroquials, sufragades si més no parcialment pels terratinents, en les quals «s'ensenya a llegir als infants; però, d'acord amb els reglaments d'aquestes institucions, només s'ensenya l'anglès [...]» (JOHNSON, *Selected Writings*, p. 366).

110. Íd., p. 331-332.

111. Íd., p. 319.

situacions paral·leles de *subjection*, *conquest* i *subsequent laws*, produïdes en temps també molt coincidents a Escòcia i a Catalunya,¹¹² no es pot deixar d'observar que l'admiració pel país es basa primordialment en l'obra de *tema escocès* de Walter Scott,¹¹³ i que López Soler a *El Vapor* i abans Aribau i López Soler mateix a *El Europeo* havien donat proves de sentit reivindicatiu, de consciència de pèrdues històriques i del sentiment d'orgull local, equivalent, seguint Roberto Calasso, a «una emoció difícil de definir i de descriure: l'amor pel propi país. Una emoció de la qual [Nirmal] Verma diu que és un “fet de l'esperit”», que pot ser definit com a «patriotisme» i que és relacionable amb «la xarxa de creences, mites i ritus» que són a la base de la interpretació de la pròpia història i de la realitat present.¹¹⁴

Per Jaume Ribalta, en un article de López Soler

dedicat a analitzar els prejudicis que causava en els pobles la pèrdua dels seus costums [...] el referent no podia ser cap altre que Catalunya, ja que, sota l'il·lustrat absolutisme borbònic, el transcurs del segle XVIII havia anat comportant un clar procés de pèrdua dels seus trets distintius, entre els quals, i en primer lloc, hi havia la llengua.¹¹⁵

De fet, l'article de López Soler només fa referència a «las naciones modernas», i en el seu context aquesta expressió i una altra expressió paral·lela, «costumbres nacionales», no podien referir-se ni primordialment ni, ni de bon tros, exclusivament a realitats nacionals no estatals; tanmateix, hi emergeix, com ha remarcat

112. «Ofrecía además la historia escocesa, según que Walter Scott la manejaba, pasmosas analogías con acaecimientos y situaciones peculiares a Cataluña. La cruel persecución de los puritanos, las hazañas de los agermanados del *Covenant*, el martirio de los patriotas, después de la batalla de Culloden, donde quedó rota toda la nacionalidad por la espada de Inglaterra, eran hechos que los catalanes no podían mirar indiferentes» (Francisco María TUBINO, *Historia del renacimiento literario, contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia por Francisco M. Tubino, académico*, Madrid, Imprenta y Fundición de M. Tello, 1882, p. 157).

113. «This [la nota d'*El Vapor* a «La patria»] is a straightforward declaration of intent. It could be argued that it conveniently forgets that Scott wrote his poems in English, but though that is true, Scott's early career as a collector of folks poems is a more satisfactory parallel. From this dedication, I would only make three observations. First, at this key moment in Catalan history, the figure of reference is Scott. Second, the Scott who emerges at this point is primarily a national poet speaking to his kin folk. This, the important genre is not, as in the case of López Soler, prose, but lyric poetry» (Andrew MONNICKENDAM, «Ivanhoe, a Tale of the Crusades, or Scott in Catalonia», a Murray PITTOCK (ed.), *The reception of Sir Walter Scott in Europe*, Londres, Continuum, 2006, p. 70; agraeixo a Silvia Coll-Vinent la notícia d'aquest estudi).

114. Roberto CALASSO, *La follia que ve de les nimfes*, Barcelona, Quaderns Crema, 2007, p. 104 i 106.

115. RIBALTA I HARO, «Constitución catalana...», p. 52-53.

Pere Anguera,¹¹⁶ la catalanitat inherent a les evocacions de les pèrdues i dels oblits dels costums, que s'adquireixen en la infantesa i que marquen tota la vida:

No cabe duda en que la Religión, el clima, el idioma, las leyes y otras muchas circunstancias hermanan entre sí a los individuos de una nación y les hacen adoptar ciertos usos característicos. Estos usos tienen en sí mismos algo de interesante y de poético ya porque recuerden a los pueblos su antiguo origen y la sencillez de sus abuelos, ya porque se resientan de aquel espíritu de inocencia y de candor, propios de los venerables tiempos en que fueron creados [...]. El corazón del hombre, que parece complacerse con el melancólico recuerdo de las alegrías pasadas, ama naturalmente todo lo que le renueva las costumbres de su país cuando se halla distante de él: un canto nacional que despierta al marinero en medio de la noche, y que parece guardar cierta armonía con el murmurio de las ondas; un ave pasajera que venga a descansar en alguno de los palos de la embarcación y la cual se dirige a la amada playa de que nos alejamos; son circunstancias que nada dirían a quien no tuviese patria, y que arrancan lágrimas de ternura a los que en tales ocasiones no pueden menos de acordarse de ella. Y esta palabra patria no solamente nos da una idea de las relaciones contraídas en nuestra infancia, de los objetos que inflamaron por la primera vez a nuestra juventud, y de las personas que tienen un derecho a nuestro afecto; sino que nos la da también de aquellas encantadoras costumbres en que fuimos criados, y las cuales en virtud de la educación que hemos recibido han llegado a ser como una parte inseparable de nuestra existencia y absolutamente necesarias a nuestra felicidad.¹¹⁷

116. «López Soler volia retratar Espanya, però li surt molt més Catalunya, que tenia llengua, alguna llei i força costums propis [...]. Ho repeteixo: és ben clar que l'autor es referia a Espanya, però també ho és que la lectura podia empènyer el lector a aplicar els comentaris a Catalunya» (Pere ANGUERA, *Els precedents del catalanisme: Catalanitat i antientralisme: 1808-1868*, Barcelona, Empúries, 2000, p. 106-107).

117. [Ramon] L[ÓPEZ] S[OLER], «Perjuicios que acarrea el olvido de las costumbres nacionales», *El Europeo* (Barcelona), II, 4 (31 gener 1824), p. 110-111; citat parcialment per RIBALTA I HARO, «Constitución catalana...», p. 53, n. 97. Com ha indicat Ribalta, López Soler publicà de nou aquest article, sense indicació d'autor i sota el títol més neutre de «Sobre la conservación de las costumbres nacionales», *El Vapor* (Barcelona) (22 i 27 abril 1835). Uns quants mesos abans d'aquest article, Aribau s'havia proposat dedicar temps «deleitándonos en recorrer manuscritos, y en considerar lo que fuimos algún día», i exposava que «apenas podemos detener las lágrimas, al leer las muestras de prudencia, lealtad y valentía con que obraban nuestros progenitores, que en vano pretendemos imitar» ([Bonaventura Carles] A[RIBAU], «Noticia de la obra erudita conocida por el nombre de Rúbrica de Bruniquer, custodiada en el archivo del ayuntamiento de Barcelona», *El Europeo* (Barcelona), I, 5 (15 novembre 1823), p. 153 i 155; veg. CALDERER, *De la veu a la lletra...*, p. 19). Un passatge concret, a més de nombroses referències que ultrapassaven l'estrict interès i la competència del consell barceloní, indica que el punt de mira d'Aribau no es limitava a Barcelona: «Notable es también el cap. 21, en que se trata de los debates que sostuvieron nuestros mayores por violación de privilegios, libertades, prácticas y costumbres antiguas de la ciudad, o del Principado, debates que obtuvieron siempre de parte de los reyes el resultado que exigía la justicia, y la enorme

Cal remarcar que, per a

ofrecer grandes luces no solo a nuestros representantes en Cortes, sino también a toda suerte de lectores, haciéndonos ver que ha habido en España un país que se ha gobernado dilatados siglos por un régimen constitucional sumamente libre, y que debió a ella su mayor felicidad y gloria,

El Vapor publica en llengua castellana un

resumen de las antiguas Constituciones, prerrogativas, fueros y privilegios de que disfrutó el principado de Cataluña, en unos tiempos en que lo restante de Europa gemía aún bajo el peso de la odiosa esclavitud.¹¹⁸

Podia ser una obra d'encàrrec del general Manuel de Llauder, en connivència amb prohoms com Gaspar Remisa, com creu Ribalta?¹¹⁹ Ell mateix l'atribueix a López Soler,¹²⁰ que degué tenir en tot cas el principal paper en la decisió de presentar i publicar a *El Vapor*, abans que sortís com a opuscle, aquesta «obra interesante y que debe ocupar un distinguido puesto entre las varias Constituciones del mundo civilizado»,¹²¹ amb uns mots, doncs, que recorden, resumidament, el sen-

preponderancia del pueblo catalán cuando trataba de conservar sus derechos, y de acreditar su lealtad» (ibíd., p. 155).

118. *Constitución catalana y Cortes de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de M. Texero, 1835. Cito seguint l'edició de RIBALTA I HARO, «*Constitución catalana...*», p. 69. Anteriorment havia estat publicat, sota el títol de «Cortes de Cataluña», ja indicat abans (n. 34), a *El Vapor* (8, 11 i 14 febrer 1834), amb una nota introductòria el primer dia i el tercer. El segon dia s'indicava, sota el títol «Cortes de Cataluña», que «(Continúan las bases de las mismas, remitidas a la Redacción.)». Segons el text introductori del dia 8 de febrer de 1834: «La división luminosa y antes poco advertida entre el sistema histórico y legal y el filosófico o constituyente con que ha dado principio el *Vapor* a estas discusiones, y su opinión a favor del primero de estos sistemas, no podrán menos de hallar un firme apoyo en las bases fundamentales de la legislación catalana.»

119. RIBALTA I HARO, «*Constitución catalana...*», p. 57-62.

120. Ho fa a partir del pseudònim que consta a l'anunci de l'edició publicat al *Diario de Barcelona* (28 novembre 1835): «[...] la parte de las Cortes de Cataluña está extractada por Pérez de Miranda de las obras de Peguera» (citat per RIBALTA I HARO, «*Constitución catalana...*», p. 17, n. 14, i p. 61, n. 126). Faig abstracció ara dels problemes d'atribució plantejats per Marfany, perquè el que és rellevant és que es publiqui a *El Vapor*. Esmentaré només que Marfany addueix el fet que López Soler negà que Gregorio Pérez de Miranda fos un pseudònim seu, però la negació devia respondre a la voluntat de tenir un pseudònim opac i no diàfan. L'altra objecció és que al periòdic s'indica que els articles provenien d'un col·laborador extern (que devia ser Manuel Andreu Igual); però si efectivament el treball responia a directrius que López Soler coneixia prou bé, perquè estaven en l'origen mateix d'*El Vapor*, mal podia venir de fonts alienes en sentit estricte a la redacció (veg. MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 31-32).

121. Íd., p. 69. Cal tenir present que López Soler era «el Redactor que desde la inauguración de

tit i la finalitat dels de Capmany en justificar la *Práctica y estilo de celebrar cortes en el reino de Aragón, principado de Cataluña y reino de Valencia y una noticia de las de Castilla y Navarra*, datable el 1809 i publicat pòstumament el 1821, durant el Trienni Liberal:

No presento el estado político de la Corona de Aragón por modelo perfecto de una Constitución, tal como acaso necesitan los pueblos para alcanzar y afianzar la última, y cuan en aquellos tiempos no había gozado ninguna nación en un gobierno monárquico felicidad y libertad del hombre en sociedad [...]. Lo presento para mostrar al mundo poco instruido de nuestra antigua legislación hasta qué grado de libertad llegaron las provincias de aquella corona en siglos que hoy se les quiere llamar góticos, por no decir bárbaros [...]. Había estamentos y todos tenían su parte en el gobierno público, de cuyo concierto resultaba la unidad [...]. En fin, era el país que tenía una Constitución, la cual, por los nudos con que estaba ligada, era por sí misma indisoluble. Y así perseveró, invulnerable hasta que las armas de Felipe II en Aragón, y las de Felipe IV en Cataluña, intentaron darle algunos asaltos; y últimamente, las de Felipe V la derribaron con mayor poder, por aquel derecho de conquista que se atribuyó con la guerra de sucesión.¹²²

LA SEGONA EDICIÓ (I LA TERCERA) DE «LA PÀTRIA» I LA SEVA REPERCUSSIÓ IMMEDIATA

El 1836, el poema seria novament publicat, sense títol i sense la nota que l'havia acompanyat en l'edició d'*El Vapor*, a les *Memorias*, de gran repercussió, de Fèlix Torres i Amat, que hi indica que el poema havia aparegut «en un periódico en 24 de agosto de 1833».¹²³ Torres i Amat publica el poema marcant cada quarteta amb el sagnat del primer vers (com a *El Vapor*, però sense mantenir la separació de cada quarteta amb una línia en blanc) i amb algunes variants purament gràfiques i de puntuació¹²⁴ respecte també de l'edició d'*El Vapor*. Això i el fet que

este periódico ha corrido con la parte política del mismo», segons la nota que continua amb la notificació que «cesa desde hoy en sus funciones» («Advertencia», *El Vapor*, Barcelona, 6 agost 1835).

122. Citat per FONTANA, «Antoni de Capmany...», p. 9-10; veg. també FONTANA, *La revolución liberal...*, p. 177. «Com revela el títol, el treball insisteix en la superior maduresa de les institucions parlamentàries aragoneses, valencianes i, especialment, catalanes, molt per damunt de les navarreses i encara més de les castellanes» (Ramon GRAU I FERNÁNDEZ, «Un patriota d'altres temps: Antoni de Capmany i la historiografia racionalista», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxii (2011), p. 105).

123. Fèlix TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña. Escribiólas el Ilmo. Sr. D. Felix Torres y Amat*, Barcelona, Imprenta de J. Verdager, 1836.

124. Entre les quals, v. 5 *Monseñy* | *Montseny* | v. 7 *Juheu* | *Jueu* | v. 14 *vegadas* ;] *vegadas* : | v. 27 *reys* | *Reys* | v. 39 *mentir* | *mentir* , | v. 42 *cel* | *cel* , | v. 45 *Ix* , *é crida pel mon que* | *Ix é crida pel mon que*.

no indiqui el nom del periòdic (que no reproduceixi ni esmenti la nota d'*El Vapor* és també significatiu) podrien indicar que tingué accés a l'edició lliurada a Gaspar Remisa, a qui ell havia recomanat Aribau anys abans¹²⁵ i amb qui mantingué bona relació.¹²⁶ Indica, a més, que la poesia havia estat escrita «en el año 1833» (desconeixia, doncs, l'original manuscrit i la intervenció de Renart i Arús), que era «muy hermosa» i que amb la poesia Aribau «felicité al Sr. D. Gaspar de Remisa y por lo mismo la copiamos en seguida».

L'entrada de l'article «Aribau (D. Carlos Buenaventura)», molt breu, es limita a destacar, a més del poema català, i en primer lloc, que Aribau publicà «un hermoso poema sobre la existencia de Dios», inclòs als *Ensayos poéticos* de 1817, que aquest poema va ser traduït dues vegades a l'italià i que Aribau té nombrosos poemes manuscrits o publicats anònimament. Res no s'hi diu, doncs, de més concret sobre l'activitat literària, assagística i crítica anterior a la data de les *Memorias*: res, doncs, de l'obra assagística i poètica de la Sociedad Filosófica, de l'Acadèmia de Bones Lletres i d'*El Europeo*, de l'obra periodística política (feta en connivència amb Torres i Amat), ni de l'altra activitat més privada que Torres i Amat coneixia, com el poema que li dedicà el 1834, amb motiu de la seva consagració episcopal.¹²⁷ Dos anys després de la publicació de les *Memorias*, tanmateix, i arran de la publicació del poema dedicat a Fèlix Amat, enllestint per Joaquim Roca i Cornet, escriu que Aribau «es uno de los [ingenios] que más honran la célebre patria de Boscán y Ausias March»:¹²⁸ dos referents adequats a l'obra poètica, castellana i catalana d'Aribau, i a una pàtria literària en sentit ampli, perquè Torres i Amat sabia que Ausiàs March era «valenciano de nacimiento y catalán de origen».¹²⁹

125. El 13 d'octubre de 1821 Aribau escrivia a Torres i Amat que «mi melancolía ya no es terrible y desesperada como otras veces; mi tendencia al suicidio se halla absolutamente corregida y desviada, de manera que, si quiere Dios que nos volvamos a ver, me hallará Vm. otro hombre, más digno de su confianza y más capaz de desempeñar *los destinos que pueda Vm. tal vez proporcionarme*» (la cursiva és meua). El 2 de juliol de 1825 li agraeix les «proposiciones que V. se sirve hacerme de parte de ese Sr. Remisa», les quals es concretarien l'any següent amb el trasllat a Madrid, on el mes de juny ja es trobava instal·lat (veg. SOBERANAS, «Aribau i el guiatge...», p. 29 i 34-37).

126. «Remisa le era muy afecto, y desde la Corte gestionó, con cariñoso empeño, la promoción de su amigo al Obispado, para cuya dignidad sobrabanle calidades» (Josep Maria RAMON DE SAN PEDRO, *D. Gaspar de Remisa y Miarons, marqués de Remisa: Esbozo de la biografía, de un banquero catalán en el Madrid isabelino, y bosquejo del ambiente financiero de aquella época*, Barcelona, Servicio de Estudios del Banco Atlántico, 1953, p. 18; a la coberta: *El marqués de Remisa. Un banquero de la época romántica. Esbozo de biografía, sin retoque, y bosquejo del ambiente financiero de su tiempo*).

127. Per a aquest poema, veg. MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya...*, p. 32. Milà diu que el poema li era desconegut quan va ser llegit a la sessió d'homenatge de l'Ateneu Barcelonès, el 1877 (MILÀ I FONTANALS, «Aribau», p. 358).

128. SOBERANAS, «Aribau i el guiatge...», p. 38.

129. TORRES I AMAT, *Memorias*, p. 363. A la mateixa obra, p. 120, escriu «Boscá».

Per una carta de Jaume Ripoll a Torres i Amat de l'1 de juliol de 1835, sabem que en aquesta data l'entrada d'Aribau ja era redactada i que la discreció del contingut podia ser deguda al fet que es tractava d'un autor vivent:

No va tampoco muy de priesa [la censura] de los Catalanes y hoy ha tenido que pararse un poco porque no habían despachado los Censores la B. y C. que se les entregó, no sé cuántos días hace. El Sr. Gobernador Igual, el día que fui a verle me trató con mucha franqueza por ser cosa de V. S. y me insinuó algo sobre el artículo de Bahí. No le pareció bien que se hagan tantos elogios de él viviendo, etc. A lo que le contesté que ya previene V. S. algo sobre los vivientes en el prólogo, y que no tendría reparo en quitar o borrar lo que a él no le parezca oportuno, y mucho más lo que juzgase digno de censura [...]. ¿Quién sabe si le gustará el artículo Aribau? Esto da a entender que no hay que fiarse, debe V. S. enviar a la mayor prontitud el tomo segundo si no gusta V. S. se retarde la impresión, retardando los censores su censura.¹³⁰

El relleu que el poema català pren dins l'entrada consagrada a Aribau no és proporcional al relleu de la seva biografia ni al de la seva obra de tota mena, i es limita i tot a la literària fins a la data de 1835; per això no sembla imprudent entendre-ho com un fet conscient, encara que aleshores era impensable el paper transmissor que va tenir, perquè, com és ben sabut, és de l'edició de Torres i Amat, i no de la d'*El Vapor*, que derivaria la difusió posterior més immediata, si no, directament o indirecta, la de tot el segle, excepció feta de la continguda en un plec imprès per Bergnes de las Casas al qual em referiré tot seguit.¹³¹ Sigui com sigui, no es pot atribuir a desconeixement per part de l'autor de les *Memorias* que l'article fos tan poc informatiu, perquè Torres i Amat va ser confident d'Aribau, tant dels seus dubtes i les seves opcions ideològics, religiosos, sentimentals i professionals com dels projectes poètics i de l'obra en curs.¹³²

130. Biblioteca de Catalunya, ms. 3752. Tres dies més tard, el 4 de juliol, li escriu que «en el artículo Bahí verá V. S. que se ha variado o suprimido alguna cosilla por el censor, a quien mandé decir que no reparase en ello, pues que no había empeño en publicarle como estaba» (id.). En un breu escrit autògraf adjuntat a aquesta carta, l'editor Joaquim Verdaguer es refereix a la «infinitud de apartados que nos mandaron suprimir». En absència de Torres i Amat, nomenat bisbe d'Astorga el gener de 1834 i consagrat l'1 de maig, a Barcelona, el canonge de Vic Jaume Ripoll s'encarregà de la revisió de les proves de les *Memorias* (veg. Joan VILAR COSTA, «Les *Memorias* de Torres Amat, pedra fonamental de la bibliografia catalana», *La Revista* (Barcelona), xxii (gener-juny 1936), p. 126-129).

131. Veg. *infra*, n. 134.

132. L'entrada «Aribau (D. Buenaventura Carlos)» del *Suplemento a las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña* [...], por el Dr. D Juan Corminas, canónigo de la Santa Iglesia Metropolitana de Burgos, Burgos, Imprenta de Arnaiz, 1849, p. 15-17, informa de l'activitat professional, periodística

Ni que fos per contradir-ne no gaire veladament el model, la primera reacció davant de la forma, i més concretament davant dels elements arcaïtzants del poema d'Aribau, degué ésser la nota amb què Pere Mata acompanyà el seu poema «Lo vot complert», en la qual declara que es proposa «cantar al son del laúd del siglo XIX algunas trobas escritas en dialecto catalán, y [...] usar en ellas del mismo lenguaje de que se valen actualmente los habitantes de su país para expresar sus ideas».¹³³

El plec alludit que conté la tercera edició coneguda de «La patria»¹³⁴ aplega

i literària dels anys quaranta, amb especial referència a la «Biblioteca de Autores Españoles», però no afegeix informació relativa a la dels decenniis anteriors.

133. Veg. Xavier VALL, «"Lo vot complert", de Pere Mata, un poema presentat com el pioner del romanticisme literari català», a Manuel JORBA *et al.* (ed.), *El segle romàntic: Actes del col·loqui sobre el romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 1997, p. 387-389. La cursiva del text és meua.

134. *Muestras de varias poesías catalanas, según el especial carácter de sus diversas épocas*, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y Comp., s. d. («Muestras» i «poesías catalanas» són diferenciats tipogràficament entre si i de la resta del títol). Aquesta edició no consta a Santiago OLIVES CANALS, *Bergnes de las Casas. Helenista y editor*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947. Tampoc no apareixia al *Catálogo del establecimiento tipográfico de D. Antonio Bergnes y Comp.^a*, Barcelona, [Imprenta de A. Bergnes y Comp.], 1842, que tampoc no inclou moltes altres obres sortides d'aquella impremta fins a la data; tampoc no apareix a Marià AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860 por Mariano Aguiló y Fuster*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923. Abans d'ara, jo mateix he donat simple notícia de l'edició, i més concretament de la inclusió del poema d'Aribau, a Àlex BROCH (dir.), *Diccionari de literatura catalana*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 2008, p. 741; s. v. «pàtria. Trobes, La», i a la «Presentació de *Lo Nou Testament*. Traducció de Josep Melcior Prat», *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* (Barcelona), 101 (gener 2009), p. 59. Fou, d'altra banda, exhibit a l'exposició «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme» (Museu d'Història de Barcelona, del 18 de juliol de 2009 al 14 de març de 2010) i consignat al catàleg corresponent (veg. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859...*, p. 237, núm. 19). No porta data de publicació, que, per la procedència de l'«Oració panegírica» de Garcia, de l'edició de 1840, i per les característiques del peu d'impremta, se situaria entre aquesta data i el 1842 o, com a molt tard, el 1843. Em referiré amb més detall a la possible data de publicació i a certes particularitats dels textos publicats en una futura edició de tot el plec. Val a dir també que el fet que no inclogui cap poema ni fragment de Joaquim Rubió i Ors no ha de descartar que sigui posterior a 1839 i 1841. El fulletó (de fet, dos fulls) havia estat encartat, en una data incerta, al final d'un exemplar de la primera edició de *Lo Gayter del Llobregat* (1841) de Joaquim Rubió i Ors, enquadernat probablement a finals del segle XIX o molt a principis del XX. No hi ha motiu per suposar que aquestes *Muestras* s'hagin d'identificar amb un «prospecte», per mi desconegut, esmentat per Josep Juncosa justament el 1840: «[...] però un subjecte amic meu, veient algunes de les poesies, m'ha instat, animat i obligat a donar al públic eixes poesies sueltas, que et presento, fent-me molta força les reflexions me féu, atenant haver resolt una reunió de literats dar realça a nostre idioma, com se dedueix de lo prospecte publicat baix lo títol de "Tesoro de la lengua Catalana" [...]» (Josep JUNCOSA I MESTRE, «Advertència al Lector», Biblioteca Museu Víctor Balaguer, ms. 1052, p. I-II).

quatre peces poètiques que tenen en comú, com es remarca al títol general,¹³⁵ la llengua: les tres primeres són molt fragmentàries, sense títol i sense indicació d'autor la primera («Lo somni de Joan Joan», de Jaume Gassull),¹³⁶ l'«Oració panegírica» de Francesc Vicent Garcia¹³⁷ i, també sense indicació de l'autor, Antoni Puigblanch, «Les Comunitats de Castella»;¹³⁸ la darrera, «La pàtria», és sencera,

135. Essent en llengua catalana tots quatre poemes, «poesías catalanas» ha de fer referència aquí amb naturalitat a poesies en «llengua catalana» i no només a poesies d'autors catalans.

136. Sota l'epígraf, erroni, de «Siglo XIII» (el poema era del 1496), edita els primers vint-i-nou versos del fragment del poema de Jaume Gassull reproduït a les «Notas al Canto de Turia, o noticias historicas de algunos poetas que en el se celebran» degudes a Francesc CERDÀ I RICO, que signa el «Prólogo del editor» de *La Diana enamorada, cinco libros que prosiguen los VII de Jorge de Montemayor, por Gaspar Gil Polo. Nueva impresión con notas al «Canto de Turia»*, Madrid, Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1778. El text de Gassull, a les p. 312-313. Els versos reproduïts al plec (que corresponen als versos 170-198 de l'edició de la Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives; vegeu-los també, no numerats, a Arseni PACHECO (ed.), *Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 307) presenten només alguna variació o errata respecte de la de Cerdà i Rico (cito en primer lloc la lliçó de Bergnes): v. 11 la altre] laltre | ades] adés | invern] ivern. A més, Bergnes posa punts suspensius, per indicar que el poema continua, després del darrer vers reproduït, «textit, ordit y acabat».

137. Sota l'epígraf «Siglo XVII» escriu el títol del poema, «Oració panegírica | que se recitá en la Paheria de la ciutat de Lleyda, per la elecció de rector de aquella | universitat literaria en persona de Don Felip de Berga y de Aliaga per la nació | Valenciana | (Fragmento.)», i en publica les tres primeres octaves, amb el primer vers sagnat i sense línia en blanc entre estrofes. Al peu del fragment n'identifica l'autor: «(Del Cura de Vallfogona)». El text prové de l'edició de 1840 (*Poesías jocosas y serias del Célebre Dr. Vicens Garcia, Rector de Vallfogona: Nova edició arreglada sobre la feta en lo any 1820, y aumentada y adornada ab hermosas vinyetas y lo retrato del autor*, Barcelona, Estampa de Joseph Torner, 1840, p. 120-121), perquè hi coincideix en tot el que s'allunya (puntuació, accentuació i altres trets gràfics) de l'edició de 1703, de la datada falsament el 1700 i de la de 1820. Hi introdueix una variant textual, o més aviat errata (cito en primer lloc la lliçó de Bergnes i després la de 1840): v. 1 Si la gran] Sí á la gran | i una discrepància no significativa: de Caco y Vénus] de Cáco y Venus. En tots dos casos la lliçó de 1840 coincideix amb la de les altres edicions.

138. Sota l'epígraf «Siglo actual», que abraça també el darrer text —el poema d'Aribau—, publica en primer lloc quatre estrofes del poema d'Antoni Puigblanch, també amb el primer vers de cada octava sagnat i sense línia en blanc entre estrofes. Al peu del fragment identifica el poema: «(Fragmento de *Las Comunitats de Castella*)». La primera estrofa correspon a la que Milà i Fontanals citava (només amb el primer vers) com a inicial del poema: «[...] en los versos que empiezan: “De l'esforç espanyol l'èxit desventurat” [...]» (MILÀ I FONTANALS, «Aribau», p. 359) i que Joaquim Molas publicà, amb variants importants respecte a aquesta edició, a partir del manuscrit 3702 de la Biblioteca Nacional d'Espanya (Joaquim MOLAS (ed.), *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*, Barcelona, Edicions 62, 1968, p. 108). Abans hom s'havia referit a aquesta octava i n'havia donat alguns versos, sense identificar-los com a inicials del poema (veg. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «Sobre el cas Puigblanch», a *Il·lustració i Renaixença*, pròleg de Joaquim Molas, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 81, i Enric JARDÍ, *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Barcelona, Aedos, 1960, p. 289-290). Les octaves segona i tercera corresponen, també amb variants notables, a les dues que publicaren Ramon Muns i Serinyà ([«Memoria»], a *Academia de Buenas Letras de Bar-*

però només amb una part del títol original, «Trobes», escrit al peu del poema; exactament «(*Trobes* del Sr. Aribau.)».

No sembla que la mutilació del títol hagi de ser fortuïta. Potser l'editor volgué destacar la relació del poema amb el llegat literari trobadoresc en detriment del tema: d'un tema que potser no es veia prou clar que respongués al títol i que el lector havia de deduir de la lectura que se li oferia. El text coincideix amb l'edició d'*El Vapor*, llevat de petites diferències gràfiques i morfològiques, a més d'una errata.¹³⁹

El 1841, al pròleg del recull de poemes del Gaiter del Llobregat, Rubió fa culminar en Aribau tota la tradició ininterrompuda de «trobadors», de la qual ell seria continuador i renovador:

[...] Des de que arribà a sos oïdos, que desgraciadament fou molt tard, la paraula *Trobador*, des de que sentí parlar a sos joves amics, als quals deu lo poc que val, d'estos fills de l'arpa que anaven de castell en castell per distraure lo enuig dels barons en temps de pau i que deixaven la gorra per lo elm en temps de guerra; d'estos fills de l'arpa que poetes i cavallers ensems venien a posar als peus de sa dama tan prest l'englantina de plata que havien guanyat en un certamen com la bordada banda amb què havia premiat sa bravesa la reina d'un torneig; d'estos fills de l'arpa, en fi, que passaven sa vida cantant los amors, la religió i la cavalleria, li prengué un desig ardent de coneixe'ls; desig que ha anat sempre en augment, i que en part ha tingut ocasió de satisfer.

Ell ha recorregut i recorre encara tota la galeria de trobadors des de Guillellem d'Aquitània hasta lo modest Aribau, que sembla haver volgut posar lo segell als cants de nostres poetes amb sa oda a la Pàtria, digne del dialecte en què

celona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841, Barcelona, Imprenta de A. Brusi, 1842, p. 29-30) i, preses de l'edició de Muns, Víctor Balaguer («Apuntaments y datos que, al mateix temps que de prólech a estas poesías, poden servir també pera la historia de la moderna literatura catalana», a *Esperansas y recorts: Poesias catalanas que forman la segunda part del Trovador de Montserrat*, Barcelona, Establiment Tipogràfic de Jaume Jepús, 1866, p. 32). Aquestes tres estrofes corresponen a les tres primeres de l'edició ja esmentada de Joaquim Molas (*Poesia neoclàssica...*, p. 108-109), de la de Rubió i Balaguer inclosa a la part que deixà inèdita de la història de la literatura catalana, la corresponent al segle XIX, ja citada, publicada pòstumament (RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 321), i de la més recent de Max Cahner («L'obra poètica d'un liberal exiliat: Antoni Puigblanch», a *Literatura de la revolució...*, vol. III, p. 461-463). La quarta estrofa correspon a la número 71 de l'edició de Cahner (id., p. 514), també amb diferències notables. El text donat per Bergnes, doncs, difereix tant del del manuscrit 3702 de la Biblioteca esmentada (que és el que editen Jardí, Molas, Rubió i Balaguer i Cahner) com del donat per Muns (i Balaguer), que devia partir d'una còpia o edició (Muns diu, en reproduir les dues estrofes, que Puigblanch «estampó las siguientes octavas»; la cursiva és meua) diferent de la que utilitzà Bergnes de las Casas.

139. v. 4 *nubols*] *nuvols* | v. 8 *inmmens*] *immens* | v. 17 *que*] *qué* | v. 29 i v. 31 *Qui*] *Que* | v. 34 *Cuant*] *Quant*.

està escrita; ell ha examinat i examina encara part per part eix venerable i gegantesc monument dels seggles passats [...].¹⁴⁰

Aquesta idea historicista emergent en el romanticisme fou decisiva en la revaloració de la pròpia tradició cultural iniciada pels il·lustrats, per incorporar la pròpia literatura en llengua catalana després de la profunda transculturació de conseqüències especialment arrelades en l'adopció de la llengua castellana com a llengua «alta».

Em sembla fora de dubte que la «independència» propugnada per Rubió al pròleg de 1841 (o «aquesta espècie d'emancipació lliterària», en mots del pròleg a l'edició de 1858) sota l'ombra de la tradició que arriba a Aribau, per a la «literatura» es referia només a la literatura catalana, és a dir, a l'escripta en llengua catalana, no identificable en totes les característiques (o si més no per la llengua castellana amb què era pensada) amb l'«escuela catalana», segons la denominació donada per Milà,¹⁴¹ en què també Rubió se sentia inclòs,¹⁴² i hi persistiria amb obra poètica pròpia. Rubió es refereix, doncs, com a aval, al prestigi de la literatura catalana antiga, escrita en llengua catalana (o en llengua identificada amb la catalana), de la qual es vol «reconquistar la importància literària de què gosà en altres èpoques».¹⁴³ Uns paràgrafs abans havia deixat encara més clar que els objectius que es proposava no podien ser satisfets en llengua castellana, és a dir, la generalització de «l'afició que comença a pendre peu entre nosaltres compatricis envers tot lo que té relació amb nostra història» a través del sentiment de pàtria:

En quant a lo que li puguen contestar de que també lo castellà pot despetar en nosaltres iguals sentiments sempre que s'ocupe en celebrar les

140. Joaquim RUBIÓ I ORS, «Prólech», a *Lo Gayté del Llobregat. Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors*, Barcelona, Estampa de Joseph Rubió, 1841, p. VIII-IX (veg. també Joaquim RUBIÓ I ORS, *Lo Gaiter del Llobrega (1841). Roudor de Llobregat (1842)*, ed. a cura d'Albert Mestres, Barcelona, Edicions 62, 2006, p. 29-30).

141. Veg. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Prólogo», a Pablo PIFERRER *et al.*, *Composiciones poéticas de D. Pablo Piferrer, D. Juan Francisco Carbó y D. José Semís y Mensa*, Barcelona, Imprenta de Pons y C.^a, 1851, p. XIV.

142. «[...] aquel retorno al cultivo de las letras y habla catalanas coincidía o, por mejor decir, hermanábase con el renacimiento literario que, inaugurado algunos años antes con caluroso entusiasmo por jóvenes de tanta valía como López Soler, Sinibaldo Mas, Aribau, Cabanyes y otros [...], hallábase a la sazón en el período de su mayor florecimiento» (Joaquim RUBIÓ I ORS, *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas. ¿Débese a la influencia de los modernos trovadores provenzales? Memoria escrita para la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, Tipo-litografía de Celestino Verdaguer, 1877, p. 34).

143. RUBIÓ I ORS, «Prólech», a *Lo Gayté del Llobregat...*, p. XI.

glòries de nostra pàtria, lo autor d'esta col·lecció se contentarà amb respondre'ls que se posen la mà sobre lo pit, i que judiquen després per lo que aquest los diga.¹⁴⁴

Dos anys abans, el 1839, Rubió ja havia posat un fragment de «La pàtria» com a lema del seu poema «A mos cantars», atribuint-li el títol d'«Oda a la pàtria».¹⁴⁵ El canvi, facilitat per l'edició acèfala de Torres i Amat (i que, com hem vist, l'edició de les *Muestras* de Bergnes tampoc no resolía), devia respondre a una interpretació del poema basada en la suposició que els aspectes elegíacs de l'evocació històrica i personal no serien considerats sinó subsidiaris de l'exaltació patriòtica. Rubió persistiria a utilitzar el mateix títol del poema d'Aribau al seu poema, revisat i retitulat («Mos cantars»), i al pròleg del recull de 1841,¹⁴⁶ de manera que els versos d'Aribau posats com a lema i «el text en si [...] posen la relació fora de tot dubte».¹⁴⁷ El 1877 Rubió escrivia que el poema d'Aribau i *Llàgrimes de la viudesa* de Miquel Antoni Martí l'havien estimulat a «metrificar» en llengua catalana, però que abans de l'aparició del llibre de Martí, que «acabó de fixar mi determinación», ell ja havia esborranyat els primers versos en llengua catalana.¹⁴⁸ En tot cas, la lectura de Martí fins a un cert punt també l'acostava a alguna mena de lectura d'Aribau, perquè a *Llàgrimes de la viudesa* hi apunten, més anecdòticament que no amb eficiència modernitzadora, i no aplicats a qualificar la llengua, alguns mots clau d'Aribau:

144. Íd., p. vii.

145. Textualment: «Que fora de cantar en llengua llemosina | No m' queda mes plaher, no tinch altre conort. | ARIBAU, *oda á la Patria*» («A mos cantars», *Diario de Barcelona* (29 juliol 1839)). Els versos d'Aribau eren a continuació d'un primer lema: «Damor no chant axi com far solia. | (*Cobles del rey en PERE.*)», que es manté a l'edició en volum de 1841: «Damor no chant axi com far solia. | LO REY EN PERE» (p. 2), però que desapareix a la de 1858 (Joaquim RUBIÓ I ORS, *Lo Gayter del Llobregat: Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Segona edició corregida y considerablement aumentada*, Barcelona, Libreria de Joseph Rubió, 1858, p. 29). Josep M. Domingo prepara un estudi sobre la influència de les *Odes et ballades* de Victor Hugo, incloses les reflexions del pròleg, en l'auge del gènere i, per això, en l'adopció suplantadora del terme «oda» al títol del poema d'Aribau.

146. «Que fora de cantar en llengua llemosina | No m' queda mes plaher, no tinch altre conort. | ARIBAU: *Oda á la Patria*» (RUBIÓ I ORS, «Mos cantars», a *Lo Gayté del Llobregat...*, p. 2). També a l'edició de 1858, però a la políglota de les obres del Gaiter, seduït segurament per la hipòtesi de Valentí Almirall (veg. *supra*, n. 1) la titularia «Oda a Remissa [*sic*]» (Joaquim RUBIÓ I ORS, *Lo Gayter del Llobregat: Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Edició políglota*, vol. 1, 1839-1841, Barcelona, Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1888, p. 12).

147. Horst HINA, «Aribaus vaterländische Ode und der Beginn der neueren katalanischen Literatur», *Iberoromania* (Tübingen), segona sèrie, 10 (1979), p. 43. I encara més, segons el mateix Hina, «no solament les coincidències temàtiques i formals, ans també el caràcter de les citacions que en alguns dels poemes remetent a l'oda d'Aribau, demostren que aquest text [*Lo Gaiter del Llobregat*] fou una continuació del d'Aribau, i el convertia àdhuc en intertext» (íd., p. 43 i 33).

148. RUBIÓ I ORS, *Breve reseña...*, p. 28.

En què parà mon amor?
 ¿En què la boca de mel
 que lo dolç nèctar del cel
 destil·lava dins mon cor?
 Eixut està son licor!
 Llavis meus, eixuts estau!
*Plorau, ulls meus, plorau.*¹⁴⁹

En coherència amb el relleu històric donat per Rubió al poema d'Aribau, i més enllà de la influència pel fet del poema, també el recurs a la lletra del poema, assimilada al seu món poètic, és evident en alguns dels poemes de les dues primeres edicions de *Lo Gaiter del Llobregat*¹⁵⁰ i en el *Roudor de Llobregat*¹⁵¹ que, com ha remarcat Josep M. Domingo,

en realitat es tractava d'un «apèndix» explicatiu de la seva identitat literària en què eren activats textos, temes i motius estel·lars de l'univers romàntic: els trobadors, Ossian, Chateaubriand, l'exili, l'amor impossible. Allò que en realitat Rubió tematitzava en el *Roudor* eren els motius de la seva condició de «Gaiter», és a dir, de poeta ossiànic —mitjançant una història també ossiànica, val a dir [...],¹⁵²

sense perjudici que el poema «sigui identificable com el primer (en termes cronològics) poema èpic renaixentista —vull dir efectivament inserit en una voluntat programàtica».¹⁵³

D'altra banda, cal remarcar encara, dels pròlegs de Rubió als seus successius reculls de poemes, la presència explícita de la idea de rescat de la «muda lira», sota el conjur de la història i de la contemporaneïtat, representades respectivament

149. Miquel Antoni MARTÍ, *Llàgrimes de la viudesa, per Miquel Anton Martí*, Barcelona, Estampa de J. Verdager, 1839, p. 4. Martí, com Rubió i Ors ja a «L'Exill», no podia al·legar descoïment del poema d'Aribau, i el fet és que no va obviar unes rimes tan connotades.

150. «Dels antics trobadors la muda lira», «Llur dialecte i llurs lleis» («Mos cantars»); «Per la platja serpentina | del Llobregat» («La reina del torneig»); «No desmaïes, poeta, pren la lira» («A ma cabanya»); «Oh Vós, lo qui les urnes de la vida | Ompliu segons los vostres intents savis | De mel o fel! Ompliu de fel la mia | Amb tal que ella banyar puga sos llavis | En dolça mell!» («A D.ª Josepa Massanés en sos dies»); «Pus són filles del cel, | [...] | Una gota de mell!» («Postes de sol»).

151. «Veni a mi los qui teniu encara | Plors per ma pàtria, reina sens corona; | Jo cantaré ses glòries, pus m'és cara, | com lo mugró a l'infant que llet li dóna» («Introducció», estr. v); «[...] allà en la platja serpentina [...]» («Cant Primer», estr. vi); vegeu també les rimes: llavis | agravis | savis («Cant Primer», estr. xxi).

152. Josep M. DOMINGO, «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors», a CABRÉ *et al.* (ed.), *Professor Joaquim Molas...*, vol. I, p. 370.

153. Íd., p. 365.

pels trobadors i per Aribau, per «refer la corona de la pàtria»; o, dit d'una manera més contundent, al pròleg a la segona edició dels poemes del Gaiter, per «lo des-
pertament de nostre esperit patri».

Si no era de Rubió i Ors, l'improbable autor desconegut del poema «L'Exill» (i d'«A Elisa», lligat molt estrictament a la lectura de Francesc Fontanella),¹⁵⁴ de 1836, remet més aviat al poema «La pàtria», en data matinera, però quan ja havia estat publicat per Torres i Amat:

[...] és patent també a *L'Exill* el record de *La Pàtria* d'Aribau (on hi ha, així mateix, una referència al Llobregat), tant per la coincidència en el tema de l'exili, com pel fet de recórrer Rubió quatre cops a l'expressió «adéu-siau», com per les similituds d'alguns versos. Per exemple, els mots que subratllo, dels versos 4-5 de *L'Exill*: «De mon *fat* rigorós, jorns odiosos, | Turments eterns en ribera *apartada*» coincideixen amb mots de la segona meitat de la segona estrofa de *La Pàtria*; i els versos 40-41: «Adéu-siau per última vegada | Pics orgullosos del Montseny nevat», recorden els versos 5-6 de les «trobres» d'Aribau.¹⁵⁵

La idea de renaixement comença a ser expansiva i es pot trobar en entorns de tradició vallfogonesca que buscaven nous horitzons. És el cas del vilanoví Josep Juncosa, que era coneixedor de les pròpies limitacions i que volgué relacionar-se amb els entorns cultes,¹⁵⁶ la qual cosa l'empenyé a adoptar també la llengua castellana per a l'obra poètica, i que el 1840 creu que era a instàncies considerades superiors que calia apellar per a la dignificació de la literatura catalana:

[...] com lo idioma patri ha estat sempre mon favorit, me persuadí i a l'instant reuní varies composicions, que són les contingudes en eixa obra, no perquè pensàs influir en la poesia, ni en nostre idioma, sinó perquè, en virtut de mon desig i atreviment, prènguien los savis i literats la ploma i recórrien los

154. Rubió i Ors mateix esmenta tots dos poemes a la seva autobiografia inèdita, de primer escrivint *A Elisa — Lo exill*, i, en un apèndix, *A Elisa. L'exill*. Rubió i Balaguer, de manera no gaire convincent, atesa la manera taxativa amb què Rubió i Ors se'ls atribueix, considera que l'estil «no sembla el de Rubió i Ors» i que no es pot «alliberar de la sospita que aquelles dues poesies no són de Rubió i Ors, i que aquest va sofrir una confusió en escriure el passatge [...]» (RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 454).

155. Joan ALEGRET, «Textos en català a *El Guardia Nacional (1835-1841)*», *Lluc* (Palma), 620 (1972), p. 6. Segons Rubió i Lluç, al poema «s'hi trasllú vagament l'*Adéu siau* de l'Oda a la Pàtria» (RUBIÓ I LLUCH, «Prólech», p. xxiv; tanmateix, Domingo, amb Alegret, constata que les «trobres» d'Aribau «hi emergeixen no pas "vagament" traslluïdes» (DOMINGO, «Joaquim Rubió i Ors...», en premsa)).

156. Si més no a través del també vilanoví Magí Pers i Ramona, amb qui es cartejà en llengua castellana, i que no reeixí a publicar-li el recull de poemes catalans que li confià, ara a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer (el manuscrit 1052 ja esmentat). El recull de poemes castellans no ha estat localitzat.

arxius de nostra Província publicant escrits preciosos i produint sos talents altres per quals treballs *tòrnia lo sigle d'or en la literatura catalana*.¹⁵⁷

La relació de continuïtat amb Aribau que el mateix Rubió i Ors exposava és palesa al breu però substantiu comentari del corresponsal barceloní («Nuestro corresponsal»)¹⁵⁸ del diari madrileny del mateix nom, *El Corresponsal*, vinculat des dels orígens a Remisa i a Aribau, a l'obra de Rubió i Ors:

[...] Pero demos treguas a tan amargos sentimientos que entristecen sobremanera nuestro corazón español, no todas las noticias que comuniquemos a Vds. han de ser tristes; no todas se han de rozar con la política. Estos días hemos tenido una verdadera satisfacción, en la cual no dudamos que nos acompañarán ustedes y cuantos se interesan por la literatura de nuestro país. El joven y laborioso D. Joaquín Rubió y Ors ha publicado un tomo de poesías catalanas, parte inéditas, parte publicadas ya en varios periódicos bajo el nombre de *Lo Gayté del Llobregat*. Su lectura nos ha conmovido vivamente, hemos visto cantar a Dios, al amor, a los héroes, expresar con valentía los sentimientos más nobles que pueden animar un corazón lleno de fe cual el del joven poeta, y todo esto

...en la llengua d'aquells savis
Que ompliren l'univers de llurs costums e lleis,
La llengua d'aquells forts que acataren los Reis,
Defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis.

Leyendo estas poesías, no hemos podido menos de recordar con entusiasmo nuestros antiguos trovadores, nuestras *Cortes de Amor*. Felicitamos al joven Rubió por sus esfuerzos en hacer renacer nuestra muerta literatura, por el homenaje tributado a nuestras antiguas glorias catalanas.¹⁵⁹

157. Josep JUNCOSA I MESTRE, «Advertència al Lector», p. II-III. La cursiva és meva; veg. JORBA, «Notes sobre l'ús literari de la llengua catalana...», p. 61.

158. Pel to francament elogiós de les referències als poemes de Rubió i per l'al·lusió a les Corts d'Amor, el corresponsal podria ser, però no en tinc cap evidència, Joan Cortada, protector de Rubió en la campanya de publicació de poemes al *Diario de Barcelona* i després en el concurs, ja convocat en aquestes dates, de l'Acadèmia de Bones Lletres, en què li seria premiat *Roudor de Llobregat*. Cortada era l'autor d'un «Discurso acerca de las cortes de amor leído en la Academia de Buenas Letras en la sesión del 10 de diciembre de 1840» (veg. Josep M. DOMINGO (ed.), *Jocs Florals de Barcelona en 1859*, ed. facsímil, documents i testimonis, Lleida, Punctum i Grup d'Estudi de la Literatura del Vuitcents, 2009, p. 189-208).

159. «(Nuestro corresponsal)», *El Corresponsal* (Madrid) (9 juliol 1841). Com ha observat Marfany, Rubió, anys a venir, es mostraria decebut del que ell considerà simplement, i injustament, «un suelto de gacetilla» del diari «exclusivamente destinado a defender los intereses materiales y morales de Cataluña» (Joan-Lluís MARFANY, «El cercle madrileny d'Aribau i la vida literària a Catalunya», *Els Marges* (Barcelona), 97 (primavera 2012), p. 113).

En altres ressenyes i comentaris esparsos de *Lo Gaiter del Llobregat* s'obvia sovint el nom d'Aribau, que no era obviament a *El Corresponsal*, per remarcar-ne la novetat i el fet que el mateix Rubió destacà a la introducció del recull de 1841: que es trobava sol en la seva empresa, que era, a diferència de la d'Aribau, programàtica i, per això mateix, amb voluntat de continuïtat, evocadora, rememorativa i renovadora:

Nos transporta a épocas de gloria, de valor, de hidalguía y de amor; a épocas que nos parecen fabulosas, y en las cuales sin embargo se deleita y encanta el patriotismo y la imaginación [...]. No importa que haya sido solo, no importa que nadie se haya presentado en la palestra. Es joven todavía, y él solo con sus propias fuerzas puede obrar una restauración en nuestra literatura cuando el tumultuoso ruido de nuestras querellas intestinas nos deje percibir la voz deleitosa de la más celeste de las artes.¹⁶⁰

En referir-se als anys de la publicació de *La Palma* (d'octubre de 1840 a abril de 1841), Marià Aguiló, i al temps que remarca l'acolliment de la poesia popular per part de «l'entonada poesia artística» amb la publicació de «Don Joan i don Ramon», a la revista esmentada, fa constar que aleshores «l'oda *A la Pàtria* de n'Aribau i les Poesies del Gaiter del Llobregat no havien arribat encara a l'illa».¹⁶¹ És versemblant que fos Pau Piferrer qui hi donà a conèixer el poema d'Aribau. Aribau va ser tema de conversa i epistolar amb els seus amics mallorquins,¹⁶² i per això és lícit de

160. «*Lo Gaité del Llobregat. Poesias*. De don Joaquin Rubió y Ors», *La Religión* (Barcelona), x (1841), p. 63-64. L'article és atribuïble a Joaquim Roca i Cornet, fundador i redactor de la revista. Uns termes semblants es troben a [Joan ILLAS I VIDAL] UN CATALÁN, «Lo Gaité del Llobregat», *Diario de Barcelona* (28 setembre 1841), i a T[omàs] AGUILÓ, «Lo Gayté del Llobregat por D. Joaquin Rubió y Ors», *Almacén de Frutos Literarios* (Palma), 31 (12 desembre 1841), p. 486-490. L'any anterior, el mateix Illas i Vidal havia expressat el desig, i la seva incapacitat, de «regeneració» de la llengua: «[...] ¡Ah! Si tuviera yo el alma de los trovadores provenzales [...]: ¡yo os cantarí, nobles héroes que engendró mi patria!, mi patria, esculpida con caracteres de fuego en las eternas páginas del libro de oro, del libro de la gloria. Mas ¡ay!, do encontrar acentos para describir su cuerpo robusto cual las negruzcas moles de sus montañas; su valor salvaje como el cielo que los cubría, su corazón misterioso cual las cavernas y los bosques... Tan solo en la lengua que hablaran ellos; y esta lengua inculta, corrompida cual otra Jerusalén por la conmixción con las extranjeras, yace a la manera que la rosa combatida del huracán, deshojada y sin color. ¿Quién vendrá a levantarla de su abatimiento, a librarla de los insultos de sus mismos hijos?... ¡Ah! No seré yo: mi aliento empañaría el poco brillo que le queda. Descansad, pues, cenizas de nuestros padres, interin llega el regenerador. No ensalzare yo vuestras inclitas hazañas. Más humilde será mi canto» ([Joan ILLAS I VIDAL], *Enrique y Mercedes. Novela historica del sitio de Barcelona. Contiene algunos documentos auténticos pertenecientes a la Guerra de Sucesion*, Barcelona: Imprenta de Ignacio Oliveres, 1840, p. v-vi).

161. Marià AGUILÓ, *Romancer popular de la terra catalana recullit y ordenat per D. M. Aguiló y Fuster: Cançons feudals cavalleresques*, Barcelona, Llibrería d'Alvar Verdaguer, 1893, p. 339.

162. Veg. Josep SUREDA I BLANES, *Pau Piferrer a Mallorca*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1966, p. 54.

suposar que, a més de tocar temes professionals relacionats amb l'elaboració dels *Recuerdos y bellezas de España* i amb els interessos de Piferrer com a professor que volia fer oposicions per a una plaça de l'Institut de Barcelona i obtenir l'aprovació dels *Clásicos españoles* com a llibre de text, també sortís a collació el seu poema més conegut entre els recents.¹⁶³ Al marge del coneixement del seu poema, Piferrer tingué relació personal amb Aribau, de qui es queixa alguna vegada, tot disculpant-lo, que no l'hagués atès com esperava i com havia estat habitual.¹⁶⁴

Piferrer posa els quatre primers versos de «La pàtria» com a lema del capítol del primer volum dels *Recuerdos y bellezas de España* (acabat de publicar el novembre de 1841),¹⁶⁵ en què evoca poèticament la muntanya de Montserrat, segurament suggestionat per la imatge de les «serres desiguals» aplicable a una muntanya simbòlica de la «pàtria mia», amb la visió «de lluny» dels «núvols» i el «color més blau» a què Piferrer fa referència a les primeres ratlles del capítol:

Cuando el viento azota lentamente las nubes, y por entre sus disformes grietas asoma el azul del cielo, ¿visteis los grupos fantásticos que aquellas forman, fingiendo ya monstruos horribles, o ya apiñándose como fábricas portentosas que levantan al aire cien agujas desiguales? Así aparece fantástico Monserate al que viniendo de Igualada lo contempla por la parte que corre de mediodía a poniente; al ver sus peñones desgajados y como colocados por mano de hombre, aquellas crestas multiformes, caprichosas y gigantescas, la fantasía créase catedrales ciclópeas erizadas de cúpulas [...].¹⁶⁶

163. «Tres anys després de sa publicació, la reproduïa en Torres Amat sense títol en son Diccionario de escritores catalanes; en Piferrer la donava a conèixer a Mallorca; l'Arolas la repetia en València, i tal vegada l'aprenia de sos llavis lo dolç Villarroya, que la imitava en un de sos cants, i mon pare la invocava en 1839 en *Mos cantars*, poesia que enclou lo programa que l'Aribau no sabé formular clarament» (RUBIÓ I LLUCH, «Prólech», p. XXI).

164. Veg. Ramón CARNICER, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963, p. 127 i 224. Segons una nota autògrafa d'Aribau no datada, segurament de 1846, aquest i Piferrer estipularen que «Aribau por todos los medios que están a su alcance procurará que para el curso inmediato se adopte por el Gobierno para texto de las Universidades y Colegios del Reino la Colección de trozos escogidos de clásicos españoles que va a dar a luz Piferrer. En caso de que, como ha sucedido en este año, el Gobierno deje la elección al arbitrio de las Universidades, Aribau procurará que dicha obra sea adoptada en la de Madrid y demás que pueda. A este fin Piferrer imprimirá dicha obra en Barcelona y enviará a Aribau algunos pocos ejemplares que sea conveniente regalar, lo cual será el único gasto de esta comisión. Se establecerá un cambio recíproco entre Piferrer y Aribau» (reproduïda per Patricia ZAMBRANA MORAL, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga (Derecho, Política y Pensamiento)*, Barcelona, Càtedra de Historia del Derecho y de las Instituciones (Departamento de Derecho Privado Especial. Facultad de Derecho. Universidad de Málaga) [...], 2004, p. 161).

165. Veg. José María ARIÑO COLÁS, '*Recuerdos y bellezas de España*': *Ideología y estética*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2007, p. 89.

166. PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España...*, p. 345.

Aquest 1841 Josep Maria Quadrado remarcaria la qualitat de «la lindíssima oda *A la Patria*, del Sr. Aribau, impresa en 1833», que no respondria a cap intenció patriòtica, a diferència de

la preciosa colecció de poesías catalanas de D. Joaquín Rubió, dada a luz este mismo año (1841) con el título *Lo Gaité del Llobregat*, obra digna de atención así por la riqueza de imaginación y dotes poéticas que en ella brillan, como por las nobles intenciones que le han decidido a escribirla en su dialecto provincial, sacrificando así al patriotismo la celebridad más universal que adquiriera a haber escrito en idioma más conocido.¹⁶⁷

Antoni de Bofarull demostra que el coneix i se'n serveix, no encara a «Violant!», el primer poema publicat,¹⁶⁸ protagonitzat per un paladí que no vol entrar a l'arena d'un torneig, desenganyat pel suposat desinterès d'una «dama blanca», de clara influència gaiteriana; però sí, el mateix 1841, al poema «Mon accent» (publicat el 21 d'octubre), el primer dels tres que Bofarull signà amb el pseudònim de *Lo Coblejador de Montcada*, de trenta-nou quartetes decasíl·labes, que arrenca amb rimes que provenen de «La pàtria» i que es repeteixen més endavant, i que inclou altre lèxic del mateix origen:

Ploreu, fills de Favència! Mostreu dol,
los que sang conserveu de nostres avis,
que a la dolça memòria d'aquells savis,
plor amarg sols nos queda per consol.
[...]
Per amor a mos avis vos suplic,
que tant a Vós serviren, oh Déu meu!
Per sa memòria, doncs, no permetau
que es perdi en mon país son dolç accent
i que amb altre, potser d'estranya gent,
se torbi de mon cor la dolça pau,

pus, si tal cosa fos i jo veigués
descarnada la pàtria de mos avis

167. Josep M. QUADRADO, «Ausias March», a *Assaigs literaris*, ed. a cura d'Antònia Tayadella, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 95, nota. Publicat el mes de novembre de 1841, a la *Revista de Madrid*, d'on fou reproduït a *Almacén de Frutos Literarios* (Palma), 32 (19 desembre 1841), p. 497-504 (veg. Joan MAS I VIVES, «La Renaixença a Mallorca», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), xxvii (1992), p. 90, n. 34). Com Muns i Serinyà, o com Rubió, Quadrado veu enllaç entre la poesia dels segles XII al XVI («cuyos ecos vienen todavía a encantar alguna vez los oídos») i l'actual, que exemplifica amb els dos autors esmentats, Aribau i Rubió.

168. Antoni de BOFARULL, «¡Violan!», *El Constitucional* (Barcelona) (12 febrer 1841).

i que una llengua estranya surt dels llavis
dels catalans...! Jo no podria més.¹⁶⁹

I com Aribau, i com Rubió, Bofarull evoca poèticament situacions i episodis de la història de Catalunya, poetitza arguments apologètics i increpa els «fills impurs» que «a mengua | tenen [...] de la tal llengua | ni un mot tan sols oir ni pronunciar», i els

fills tan ingrats, que despreciant
el país que els serví de dolç bressol
ni un ús, ni una bellesa, ni un mot sol,
poden sofrir al català semblant.

«La pàtria» arribà aviat a altres zones del domini lingüístic i fou coneguda a València, on, segons Rubió i Lluch, «l'Arolas la repetia».¹⁷⁰ No ha de fer estrany que el poema d'Aribau fos conegut de Joan Arolas i d'altres valencians influents en els cercles literaris de la ciutat, com Pasqual Pérez, si coneixien els poemes de Rubió i Ors recollits el 1841, com ells mateixos fan constar en sengles cartes a l'autor.¹⁷¹

Si això no fos prou, alguns versos i algunes expressions soltes de la «Cançó», el tercer dels quatre poemes de Tomàs Villarroja, vinculat, com Arolas i el seu cercle d'amics escriptors, al Liceo Valenciano, publicada el gener de 1841, és a dir, abans de l'aparició del recull del Gaiter, en reflecteixen la influència:

Àngel que Déu per mon conhort envia,
Celest visió de mos ensòmits d'or,
Image d'il·lusions i poesia,
Delícia del meu cor.
Amb ta llaor desplegaré jo els llavis
I una cançó diré, filla del cel,

169. Xavier VALL, *Antoni de Bofarull: Poemes*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1996, p. 113 i 116; vegeu, per al comentari al poema, les pàgines 23-25; veg. també GINEBRA, *Llengua, nació...*, p. 55-59. Després, Bofarull li dedicaria poemes arran de la mort, com molts coetanis, el 1862-1863: «A la memòria de Carlos Bonaventura Aribau, autor de l'oda *A ma pàtria*. Sospirs!», que «retrata Aribau com un *exiliat* de la seva terra, es complau en les ressonàncies de *La pàtria* (el poema és escrit en alexandrins agrupats en quartets [...]); i «La mort del patriarca. A la memòria de Carlos Bonaventura Aribau», que «és encara més ple de ressonàncies de *La pàtria* que l'anterior» (id., p. 73-75).

170. Antoni RUBIÓ I LLUCH, «Com considero l'«Oda a la Pàtria», de l'Aribau», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (24 agost 1933). Ja s'hi havia referit en els mateixos termes el 1902 (veg. *supra*, n. 163).

171. Veg. RUBIÓ I LLUCH, «Prólech», p. LIV, n. 1.

En l'olvidada llengua de mons avis
Més dolça que la mel.
[...]
Ompli ton nom a soles ma memòria,
Ta inspiració mon cant.

El quart i darrer poema de Villarroya («Adéu! A la Sra. Donya Antònia de Montenegro», del setembre del mateix any), per algunes coincidències lèxiques i perquè es tracta d'un cant de comiat i homenatge reflectit en el títol, respon a la influència o si més no a l'àmbit temàtic del poema d'Aribau («Escolta a lo trobador», «Cobert lo pit de tristor», «Quan una troba et lligia», «Ressona ton accent als meus ouïts», «Del torrent que es despenya en lo desert»).¹⁷²

Teodor Llorente, a les pàgines introductòries del *Llibret de versos*, es referia

a aquell precursor que es nomenava Tomàs Villarroya, digne de figurar al costat del gran Aribau, que, fa ja quaranta anys, cantava versos tendríssims en *l'oblidada llengua dels seus avis—més dolça que la mel*.¹⁷³

Uns quants anys abans, a principi de 1877, Llorente havia indicat a Rubió i Ors que

el renacimiento literario comienza aquí con don Tomás Villarroya, que es nuestro Aribau [...]. Ha muerto ya, y no sé qué es lo que le inspiró el pensamiento de escribir en valenciano; pero es indudable que lo hacía inspirándose, no en la musa de Baldoví y Bonilla, sino en los antiguos autores.¹⁷⁴

I a continuació Llorente copiava la segona quarteta de la «Cançó», «a fin de probar», segons el receptor, «que Villarroya se inspiraba en los antiguos autores».¹⁷⁵

Són de datació incerta, sense més dades, els versos que Víctor Balaguer, i només citats al seu temps per ell mateix, considera anteriors al poema d'Aribau, escrits

172. Veg. Vicent SIMBOR ROIG, *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València, 1980, p. 98-105; veg. també Manuel SANCHIS GUARNER, *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València. Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, 1978, p. 31.

173. Teodor LLORENTE, «Endressa. Al senyor don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona», a *Llibret de versos*, València, Teodor Llorente y C.^a, 1885, p. 7.

174. [Teodor LLORENTE FALCÓ] JORDI DE FENOLLAR, «Cómo se inició el movimiento renacentista en Valencia. Dos cartas muy interesantes», a *Las Provincias. Almanaque para 1935*, València, Establecimiento Tipográfico Doménech, 1934, p. 303; veg. també Teodor LLORENTE, «Versió catalana d'un fragment de carta de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors», *La Revista*, XIX (gener-juny 1933), p. 94.

175. Joaquim RUBIÓ I ORS, *Breve reseña...*, p. 51.

en Ciudatela de Menorca, donde años antes que Aribau y antes de triunfar el sistema constitucional, un pobre desterrado, de nombre desconocido, escribía:

Des del fondo de mon pit,
amb lo cos i el cor migrat,
jo te dic tot entristit:
Catalunya, Déu te guard.
Si la llengua de tos avis
no parla ningú ni sent,
jo la vull en los meus llavis
amb lo meu darrer accent.¹⁷⁶

El poema d'Aribau és reproduït parcialment (v. 21-28 i 41-44) el mes de juny de 1842 a la *Revue des Pyrénées-Orientales* de Perpinyà, per qui signava «L'Abbé S...», el qual li donava un nou títol, que no recollirà ningú més: «A la gratitud o regoneixença».¹⁷⁷ Qui signava «L'Abbé Claret»¹⁷⁸ havia enviat a «Monsieur le Directeur» de la *Revue des Pyrénées-Orientales* una carta¹⁷⁹ en què lamentava que, havent donat lloc (al número 3 de la revista) «à la poésie espagnole, italienne, même patoise», amb motiu de la publicació de la versió original i de diverses traduccions del sonet «A Cristo crucificado» (atribuït, com era habitual, a Teresa de Jesús), no s'hi hagués donat semblantment «une petite place à la poésie catalane». Li adjunta la seva versió del poema,¹⁸⁰ amb una sèrie de consideracions sobre

176. VÍCTOR BALAGUER, «La poesía lemosina. Discurso leído en la velada con que las sociedades del Ateneo y Rat-Penat, de Valencia, obsequiaron al autor en la noche del 26 de julio de 1880 con motivo de la celebración de los Juegos Florales en aquella ciudad», a *Los Juegos Florales en España. Memorias y discursos*, Barcelona, Tipolitografía de Luis Tasso, 1895, p. 46. Els citaria, partint de Balaguer, Ferran SOLDEVILA, «Epíleg. La Renaixença», a *Història de Catalunya*, vol. III, Barcelona, Alpha, 1963, p. 1316.

177. El títol és en nota a peu de pàgina: «A la gratitud ó regoneixensa». S'hi indica a continuació, després de dos punts, el nom de l'autor, pres, com el text (amb petites diferències de puntuació), de Torres i Amat, i el lloc i la data del poema: «per D. Carlos-Bonaventura Aribau. - Barcelona, 1833». S'havien referit a aquests articles Josep Maria de CASACUBERTA, «Lo Verdader Catalá», *Primer òrgan periodístic de la Renaixença (1843)*, Barcelona, Barcino, 1956, p. 10, n. 2, i Lluís CREIXELL, «La Renaixença al Rosselló», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona), xxvii (1992), p. 66-67; veg. també FERRER, *La patrie imaginaire...*, p. 401-402. Més recentment, Pep Vila ha traduït els escrits dels dos *Abbs* i els ha publicats en apèndix a «L'estudi de la llengua i la literatura catalanes al Rosselló al segle XIX: balanç i estat de la qüestió», *Anuari Verdaguer* (Vic), 18 (2010), p. 280-285.

178. No identificat a Jean CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Perpinyà, Imprimerie-Librairie Catalane de J. Comet, 1914.

179. L'Abbé CLARET, «Correspondance», *Revue des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà), I, 5 (1842), p. 59-60.

180. «A Christo crucificat», en alexandrins (íd., p. 60). De fet, al número 4 se n'havia publicat una traducció en català dialectal i francesitzat signada per «Esther C...», rebuda amb posterioritat a les versions en altres llengües publicades al número 3.

l'origen de la llengua catalana, els seus «ancêtres» («la langue des Cicéron et des Virgile») i els «descendants» («le français, cette langue si belle et si harmonieuse. Oui, oui, le français est son enfant légitime, et il ne devrait pas rougir de son origine»). I hi insereix un fragment del «Serment de Louis» per demostrar la paternitat de la «langue romane» respecte de la francesa, tot adduint, doncs, arguments de prestigi que considerava certs, per desmentir, i recorrent a la ironia, que la seva pretensió fos «une grande témérité».¹⁸¹

El mateix Abbé Claret insistia en la dignitat demostrable però no reconeguda de la llengua catalana al número següent, en un article¹⁸² consistent en un enfilall de citacions (de Fèlix Torres i Amat, Clément Prunelle, Joseph Vaissette, M.-J. Henry, Alexandre Du Mège, Amable Tastú, Mathieu Henrion, Augustin Thierry, Auguste-Désiré Desprez) com a demostració

que le Français vient du Catalan, et qu'ainsi nous ne devons pas tant déprécier une langue qu'ont parlée nos pères, et qui, dans sa concision et dans son énergie, aurait produit des ouvrages aussi admirables que ces que nous avons en France, si le catalan eût eu des Bossuet et des Buffon.

És a propòsit de les intervencions apologetiques de l'Abbé Claret que l'Abbé S... intervé en la qüestió plantejada, i insisteix en la validesa dels arguments adduïts per l'Abbé Claret i publica els versos abans indicats d'Aribau com a testimoni actual, s'entén que de qualitat, de la llengua catalana, davant dels prejudicis persistents.¹⁸³

181. «[...] n'est-ce pas une grande témérité que de vouloir introduire dans cette *Revue* des vers écrits dans un jargon si barbare ? Qui pourrait en supporter la lecture ? Qui pourrait même en saisir le sens ? Cependant ne me serait-il pas permis d'adresser quelques questions à celui qui parlerait ainsi de ce qu'il ne comprend pas peut-être [...]. Croyez-vous que ce jargon ne puisse pas se glorifier de ses ancêtres, qu'il ne puisse pas nommer avec orgueil ses descendants ?» (id., p. 59). Segons Nicolas Berjoan, l'Abbé Claret magnifica la tesi de Jaubert de Paça, «le premier roussillonnais à attirer l'attention sur les titres de gloire de la langue catalane» (Nicolas BERJOAN, «Du conformisme au catalanisme. Penser la culture et la langue catalanes en Roussillon au XIXe siècle», *Domitia. Revue du Centre de Recherches Historiques sur les Sociétés Méditerranéennes* (Perpinyà), 6 (2005), p. 106).

182. L'Abbé CLARET, «Origine de la langue catalane», *Revue des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà), 1, 6 (1842), p. 75-76.

183. «Merci, mon cher collègue, merci pour votre lettre à M. le directeur de la *Revue des Pyrénées-Orientales*, qui a bien voulu lui accorder une place dans cette publication. Comment aurais-je pus croire que, dans ce siècle, dans cette ville, se trouverait un homme assez courageux pour rendre ce témoignage à la langue catalane ? [segueixen els versos esmentats d'Aribau]. || Vous l'avez senti, M. l'Abbé, rien de si difficile que de défendre la langue catalane. Vous avez réfuté d'avance toutes les objections, toutes les dérisions amères des personnes qui, comme vous le dites, ne connaissent point cet idiome. Et puisque vous avez compris l'injustice et le tort de ceux qui voudraient bannir à jamais de la société la langue catalane, cette langue divine ; puisque vous avez entrepris de faire apprécier son élégance et son éclat, puisque vous désirez que son origine et ses beautés soient

També el 1842, Ramon Muns i Serinyà citava, al discurs ja esmentat de la festa acadèmica que consagrà Rubió com a poeta en llengua catalana, «nuestro consocio» Aribau i «nuestro célebre» Puigblanch com a autors moderns que culminaven una tradició que justificava un concurs poètic, tot evocant els «*juegos florales*, que animaba con su talento, su hermosura y sus riquezas la célebre dama *Clemencia Isaura*»,¹⁸⁴ i donava els versos 21-40 de «La pàtria», que considerava que era un poema «en alabanza de nuestro idioma»:

¿Para qué recordaros aquellos hermosísimos versos de nuestro consocio
D. Buenaventura Carlos Aribau en alabanza de nuestro idioma [...]?¹⁸⁵

La clara intenció programàtica del discurs de Muns i Serinyà¹⁸⁶ dóna relleu al paper atorgat al poema d'Aribau, al costat del de Puigblanch, com a aval de qualitat en un moment històric en què es veia possible i convenient donar més presència a la poesia culta en llengua catalana a l'ombra d'una institució de prestigi.

Després de la publicació dels poemes del Gaiter (recollits en volum el 1841) i del *Roudor* premiat a l'Acadèmia el 1842 (publicat en doble edició el mateix any i,

connues et justement estimées, permettez-mois de vous offrir ma coopération. || Je compte aussi sur l'obligeance de M. le Directeur de la *Revue*, pour accueillir les petits articles que je désire insérer : ils formeront un traité, écrit en catalan, sur l'origine de cette langue, sur toutes les phases qu'elle a subi à travers les siècles, sur les écrivains qu'elle a produits. Puisqu'on refuse d'entendre et de parler la langue catalane, on la lira peut-être comme moyen de distraction et de délassement. Je vois que de toutes parts on s'efforce de renverser les préjugés, je m'estimerais hereux d'avoir travaillé à faire disparaître celui auquel il est juste peut être d'attribuer la cause immédiate de l'ignorance que règne dans nos campagnes, et dont on se plaint avec raison» (L'Abbé S..., «À monsieur l'abbé Claret», *Revue des Pyrénées-Orientales* (Perpinyà), I, 6 (1842), p. 77).

184. Ramon MUNS I SERINYÀ, [«Memòria»], a *Academia de Buenas Letras de Barcelona...*, p. 26.
185. Íd., p. 29.

186. Muns «proposà un vertader programa de restauració literària que s'apuntalava en la lectura de cinc estrofes [vol dir cinc quartetes: la segona de la tercera octava i les dues octaves següents] de «La Pàtria» d'Aribau, en què la llengua històrica i personal esdevenen símbol de la pàtria, i de dues octaves d'Antoni Puigblanch que proclamaven la dignitat de la llengua literària» (Andreu FREIXES, «La gènesi de la idea floralèsca», *Serra d'Or* (Barcelona), 591 (2009), p. 22). Cal destacar que Muns i Serinyà, al discurs esmentat, escriu «la lira dels seus avis», no «las liras dels seus avis», lectura errònia del vers 32 del manuscrit que, des de l'edició d'*El Vapor*, s'havia mantingut i es mantindria en les edicions anteriors al descobriment de l'autògraf d'Aribau, excepció feta de la del *Llibre de la pàtria* (1882), «restablerta segurament per conjectura», si no «per una contrabadada felïç», o perquè el vers, «tal com aparegué en «El Vapor», repugna, pel so i per la forma interna, a tota orella catalana. La memòria se'n va instintivament a restablir el singular» (Carles RIBA, «Entorn de les trobes d'Aribau», a *Obres completes*, vol. III, *Crítica*, 2, Barcelona, Edicions 62, 1986, p. 97). Per alguna d'aquestes raons, el lema d'un poema enviat als Jocs Florals de 1863, i no premiat («Tendres Recorts. Lo Empordà»), que consta dels versos 29-32 de «La pàtria», escriu «la lira dels seus avis» (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Fons dels Jocs Florals, II. Obres).

el 1846, en una versió castellana de Muns i Serinyà),¹⁸⁷ i en atenció a l'ús immediat i efectiu de la llengua, el referent poètic actual obligat ja no seria només Aribau, sinó també Rubió i Ors,¹⁸⁸ i Rubió mateix, a la segona edició dels seus poemes, es consideraria vinculat en primer pla al «despertament de nostre esperit patri, que estava com adormit tant temps feia; despertament, si no causat, promogut al menos per la publicació de son *Gaiter del Llobregat*».¹⁸⁹ Abans d'aquesta data, em sembla significatiu que el rossellonès Pere Puiggarí no inclogués «La pàtria» d'Aribau entre els «morceaux choisis de prose et de vers» que tanquen la seva *Grammaire catalane-française* (1852), i que hi posés un fragment del poema «Barcelona» de Rubió i Ors, tot remarcant que «ne diffère pas, quand au fond, du moins, d'un chant de troubadour».¹⁹⁰

El poema que Jaume Balmes dedica, el 1844,¹⁹¹ «A don Valentí Llorer» reflecteix el prestigi d'Aribau, que, tenint en compte el conjunt del poema, no pot quedar limitat a l'activitat professional economicopolítica (ni a la literària de la «Biblioteca de Autores Españoles», perquè el poema és anterior a 1846), sinó que s'ha de referir a «La pàtria» perquè Castella mal podia envejar l'Aribau professional si era a Castella que exercia la seva professió. No em sembla dubtós pensar que Balmes esmenta Aribau per referència a dos poemes, el d'Aribau i el seu, en llengua catalana:

187. Joaquim RUBIÓ I ORS, «Roudor de Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants», a *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842...*, p. 33-76 (signat al final «CANTÍ. Joaquim Rubió y Ors»); Joaquim RUBIÓ I ORS, *Roudor de Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants per D. Joaquim Rubió y Ors*, Barcelona, Estampa de Joseph Rubió, 1842 (n'hi ha edició recent: veg. *supra*, n. 140). Hi ha algunes variants no estrictament ortogràfiques. La versió castellana va ser publicada «amb abundant anotació històrica» (DOMINGO, «Ser poeta...», p. 364, n. 37).

188. El 1843, el pròleg de Rubió i Ors, «un jove escriptor de nostra Pàtria», dóna peu a *Lo Verdader Catalá* a qualificar de «dolça i harmoniosa» la llengua catalana (M. R. B., «Llengua catalana. Sa apologia», *Lo Verdader Catalá* (Barcelona), 1 (1843), p. 41).

189. Joaquim RUBIÓ I ORS, «Al lector», a *Lo Gayter del Llobregat...*, p. 13.

190. Pere PUIGGARÍ, *Grammaire catalane-française, à l'usage des français, obligés ou curieux de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de la langue romane*, Par M. P. Puiggarí, Perpinyà, J.-B. Alzine, 1852, p. 86.

191. «A Valentí Llorer. Esta composición quedó inédita hasta 1910, en que fue recogida en las *Reliquias literarias* de Balmes [...], acompañada de la siguiente nota: “En abril de 1844, y desde Madrid, Valentín Llorer envía a Balmes un canto catalán con esta dedicatoria: *Al Rm. Jaume Balmes, Pbre., en penyora d'amistat li dedica son affm. Lo Missioner d'Escornalbou*. Balmes le contesta con los siguientes versos, escritos dos veces de su mano, y en ambos ejemplares corregidos” (citat a Jaume BALMES, *Obras completas*, vol. VIII, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1950, p. 649; veg. Àlvar MADUPELL, «Balmes, Aribau i les seves poesies catalanes», *Revista de Catalunya* (Barcelona), 262 (2010), p. 75-99). El mateix 1910 el poema fou recollit, «a títol de curiositat», segons que es diu a la nota introductòria anònima, deguda segurament a Jaume BARRERA, a «Uns versos curiosos de Balmes», *Biblioteca Clàssica Catalana* (Barcelona), v, 36 (17 setembre 1910), p. 698-700.

Admirant lo teu llenguatge
casi ràbia m'ha agafat,
que em feia dir «malvinatge
qui parlar nos ha imposat
que no és del nostre llinatge».

¿I per què no hem de poder
mal que pesi a tot Espanya,
en vers català a tot pler
celebrar nostra muntanya
que produeix un llorer?

¿I què em dius de l'Aribau,
que ens el enveja Castilla?
¿Veus el llamp que del cel cau
entre núvol negre i blau?
Pues aixís lo seu front brilla.¹⁹²

Si més no pel seu paper polític a Madrid en relació amb els interessos industrials de Catalunya, Aribau degué ser tan ben rebut el mes de març de 1844 (l'any després de la seva alineació amb el general Prim, a propòsit de la repressió de la Jamància),¹⁹³ en el seu primer retorn a Barcelona en divuit anys; però en la presència activa d'escriptors i artistes el reconeixement literari d'Aribau, en el sentit més ampli i en el més concret d'autor de «La pàtria», també hi comptava, si ens atenim a la nota publicada pel *Brusi*:

Acabamos de tener la satisfacción de abrazar a nuestro apreciableísimo paisano el señor D. Buenaventura Carlos Aribau, cuyo pecho habrá sentido sin duda una inefable emoción de placer al descubrir después de tantos años de ausencia

...Del Llobregat la platja serpentina,
...El vell Montseny que des son alt palau

192. Íd., p. 770.

193. Vegeu la *Carta dirigida desde Madrid por los mas distinguidos literatos y amigos del Excmo. Sr. general conde de Reus, de la que por rara casualidad se ha podido obtener una copia*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de Roca, 1844, p. 14. Segons Francesc Maspons i Labrós, la participació d'Aribau en el recull «prova la consideració que Aribau tenia entre els poetes de la Cort» i que el fet «que quan se volia presentar com a català lo primer que se li acudia era de valer-se de sa llengua per pendre caràcter». Maspons s'absté de publicar el poemeta «per son esprit polític, escrípol que se'ns deu perdonar atenent a que el present articulet veu la llum en una revista que es publica a Barcelona» (F. M[ASPONS] y L[ABRÓS], «Una poesia d'Aribau», *Lo Gay Saber* (Barcelona), segona època, 4 (1 novembre 1881), p. 233).

Com guarda vigilant cobert de boira e neu
Guaita per un forat la tomba del jueu
E al mig del mar immens la mallorquina nau.

Han salido a recibirle varios amigos y algunos jóvenes literatos y artistas para darle una leve muestra de la admiración y aprecio que le tributan sus paisanos, y a que se ha hecho acreedor el ilustre poeta, el sabio economista, el aventajado filólogo y acreditado escritor que ha ennoblecido en la corte el nombre catalán y ha defendido con perseverancia y éxito los intereses de la industria nacional.¹⁹⁴

Aribau tornaria a Barcelona el 1855 i s'esperava que, de retorn a Madrid, advoqués per l'enderroc de les muralles,¹⁹⁵ que s'oficialitzaria en el viatge d'Isabel II de 1860.¹⁹⁶

194. «Barcelona [...]», *Diario de Barcelona* (8 juliol 1844) (veg. també MARFANY, «*El Vapor*, Aribau, i López Soler...», p. 25). Per a Jordi Rubió i Balaguer, «[...] per haver compost aquell poema, els escriptors i els artistes van acudir a rebre'l quan el 1844 arribava a Barcelona, després de divuit anys d'absència» (RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura...*, vol. III, p. 339). A *La Verdad* (Barcelona, 4 març 1844) s'anunciava l'arribada imminent de la reina «y de la comitiva que le acompaña», i que «es indecible el movimiento que se nota en toda la Ciudad, todo el mundo se afana y esmera en los preparativos para recibir dignamente a la augusta Princesa que nos va a visitar». El dia 31 s'hi inserí un poema d'Aribau esmentat a la n. 94, de celebració del retorn de la reina a Madrid, i el corresponsal del diari hi informava, en crònica datada el 25 de març, que «la entrada de Cristina fue una ovación completísima» i que «bajo la dirección del distinguido literato Aribau se formará, para entregar a S. M. la Reina Madre, un Álbum catalán. En cuanto a composiciones literarias las habrá en griego, latín, catalán, castellano, francés, inglés, italiano, y tal vez alemán: con esto ya ven Vds. si podrá ponerse en buen lugar la literatura catalana. Si no estamos mal informados, los literatos que trabajarán en el álbum son la Sra. Masanés y los Sres. Pou, Ribot, Balmes, Mata, Pastor, Manzano, Sol y otros varios [...]». Segons un document adduït per Patricia Zambraña, «al parecer, los escritores y artistas del Principado que residían en la Corte quisieron festejar la vuelta de D.ª María Cristina y, guiándoles Aribau, reunieron en un bello álbum diferentes composiciones poética, musicales y pictóricas, firmadas todas por hijos de Cataluña, quienes depositaron la ofrenda hija de su lealtad en manos de la Reina Madre, con fecha 17 de Mayo. Para ofrecer aquel homenaje se asociaron los mismos que meses antes combatían en filas opuestas, viéndose junto al moderado Aribau, ardiente mantenedor de los derechos de D.ª María Cristina, a Antonio Ribot y Fontseré, esparterista furibundo» (ZAMBRANA MORAL, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau...*, p. 16). Per a aquesta estada, Aribau es va fer soci transeüent del Casino Barcelonès (veg. Jordi CASASSAS (dir.), *L'Ateneu i Barcelona. 1 segle i ½ d'acció cultural*, Barcelona, Diputació de Barcelona, La Magrana, 2006, p. 59).

195. «Anteayer salió de esta ciudad para la corte el Sr. D. Buenaventura Aribau, quien, según anunciaron los periódicos, vino a Barcelona con un encargo relativo al terreno de las murallas. Ignoramos a punto fijo qué alcance ha tenido la misión de nuestro ilustrado paisano [...]. Conociendo empero nosotros la elevación de miras y los profundos conocimientos que en materias rentísticas y sociales adornan al Sr. Aribau, así como su afecto nunca desmentido al país en que nació [...], los informes verbales [...] deberán ser beneficiosos a un ensanche grandioso de la ciudad [...]» (A. B[LANCH?], «Ensanche de Barcelona», *Diario de Barcelona* (27 gener 1855)). Potser el 1856 tornà a

El 1846 Josep Francesc Vich va dedicar a Marià Aguiló el poema «La llengua llemosina», escrit i datat a Barcelona, que consta de dotze quartets de versos alexandrins de rima creuada: la influència del poema d'Aribau, ja remarcada per Joan Mas, hi apareix en l'esment del Llobregat, en el metre, en la insistida referència a la «llengua llemosina», als «poetes llemosins» i a la «lira llemosina», i en l'evocació del prestigi històric de la llengua i de l'oblit que pateix:

Què fa, puis, que una llengua tan sols visca a la història?
Què fa que el món li diga «llenguatge, ja no et vull?».
L'escarni, per ventura, li robarà la glòria
d'haver sigut parlada per l'íclit Ramon Llull?
[...]
Què importa que l'engeguen les sales adornades?
Què importa l'escarnesca aquell que es féu senyor?
Què importa que agonisi en boques renegades?
Que sols honrat estiga quan parla el llaurador?¹⁹⁷

Barcelona, pel que es dedueix d'una carta al seu cosí Lluís Rigalt (Aribau s'allotjava, a Barcelona, a casa dels cosins, i els cosins, a la d'Aribau, a Madrid) datada a Madrid l'1 de novembre, que suposa un tracte recent: «Tuvimos un viaje fatal hasta Zaragoza por el estado de los caminos, y no llegamos al deseado puerto [Madrid] hasta el domingo 26 [...]. Hubiera deseado traer la aguada de Agustín para envanecerme de tener por parientes a Pablo, Luis y al nieto del primero [...]. Abraza a tu angelical esposa y a las niñas, al paja-larga que estudie y se prepare a venirse para ver las buenas escuelas: ya sabes dónde tiene su cama [...]. Adiós, mi querido Luis. Diviértete lo que puedas, no vayas tanto al común sino para cagarte en todo el mundo, cuélgate por taparrabos la bula de la Santa Cruzada; i si voleu ous, aquí teniu ous. Este es el sistema de tu primo» (Biblioteca Bartolomé March, Palma, Personalidades).

196. El nom d'Aribau no figura a la relació i punts d'allotjament dels «personajes que acompañaban a la Corte» (*Diario de Barcelona*, 23 setembre 1860), com tampoc a Antonio FLORES, *Crónica del viaje de sus majestades y altezas reales a las islas Baleares, Cataluña y Aragón en 1860, escrita de orden de su majestad la reina*, Madrid, Imprenta de la Correspondencia de España, 1862, 2 v. El mes de maig havia obtingut un permís de dos mesos «para tomar los baños de Caldas de Mombuy en la provincia de Barcelona, con el objeto de restablecer su salud», i el 2 de juny Juan M. Manzanedo li desitja «un feliz viaje». L'1 de setembre, Aribau data a Madrid la carta de dimissió del càrrec de secretari de la «Intendencia General de la Real Casa y Patrimonio y vocal de la Junta consultiva» (ZAMBRANA MORAL, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau...*, p. 136-137). La comitiva reial arribava a Barcelona, provinent de Menorca, el 21 de setembre. D'aquest viatge es conserva, a la biblioteca del Palau Reial de Madrid, un luxós àlbum promogut des de Barcelona: *Recuerdo de la visita de SS MM. Y AA. Á la Ciudad de Barcelona en el año 1860, dedicado á S. M. la Reina Doña Isabel II por el Ayuntamiento Constitucional*.

197. Joan Francesc VICH, «La llengua llemosina. A Mariano Aguiló», *El Genio de la Libertad* (Palma) (21 maig 1854), editat per Joan MAS I VIVES, «Problemàtica de la Renaixença a Mallorca», *Randa* (Barcelona), 22 (1987), p. 52, i, recentment, per Joan MAS I VIVES, *La construcció d'una identitat: El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*, Palma, Lleonard Muntaner, 2008, p. 229-231.

Francesc Camprodon, nascut a Vic, abans de fer poemes en llengua catalana havia evocat el Montseny amb referències autobiogràfiques, amb versos de ressons aribauians i amb una estrofa final amb el tema de l'enyorança:

¡Montseny, roca gigante
que al cielo elevas la cerviz enhiesta!
¡Cómo envidia mi frente delirante
la eterna nieve de tu blanca cresta!
[...]
El mugir de tus torrentes,
los rudos ecos extraños
de seculares castaños
batidos del aquilón;
la nieve de tus inviernos,
que es menos helada y densa
que esta soledad inmensa
que abruma mi corazón.
[...]
Vuelvo, padres, como un náufrago
a la tierra de mi infancia,
en vuestra fúnebre estancia
no me neguéis un lugar;
ni me preguntéis qué ha sido
de la paz el alma mía,
se quedó en el mediodía
sobre las olas del mar.¹⁹⁸

Si aquí Aribau no hi és explícitament,¹⁹⁹ anys després, en un poema de vuit dècimes que no data, però llegit davant dels voluntaris catalans desembarcats a l'Havana (el 1869), s'empararia, ara en llengua catalana, de fraseologia aribauiana en uns quants versos d'exaltació patriòtica en què s'acaba proclamant que «Les barres de Catalunya | són sempre els puntals d'Espanya»:

198. FRANCESC CAMPRODON, «Un recuerdo al Montseñ», a *Emociones*, Barcelona, Imprenta de Pons y C.^a, 1850, p. 14 i 16-17.

199. El poema havia estat publicat anteriorment sota el títol «Un recuerdo al Monseny» (grafiat així, i amb alguns variants poc rellevants), amb un comentari (reproduït en part per ELIAS DE MOLINS, *Diccionario...*, vol. I, p. 366-367) que es refereix a Camprodon com «el bardo catalán» que, «allí, en las faldas de la roca gigante, debe haver refrescado su labio en la Helicon que inspiró tan bellas trovas a laureados vates [...]», entre els quals podia haver-hi Aribau (JOAN MAÑÉ I FLAQUER, «Revista semanal [...]». El poeta Camprodon. Su poesía al Monseny», *Diario de Barcelona* (30 desembre 1849)).

En aquell temple sagrat
han mamat ciència els més savis:
i al toc de venjar agravis,
brama el roquetar feixuc
«los moros», «lo Orient», «el Bruc»,
tota la història dels avis!
[...]
Mal haja el cor que no sent
l'amor sagrat del país!²⁰⁰

Al llarg dels anys quaranta i el decenni següent, Aribau representà amb eficàcia a Madrid, davant les institucions de govern, la veu dels interessos proteccionistes de la indústria catalana. D'altra banda, Aribau hi acresqué el seu antic prestigi de literat, com a fundador, amb Manuel Rivadeneyra, de la «Biblioteca de Autores Españoles» i editor d'alguns dels primers volums, i com a poeta. Fins aquelles dates, no sembla que el prestigi d'Aribau com a escriptor s'estengués més enllà de Barcelona (on, com hem vist, era ben considerat) i de cercles privats.²⁰¹ Així ho fa pensar el fet que Antonio Ferrer del Río no l'esmenti ni de passada «entre nuestros más apreciables autores», segurament perquè la publicació del seu llibre just devia precedir l'aparició dels primers volums de la col·lecció de clàssics espanyols.²⁰² Fou a final de 1846, l'any de l'inici de la publicació d'aquesta «Biblioteca», que Aribau fou cridat a formar part del tribunal d'oposicions en diverses càtedres universitàries de literatura a què concorregueren Milà i Rubió i Ors. Aribau era membre del tribunal (recordem que aleshores ja apareixia la «Bi-

200. Francesc CAMPRODON, «Als voluntaris catalans», a *Patria.-Fe.-Amor. Colección de poesías castellanas y catalanas de Francisco Camprodon*, l'Havana, Imprenta-La Propaganda Literaria-Librería, 1871, p. 5 (la segona part del llibre, «Poesías catalanas», recomença la numeració de pàgines).

201. A l'«Oda» ja esmentada amb què el cosmopolita Sinibald de Mas dedicava a Gaspar Remisa la tragèdia *Aristodemo*, publicada a Barcelona, s'hi esmenta, entre els artistes protegits per Remisa, «Aribau esclarecido», i en nota afegeix: «Joven catalán de maravilloso talento para todas las ciencias, y en particular para la poesía. El Sr. Remisa le tiene consigo» (MAS, *Aristodemo*, p. iv).

202. Veg. Antonio FERRER DEL RÍO, *Galería de la literatura española. Por D. A. Ferrer del Río*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de D. F. de P. Mellado, 1846. Tampoc no és esmentat uns quants anys després a FRANCISCO FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, *Historia de la crítica literaria en España desde Luzán hasta nuestros días, con exclusión de los autores que aún viven*, Madrid, Imp. de Alejandro Gomez Fuentenebre, 1867. Ja fos com a escriptor o com a alt empleat de l'Estat, Aribau és esmentat entre les personalitats madrilenyes que l'estiu de 1857 es troben en un balneari d'Alhama de Aragón (Francisco de Paula MADRAZO, *Impresiones de un viaje á Barcelona*, Madrid, Imprenta de T. Fortanet, 1858, p. 16). En efecte, el 2 de juliol de 1857 la reina había concedit a Aribau un permís «para tomar los baños de Alhama porque padecía un reumatismo muscular que le imposibilitaba en algunas temporadas de la libertad de movimientos, particularmente de mover los brazos» (ZAMBRANA MORAL, *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau...*, p. 136).

biblioteca de Autores Españoles»), presidit pel marquès de Vallgornera,²⁰³ al costat de Juan Eugenio de Hartzenbusch, Pascual de Gayangos, Fermí Gonçal Moron, Antonio Delgado i José Amador de los Ríos.²⁰⁴ És també una vegada començada la publicació de la «Biblioteca» que Aribau és ben valorat per autors castellans, de manera semblant a altres autors catalans, pel domini de la llengua castellana. És el cas, per exemple, de Pedro de Madrazo, que se centra en una recent obra catalana de Tomàs Aguiló i en la dispersa de Marià Aguiló com a excusa per parlar (sense necessitat d'acudir, com a justificació, a altres autors coetanis concrets, com Aribau o Rubió) dels «modernos poetas mallorquines», que, com els catalans, «tenían una historia propia que desenterrar, hazañas propias que ensalzar, caracteres propios que enaltecer, monumentos propios que describir y una poesía propia que resucitar». Per a Madrazo,

al infatigable Quadrado [...], al simpático y laborioso Piferrer [...], al profundo y sabio Balmes, al erudito Milà, al culto y castizo Aribau, al concienzudo Mas y [Sans], al fogoso Pi Margall, y algunos otros cuyos nombres ahora no recordamos, debe la moderna lengua castellana páginas preciosas, que alternan dignamente con los castigados escritos de Martínez de la Rosa, Toreno, Alcalá Galiano, Pacheco, Hartzenbusch, Bretón, Gil y Zárata, Ochoa, duque de Rivas, Ferrer del Río, Lafuente y demás autores notables de nuestra actual república literaria. Figurarán esos como escritores castellanos, andando el tiempo, y no es en verdad pequeño triunfo en ellos el haber acertado a manejar, con tanta maestría, el idioma de Cervantes, habitualmente extraño a su lengua, sí familiar a su pluma.²⁰⁵

Al revés de Pere Mata, per exemple, i d'altres catalans i espanyols que desaprovaren explícitament la revitalització de l'ús literari de la llengua catalana i de la provençal i que blasmarien l'orientació dels Jocs Florals,²⁰⁶ no consta, com ja he

203. Albert Felip de Baldrich i de Veciana, antic militar, polític en actiu i membre de l'Academia de Ciencias Naturales, havia intervingut en la reorganització de l'ensenyament des de la Dirección General de Estudios, el 1835-1841, i el 1845 havia estat nomenat rector de la Universitat de Madrid (Eduard de BALLE, «L'Albert de Baldrich, un vallenc capdavanter de la cultura», *Quaderns de Vilaniu* (Valls), 1 (1982), p. 5-23).

204. Veg. JORBA, *Manuel Milà i Fontanals...*, p. 86.

205. [Pedro de MADRAZO], «Poetas modernos mallorquines. —*Poesías fantásticas de don Tomás Aguiló*. —*Don Mariano Aguiló: sus poesías sueltas*», *La España* (Madrid) (14 novembre 1852).

206. Valguin com a referències significatives els articles publicats al diari barceloní *La Corona*, signats, el primer, per «Un Buen Catalán, Ante Todo Español», quan tot just s'anunciava la primera festa dels Jocs Florals («Remitidos. Juegos Florales», *La Corona* (Barcelona) (23 març 1859, ed. de la tarda); reproduït sota l'encapçalament UN BUEN CATALÁN, ANTE TODO ESPAÑOL, «Carta al director de "La Corona" ("La Corona", 23 de març de 1859)», a Josep M. DOMINGO, *Jocs Florals de Barcelona...*, p. 247-252), i, el segon, per «Roberto», el mateix dia de la primera festa («Juegos Florales», *La*

avançat,²⁰⁷ que Aribau intervingués, en cap sentit, en la discussió d'aquestes qüestions, que es generalitzà i s'institucionalitzà, a través dels Jocs Florals, coincidint amb els últims anys de la seva vida. I pel seu antic poema el nom d'Aribau s'associaria a la inflexió decisiva de l'ús poètic culte, sota patrons d'actualitat, de la llengua, i arribà a ser considerat com l'element de ruptura necessària amb la tradició vallfogonesca, és a dir, amb la identificació generalitzada de l'ús poètic de la llengua catalana amb l'humor, l'escatologia i el subproducte evolucionat del barroquisme:

D'ençà que n'Aribau donà a la llengua catalana lo to de la poesia moderna i que après ha sigut coneguda i estimada la vera poesia popular, se trencà, i fou en molt bona hora, la tradició de l'escola de Vallfogona.²⁰⁸

Corona (Barcelona) (1 maig 1859); reproduït per Josep MIRACLE, *La restauració dels Jocs Florals*, Barcelona, Aymà, 1960, p. 320-323). Respecte a l'evident funció coactiva dels articles, observo que Francisco de Paula Canalejas y Casas s'adonà que l'«erudito escritor e inspirado vate que abrió los juegos florales en su discurso inaugural aduce diferentes argumentos contestando de antemano a los que intentarían oponerse al pensamiento de restaurar esta poética solemnidad [...]» (Francisco de Paula CANALEJAS, «Del renacimiento de la poesía catalana», *La Razón* (Madrid), III (15 agost 1861), p. 330. El reproduí a *Estudios críticos de filosofía, política y literatura*, Madrid, Carlos Bailly-Baillière, 1872, p. 71-88). Ell mateix contribuïa a crear, anticipant-se a molts altres autors castellans, un estat d'opinió contrari a la conveniència i oportunitat de qualsevol restauració literària o política, en nom de «lleï històrica», de la inadequació de la llengua catalana i dels interessos catalans mateixos: «[...] no es de creer que el esfuerzo de los nuevos trovadores catalanes consiga suspender el curso de la ley histórica que destruye y crea en provecho de la humanidad [...]. Privada la lengua catalana desde el siglo XVI de vida pública (si se nos permite la frase), reducida al uso vulgar de la vida y a lo más empleada en frívolos entretenimientos, no ha recibido esa influencia que los hechos generales de la historia, que la marcha de la civilización, en una palabra, ejercen sobre las lenguas, amoldándolas a nuevas tendencias, e imprimiéndolas novísimos caracteres [...]. Producir un renacimiento, restaurar, así en literatura como en política, es gravísimo error: lo que la humanidad ha consumido ya en su vida no torna a reaparecer, y las restauraciones solo alcanzan a producir momentos literarios, como la escuela romántica de los Schlegeles, o renacimientos clásicos del precio del intentado por los literatos de la corte de Carlos IV» (CANALEJAS, «Del renacimiento de la poesía...», p. 340, 341 i 345). Per a altres posicions coetànies semblants, veg. Pere ANGUERA, «Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético», a Francisco María TUBINO, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Pamplona, Ugoiti, 2003, p. CI-CVI; Josep M. DOMINGO, «Francisco M. Tubino i la literatura catalana del segle XIX», introducció a Francisco M. TUBINO, *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Lleida, Punctum, Aula Màrius Torres, 2005, p. *57-*61; Josep M. DOMINGO, «De literatura catalana en l'Espanya liberal: la *Historia del renacimiento literario contemporáneo* de Francisco M. Tubino (1879-1881)», a Rosa CABRÉ i Josep M. DOMINGO (ed.), *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, Vic, Eumo, 2007, p. 199-204 i 241-266, i Manuel JORBA, «Un "andalusista" davant la Renaixença i el catalanisme polític», *L'Avenç* (Barcelona), 300 (març 2005), p. 76-78.

207. Veg. *supra*, n. 8 i 9.

208. [Josep] G[IRÓ I TORÀ] i [Manuel] M[ILÀ I FONTANALS], «Un versista desconegut», *Lo Gay Saber*, I, 9 (1 juliol 1868), p. 67. Milà mateix, que el 1854, en un conegut article a què em refe-

Uns quants anys més tard, al pròleg que Aguiló deixà inèdit per al seu llibre *Focs follets*, insistia en les causes de la mutació històrica:

Pot ben dir-se que des que lo Gaiter del Llobregat començà amb ses poesies a girar la corrent de l'idioma per netejar la corrupció de l'espècie d'estable d'Augias que el «vallfognisme» i «castellanisme» anaven fent a la noble llengua catalana «escrita», lo portell a est fi obert amb tanta glòria va eixamplant-se més i més, puix de cada dia són més numerosos los torrents que desemboquen a un areny que abans de n'Aribau estava casi del tot sec, i que ara ha tornat a ésser ja un riu caudalós i navegable.²⁰⁹

ELS ANYS CINQUANTA: ELS PRIMERS PANORAMES I LES PRIMERES ANTOLOGIES DE LA LITERATURA CATALANA I ELS PRIMERS JOCS FLORALS DE BARCELONA

El poema d'Aribau fou gradualment destacat, a part com a referent de qualitat de la poesia actual, com a simple referent inicial, per acceptar-lo com a tal i reforçar-ne el mite naixent, o per discutir-lo, després de l'edició d'*El Vapor* i de la de Torres i Amat, la font primera durant molts anys.

Magí Pers i Ramona el torna a reproduir sencer, extret de Torres i Amat, sense títol, als panorames històrics de la «literatura catalana» del 1850 i del 1857. El 1850 el publicava sense cap comentari particular, ans juntament amb poemes de dos altres «vates catalanes, gloria y prez de nuestra literatura» (Miquel Antoni Martí i Josep Pers i Ricart), com a «testimonio irrecusable de los progresos que hace nuestra lengua y literatura catalana», en el context d'un segle amb un «movimiento intelectual que tiende a regenerarlo todo», i en el qual «también *le ha tocado algo a la literatura catalana*».²¹⁰

riré encara més endavant, havia recorregut a l'evocació que «La pàtria» feia de la llengua de la infantesa i de la intimitat per defensar la limitació de la nova poesia catalana al model popular, carregaria l'accent en diverses ocasions en el valor històric de l'«oda» que «realzó a la moderna llengua catalana y la que inauguró una època» (Manuel MILÀ I FONTANALS, «Aribau», p. 359), perquè significà l'inici de la ruptura amb la tradició vallfogonesca. Escriuria a Camille Chabaneau que l'«*Adéu-siau, turons* [...] fue la señal del despertamiento de nuestra moderna poesía» (carta del 13 de maig de 1879; NICOLAU D'OLWER (ed.), *Epistolari...*, vol. II, p. 190). I encara en un article pòstum insistia que la imitació de Francesc Vicent Garcia durà fins que «Puigblanch (en su fragmento del poema de Villalar en versos alejandrinos) y con más éxito Aribau inauguraron una última época» (Manuel MILÀ I FONTANALS, «Estudio sobre los poetas catalanes de fines del siglo xv y principios del xvi», a *Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals*, vol. VI, *Opúsculos literarios. Tercera serie*, Barcelona, Librería de Alvaro Verdaguier, p. 415). En mots de Víctor Balaguer, Aribau «fue uno de los primeros en encargarse de su rehabilitación, y la sacó de entre el cenagal en que inmundos copleros la habían hundido» (BALAGUER, *Historia...*, vol. V, p. 807).

209. AGUILÓ, *Focs follets*, p. 54.

210. MAGÍ PERS I RAMONA, *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana, desde su origen*

A l'edició de 1857, especifica que la «bellíssima poesía catalana» havia estat escrita per felicitar Gaspar Remisa el 1833 i que la publica «por su mérito literario y por la hermosura de su dicción», i que, encara que Aribau no hagués escrit altres poemes (abans ha lloat els *Ensayos poéticos*), «le tendríamos por uno de los más dignos hijos de las Musas catalanas»: i en el mateix context vuitcentista i amb els mateixos resultats, ara expressats amb algunes modificacions positives. Com la concreció que es referia al creixement de la producció, i en llengua catalana:

Así es que en el presente siglo todo es movimiento, todo vida, todo agitación [...]. De esta agitación, de este movimiento intelectual que tiende a regenerarlo todo, también ha tocado *una gran parte a la lengua catalana*.²¹¹

En canvi, al segon volum de la *Barcelona antigua y moderna* d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, publicat pòstumament el 1854, només hi són inclosos els versos 17-40 (octaves tercera, quarta i cinquena) de «La pàtria» d'Aribau, per l'oportunitat del tema que relaciona records personals, història i llengua, i com un punt de referència que confirma la viabilitat de la «independència» literària amb una literatura digna de l'antiga per la qualitat i alhora adequada a les característiques de la societat actual: «que sea el trasunto del estado de su actual sociedad».²¹²

Poc després, el 1857, Pau Estorch i Siqués inicia la publicació de la fallida antologia de *Les glòries de Catalunya* amb el poema d'Aribau,²¹³ talment com, l'any següent, el poema iniciaria, sota el títol «A ma pàtria», la primera secció del recull,

hasta nuestros días, por Magin Pers y Ramona, Barcelona, Imprenta de J. Tauló, 1950, p. 97 i 101 (la cursiva és meva).

211. Magí PERS I RAMONA, *Historia de la lengua y de la literatura catalana desde su origen hasta nuestros días, por D. Magin Pers y Ramona*, Barcelona, Imprenta de José Tauló, 1957, p. 233 (la cursiva és meva, per contrastar-la amb la referida a la nota anterior).

212. Andreu AVEL·LÍ PI I ARIMON, *Barcelona antigua y moderna ó descripcion é historia de esta ciudad desde su fundacion hasta nuestros días [...], por D. Andres Avelino Pi y Arimon*, vol. II, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, 1854, p. 300.

213. Sota el títol «Oda a la patria», sense distinció de majúscules i minúscules. Segons Marià Aguiló, Estorch publicà *Las Glorias de Catalunya. Biblioteca de Literatura Catalana*, dividida en dues seccions, a la primera de les quals aparegué la *Gramática catalana* del director, i, a la segona, trenta-quatre pàgines amb numeració pròpia, però sense portada, amb «una miscelánea de poesías modernas, la mayor parte conocidas» i que «suelen encuadernarse con dicha *Gramática*». Aguiló es refereix a «La pàtria» d'Aribau com a «oda a Montseny o a Cataluña» (AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana...*, p. 585). L'editor del poema d'Aribau introdueix una nota en què s'identifica com l'autor de la *Gramática* a què he fet referència («Actualment usam la y en lloch de e, com direm en nostra gramàtica, i la posam respectant sempre les pinzellades d'autors acreditats») (PAU ESTORCH I SIQUÉS, *Gramática de la lengua catalana, por D. Pablo Estorch y Siqués*, Barcelona, Imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, 1857; el poema d'Aribau és a les pàgines 1-3 dels plecels relligats al final de la *Gramática*).

la dels poemes patriòtics, de *Los trovadors nous* d'Antoni de Bofarull, l'antologia que volia ser testimoni del «nou esperit literari que alenta al país, per a fer reviure en ell la llengua de sos antics hèroes»²¹⁴ (o, segons l'anunci publicat a la premsa, «per a acreditar l'esperit nou que domina en nostra terra»)²¹⁵.

Per mitjà del gènere epistolar, Josep Subirana i Vila havia emprès una mena de campanya de reivindicació de l'ús de la llengua catalana més enllà de la poesia, amb la defensa de la dignitat de la llengua i de l'oportunitat i la necessitat d'usar-la. En una carta adreçada a Joan Cortada, datada el 18 de març de 1852, es referia al «dialecte arraconat, i dels propis savis compatricis olvidat, i al poble menut per menudes coses sols deixat», i defensava l'ús del «nostre natural llenguatge», tot recorrent, entre molts arguments, a l'orgull local (que defineix com «l'estimació de si mateix i de lo de casa nostra») i, per donar consistència als seus arguments, a alguns versos d'Aribau i a una situació d'enyorança semblant:

[...] No és fanatisme, senyor don Joan, no és passió cega i desatinada per a conservar i restaurar nòstron pàtrio llenguatge; no és despreci o rebuig, ni menos torpe ignorància de lo que valen llengües forasteres, les avui tan cultivades, polides i adornades, com fou un temps la nostra...; és sentiment de dignitat pròpia, és l'estimació de si mateix i de lo de casa nostra, és la convicció de que tant valem com presumen altres de sa importància; és pundonor, dignitat de família, viril enteresa, noble arrogància: intens, sí, mes també puríssim i sagrat amor a la pàtria...; sang i ànima tota catalana.

[...] l'idioma d'un Poble està tan identificat amb ell mateix que constitueix sa fesomia, son caràcter, sa unitat, la personificació sua, sa existència mateixa: és la sua vida. ¿Qual és lo Poble, i sinó, que no haja tingut per seu un idioma? ¿O quina nació hi ha hagut en lo món que, mantenint-se independent, no haja a tota costa polit i conservat, i procurat lluir i engalanar sa llengua pàtria? ¿O altrament estendre-la i propagar-la amb son poder i ses conquestes?

214. BOFARULL, *Los trovadors nous...*, p. 7. Als primers Jocs Florals de Barcelona repetirà aquests conceptes: «Ara, doncs, que nos alenta una nova civilitació; que lo esperit vola llibre; que lo desig d'aprendre renaix pertot i que se busca lo que val en qualsevol part que sia [...]; quan cada antiga nacionalitat espanyola se remou en son cercle literari e històric per a averiguar i publicar lo que ha valgut [...]» (BOFARULL, «Memoria del secretari», p. 48-49).

215. El 28 de novembre de 1858 el *Diario de Barcelona* havia publicat un extens «Prospecte» de *Los trovadors nous* signat per Salvador Manero, precedit de la relació d'«Autòrs» i seguit de les «Condicions de subscripció». L'anunci, sense el prospecte, aparegué al mateix diari com a mínim els dies 2, 12 i 19 de desembre. Pel que explica Gaietà Cornet i Mas, anuncis semblants degueren proliferar pels carrers de Barcelona, com un fet excepcional: «Quina alegria he tingut jo al llegir per les cantonades escrit en català un gran cartell d'anunci d'aquest monument aixecat a la literatura catalana» ([Gaietà CORNET I MAS] LO CRONISTA DE VORA MAR, «Crònica barcelonesa», *La Antorcha Manresana* (Manresa), 76 (12 desembre 1858)).

«Totes les nacions anhelen
embellir i propagar
aquella natural llengua
que la fortuna els ha dat», *Dr Ballot*.

I com «en llemosí sonà lo meu primer vagit,
quan del mugró matern la dolça llet bevia,
en llemosí al Senyor pregava cada dia
e càntics llemosins somiava cada nit...», *Aribau*,
i de la Mare que m'alletà, i del Pare qui m'engendrà aprenguí aquell bon ense-
nyament:

«Ama l'honra de ta ciutat
i de ta terra», *Fra Anselm Turmeda*.

És per això que

«Plau-me encara parlar la llengua d'aquells savis
que ompliren l'univers de llurs costums e lleis,
la llengua d'aquells forts que acataren los Reis
defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis.

Si quan me trobo sol parl amb mon esperit
en llemosí li parl, que llengua altra no sent,
e ma boca llavors no sap mentir ni ment
puig surten mes raons del centre de mon pit», *Aribau. Oda a la Pàtria*

Sí: cert és que he tingut sempre particular inclinació en expressar-me en nostre natural llenguatge, perquè tinc amor a la Pàtria, i estic en que res la simbolisa i no la representa, i nos la fa estimadeta, com lo idioma parlat en ella. ¿No és veritat que el cor a un home se li eixampla i palpita, i se li alegra el cor si, trobant-se en llunyes terres apartades, fereix en sos oïdos sobtadament lo dolcíssim accent pàtrio? ¿No és ver que, de llavors ençà, ja tant com abans no es consum ni s'enyora? [...].²¹⁶

El punt de vista de Subirana era compartit, bé que no dut a la pràctica, per coetanis com Pers i Ramona, que comentava una carta de Subirana a Pau Estorch i Siqués, de 1855,

en la cual le decía que para rehabilitar una lengua no basta la poesía sola. Somos de su mismo sentir; y ojalá hubiese muchos catalanes ilustrados y entusiastas por la literatura catalana como el Sr. Subirana, y que manejaran con la habilidad y maestría que él la lengua del antiguo Principado. A ser así, no dudamos que nuestra literatura tomaría muy pronto un vuelo asombroso.²¹⁷

216. SUBIRANA I VILA, *Estudis sobre la llengua catalana*, Biblioteca de Catalunya, ms. 3028, f. 180v-181v. Un fragment de l'inici i un altre de la part final de la carta foren reproduïts, amb poques diferències, a ESTORCH I SIQUÉS, *Gramàtica...*, p. 304-305. Altres fragments d'Aribau als f. 134r i v i 165v-166r, inclosa, com ja hem avançat a la nota 4, la nota d'*El Vapor*.

217. PERS I RAMONA, *Historia de la lengua...*, p. 265.

Subirana persistiria en el gènere epistolar per als seus fins, bé que adreçant-se al director de les revistes on uns quants anys després ja pot publicar: és el cas del primer número del *Calendari català*, en què s'adreça a Francesc Pelai Briz per reclamar, entre altres coses, que ell i els seus companys guiïn «per lo bon camí a Catalunya, que, tot just despertant-se de sa angústia, va recobrant ara nova vida», i facin que la llengua sigui

accessible i familiar al poble, fent-lo particip dels bonics ramellets, de les corones ostentoses, de les riques garlandes presentades en la festa floral. Així fructificarà pomposa i brillantment l'hermós verger, plantat per al bé, utilitat i glòria de Catalunya. Fent-ho així, i no d'altra manera, se evitarà se deprave i pervertesca son bon gust; altrament se l'impossibilitaria que pogués distingir, apreciar i escollir, i fer-se amb lo bo, bell i gran; i estimarà, si no s'hi posa remei, igualment un *Singlot poètic*, com *L'esquella de la torratxa*, que el diví Adéu-siau, turons, de la sublime *Oda a la pàtria*.²¹⁸

Si Subirana considerava que la llengua catalana no havia de quedar reduïda al servei de «les menudes coses», en data poc posterior a la carta citada en primer lloc, Manuel Milà i Fontanals, també fent referència a Aribau —a la seva autoritat sentimental—, establia un ús literari restrictiu de la llengua catalana, com ja he avançat, que apuntava directament a la proposta de Rubió i Ors:

Falta decir algo, no ya del estudio, sino de la restauración y del empleo de las lenguas provinciales, y en parte olvidadas y corrompidas, a la moderna composición poética, y aquí se nos permitirá que acaso se aparte un tanto nuestro parecer del de personas a las cuales y a sus obras tenemos en mucho, si bien, al propio tiempo que estamos animados de un común entusiasmo, sea algo distinto del suyo nuestro sistema. Diremos desde luego que no nos arredra el espantajo de que toda restauración es imposible, de que todo lo pasado ha muerto y de que en todo se ha de buscar una actualidad absoluta, pues creemos que así los pueblos como los individuos pueden remozarse continuamente a favor de su pasado, que lo presente es oscuro y poco sujeto a apreciación y el porvenir incierto. Volver la vista a la infancia y a las antiguas glorias de la historia nacional no pensamos que sea echar a menos las *cebollas de Egipto*. No cabe duda además en que el habla materna tiene para el poeta acentos que no pueden compensar las bellezas de lengua alguna extraña y adquirida. Aun el áspero Alfieri recibía inusitadas impresiones del dialecto de la *balía*. ¿Qué lengua podrá equivaler a la que baluceamos con labios infantiles?

218. JOSEP SUBIRANA I VILA, «Senyor Don Francesch Pelayo Briz», a Francesc Pelai BRIZ, *Calendari Català del any 1865*, Barcelona, Llibreria de Estanislao Ferrando Roca, 1864, p. 97.

En llemosí sonà lo meu primer vagit
quan del mugró matern la dolça llet bevia,
en llemosí al Senyor pregava cada dia
i càntics llemosins somiava cada nit.²¹⁹

Inspírese pues el poeta por medio de la poesía popular, que no es la de los Vallfogonas ni los Goudoulis, y devuelva en su misma lengua al pueblo (al verdadero pueblo, al pueblo de la tradición) lo que da de sí el mismo pueblo, pero ennoblecido y purificado. Concebimos también una poesía cómica, popular en el sentido grosero de esta palabra y que no sea dado traducir a idioma alguno, y tal vez no faltaría algún reciente ejemplo en composiciones de nuestro dialecto que fueron en un tiempo solo celebradas como expresión de los odios políticos. Pero encerrar en los rústicos y accidentales modismos de los dialectos locales pensamientos filosóficos, cosmopolitas, universales, nos parece exigir de una aldeana la expresión propia de las *Meditaciones* de Lamartine o del *Ideal* de Schiller.²²⁰

Cal contrastar, però, aquest passatge de Milà i Fontanals amb uns altres de posteriors que em semblen una lúcida nova visió de la situació molt condicionada dels usuaris de la llengua:

Afortunadamente no se cambia de lenguaje como de vestido. De suerte que, por más que medien entre nosotros causas semejantes [a les de França], debidas unas a la influencia del siglo, otras al prurito de imitación galómana, podemos esperar fundadamente que, aunque Dios nos conceda algunos años de vida, no asistiremos al triste espectáculo de la desaparición del dialecto patrio.²²¹

En 1833, nuestro Aribau, tan benemérito de la literatura catalana como de la castellana, con su «Adéu-siau turons», bella poesía inspirada por una página de Manzoni, removiò nuestro entusiasmo por la lengua provincial, que nunca se había dejado de considerar como habla culta y literaria. El favor que después merecieron las poesías de D. J. Rubió (Lo Gaiter del Llobregat) y algún otro, y el éxito que en los tres últimos años han obtenido los Juegos Florales y en el cual se ha de ver algo más que conatos arqueológicos, pues han tomado parte

219. En nota, Milà es refereix a l'autor: «B. C. Aribau». La copulativa *e* de l'original d'Aribau hi fou canviada en *y* per Milà.

220. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Cultivo de la literatura provincial», *Diario de Barcelona* (24 gener 1854). La consideració social de la llengua catalana (equiparada a la suposada superior «qualitat» d'una llengua respecte d'una altra) era canviant, motiu pel qual Milà es referiria «a nuestra amada habla, un día lengua, ¡hoy dialecto!» (vegeu la referència de la nota següent).

221. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Cuadro sinóptico de los dialectos de Francia, por J. F. Schnakenburg. 1840», *Diario de Barcelona* (18 juliol 1857).

en el personas de todas condiciones,²²² nos hacen esperar que, sea cual fuere el ulterior destino que la Providencia reserve a la lengua catalana, le están todavía reservados días de esplendor y de gloria.²²³

Una desaparició no immediata, doncs, però inexorable, perquè certes llengües estaven sotmeses a condicionaments polítics i socials negatius, potenciadors de la natural evolució de la societat:

Esta forma de artículo [l'article salat] ha ido perdiendo terreno y desaparecerá seguramente, pues no sólo las lenguas oficiales tienden a absorber las provinciales, sino que las formas de estas que se consideran cultas o más señoras van sustituyéndose a las que distinguían el habla de los diferentes distritos.²²⁴

El darwinisme lingüístic que apareix en alguns dels textos queda matisat pel paper atribuït a la potent capacitat assimiladora de les llengües «oficials», no com a llengües, sinó pel poder que tenen al darrere.²²⁵

Els versos catalans d'Adolf Blanch recollits en volum el 1854 no desmenteixen ni contradiuen la concepció diglòssica exposada per Milà als articles ara esmentats, perquè la inclusió de poemes castellans, en primer lloc i sota el títol general en castellà *Fuegos fatuos*, i poemes catalans, en una secció separada de «Poesías catalanas», al seu primer recull quedava justificada al poema «Tornau!»:

Plau-me cantar en llengua castellana
Plau-me *també* cantar en llemosí [...]²²⁶

222. En aquest punt, Milà inclou la nota següent: «El pueblo (o mejor el expueblo) de las ciudades y villas tiene también sus cantos corales en que usa la lengua del país. Como la obra de más aliento que se ha escrito modernamente en esta lengua, debemos citar *La Orfaneta de Menargues*, novela histórica (siglo xv) de D. A. de Bofarull, que está en prensa. — Es de observar que Barcelona destina premios bastante considerables a obras escritas en la lengua castellana. Así la empresa de uno de los teatros ha de premiar las tres mejores obras dramáticas entre las que se le han presentado al fin del año anterior; la Diputación Provincial por medio de la Academia de buenas letras ha ofrecido 5.000 reales a una memoria sobre el derruido Palau; el Ateneo catalán 10.000 reales a una monografía sobre un punto cualquiera de la historia de España, etc.».

223. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Revista de la literatura nacional española en 1860-61», *Revista Balear* (Palma), I, 12 (1872), p. 177-180 (l'article havia estat publicat de primer en versió alemanya al *Jahrbuch für romanische und englische Literatur* (Leipzig), IV (1862), p. 180-208).

224. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Un misterio provenzal. — Un artículo neolatino», *Diario de Barcelona* (25 febrer 1970).

225. Penso en la contundència de la definició de *llengua* adoptada per Max Weinreich: «Una llengua és un dialecte amb un exèrcit i una marina» (Max WEINREICH, «Yivo and the problems of our time», *Yivo-bleter* (Vilnius) (25 gener 1913)). Agraïxo a Gemma Rigau la informació.

226. [Adolf BLANCH], *Fuegos fatuos. Poesías castellanas y catalanas*, de A. B., Barcelona, Imprenta de Bosch y Comp.^a, 1854, p. 38 (la cursiva és meva).

Blanch se situa fora de la tradició vallfogonesca en sentit lat i recorre a dos referents contemporanis i moderns, Aribau i Rubió, que cita explícitament per justificar la seva opció poètica. Si la influència de Rubió és molt visible a «Obriu-li al trobador» i a «¡Plora, nineta, plora!!!»,²²⁷ la d'Aribau ho és a «Los cants del laletà», per la referència explícita a Aribau, al costat del Gaiter, i per la fraseologia, el lèxic i alguna imatge:

Jo vull cantar-te, oh llengua llemosina,
ma dolça llengua, amada,
que és català mon cor i no et menspreny,
i ell s'inspirà en tos cants, llengua divina,
com s'inspirà a l'estendre la mirada
sobre el blanc front del nuvolós Montseny.
Jo vull cantar-te, oh dolça pàtria mia,
amb tes salvatges serres,
amb tos immensos boscos de verdor,
i amb tos torrents de màgica harmonia,
i amb tos records de mil glorioses guerres
que han vist lo Montserrat i el Canigó.
Mes en mos pobres cants, pàtria adorada,
no oiràs les harmonies,
tan tendres altre jorn, del gai saber;
ni en mi veuràs la inspiració sagrada
de Jordis, Berguedans, Marcs i Garcies,
dolç Aribau i deliciós Gaiter.
No et parlaré, oh ma llengua, com mos avis,
tan pura, tan hermosa;
serà ma veu d'un tendre infant lo crit;
però encara que tosca de mos llavis
sortís, ma pàtria és mare generosa
i al tendre infant li donarà son pit [...].²²⁸

227. Val a dir que Rubió i Ors mateix explica que Blanch començà a escriure poemes en llengua catalana sota la seva influència: «En abril de 1850 un joven escolar de diez y ocho años a quien la muerte de Piferrer había dejado privado, cuanto más falta le hacía, de dirección y de consejo, me escribía pidiéndome una y otro para el estudio del habla catalana y el cultivo de su poesía. Al año siguiente me ofrecía en dos romances a la *Venjança d'en Corradí* las primicias de su ingenio» (RUBIÓ I ORS, *Breve reseña...*, p. 46). Li dedicà també «son poemet la *Muerte de Roudor* inspirat en lo poema èpic *Roudor del Llobregat*» (RUBIÓ I LLUCH, «Prólech», p. LIV).

228. BLANCH, «Los cants del Laletà», a *Fuegos fátuos*, p. 36. Utilitzo l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya, amb esmenes que semblen de mà de l'autor, però que podrien ser d'Antoni de Bofarull, a qui és dedicat l'exemplar. Al recull pòstum de poemes catalans només hi va ser recollit «Torroella» (Adolf BLANCH, *Poesias catalanas coleccionadas y ab un prólech per J. Sardá*, Barcelona, Imprempta La Renaixensa, 1888, p. 45-47).

En dues versions d'una nota a un poema de 1856, Estorch i Siqués posa el poema d'Aribau entre els models d'«elegància» en l'escriptura:

Sien exemples de l'elegància i ductilitat catalanes lo últim cant del millor cisne català Dr. Vicenç Garcia, l'Oda a la pàtria d'Aribau, etc.

Llegesquen-se l'oda a la pàtria d'Aribau, lo últim cant de *Vallfogona*, Roudor del *Gaiter del Llobregat*, etc., en prova de l'elegància catalana.²²⁹

Del mateix 1856 és el poema «Un saludo a Mataró», en decasíl·labs, en què evoca el seu Olot natal i fa l'elogi particular de Mataró amb algun escadusser ressò de «La pàtria»:

No veig en fi la dolça pàtria mia...
Lloc on sonà lo meu primer vagit,
On jo gosí d'infantil alegria...
Llocs que lo cor jamai posa en olvit...
[...]
Del que perdí no temo la memòria,
Ja que lo cel permet que puga, el cor,
De Mataró cantar la summa glòria
Des d'aquest punt que halaga mon honor [...].²³⁰

El narrador esporàdic, assagista i publicista Joan Illas i Vidal elogiava, a propòsit de Josep Sol i Padrís, el valor del poema de

su ilustre pariente y amigo el ilustre Aribau, el catalán modelo de escritores castellanos, el autor de aquella tierna poesía lemosina que pinta y llora con tanta fuerza y verdad la fiebre lenta y el íntimo penar del Mal de Ausencia de la Patria.²³¹

229. Són les notes a un mateix poema, «Elegància de la llengua catalana», en dues edicions diferents, respectivament, [Pau ESTORCH I SIQUÉS], *Excel·lències de la llengua catalana. Poesias del Tamborinèr del Fluvià: Repicó ab que un company entreté al públich mentres lo autor va á donar á la estampa la gramática catalana*, Vic, Imprenta de Valls, 1856, p. 12, i Pau ESTORCH I SIQUÉS, *Lo tamboriner del Fluvià: Poesias de D. Pau Estorch y Siqués. Quart y últim repich*, Mataró, Imprenta de Abadal, 1856, p. 21.

230. ESTORCH I SIQUÉS, *Lo tamboriner...*, p. 40-42. La poesia havia estat llegida «per son autor, en lo Ateneu de dita ciutat», el 22 de juny de 1856 (id., p. 35).

231. JOAN ILLAS I VIDAL, *Tributo á la memoria de D. José Sol y Padrís. Discurso leído en la sesion pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada el dia 12 de Octubre de 1856, en uno de los salones de la Casa Lonja de esta Ciudad*, Barcelona, Imprenta de Miguel Blanxart, 1856, p. 9.

Francisco de Paula Canalejas y Casas publicava, el 1857, un estudi centrat en Rubió i Ors, en el qual, com en els altres poetes catalans coetanis, «resplandece [...] el espíritu patrio y para mí es la invocación más alta y el canto más noble el que brota del nombre de la patria», i l'emparella d'entrada amb Aribau pel comú entusiasme patriòtic:

Rubió busca en su patria la fuente de sus inspiraciones [...]. Encuéntrase en sus producciones ese amor a la edad media que caracteriza una de las épocas de la literatura moderna y que se explica en el poeta catalán porque es aquella edad gloriosa de su patria. Al abrir las crónicas, la historia de Barcelona se presenta a sus ojos ornada con los más ricos atavíos, y, señora del Mediterráneo, la vio mandar numerosos pueblos y regir populosas ciudades. Al separar la vista de aquellos cuadros de días ya pasados, las ruinas que pueblan su patria llenaron de amarguísimo dolor su pecho, y sin sentir brotó el canto elegíaco de su alma.

Si merece elogio este entusiasmo que anima a Aribau y Rubió, es digno de censura en los vates que buscan inspiración en odios y rivalidades de las coronas aragonesa y castellana, y, halagando instintos vulgares, juzgan el clamoreo de las pasiones con aplauso digno de un poeta [...].²³²

En un article posterior, ja esmentat, tenint clarament present si més no *Los trovadors nous*, Canalejas pot obviar Aribau i centrar-se en els nous autors, que responen a les expectatives de la poesia pròpia del segle XIX, els cants dels uns («del desventurado *Sol i Padrís*, de *Blanc*, *Estrada*, *Roca* y otros») d'acord amb «la inspiración profunda y consoladora del autor de *Las Armonías* y *Las Meditaciones*», i els d'uns altres (Balaguer, Rubió i Bofarull) amb la inspiració «enérgica del autor de *Las Odas* y *Las Orientales*».²³³

A la segona edició de *Lo Gaiter del Llobregat*, Rubió i Ors torna a invocar Aribau tot interpretant com una crida el vers «ni cull del mur sagrat la lira dels seus avis», del qual ell hauria estat, amb els seus versos i el pròleg de 1841, un poderós mitjancer:

¡Com podia sospitar llavors que aquell crit seu a tots los que havien rebut del cel lo do casi diví de la poesia havia de ser com una espècie de toc de some- tent, al rumor del qual no quedàs casi ningú d'ells que no despenjàs dels antics murs les arpes dels trobadors, tant de temps feia mudes i abandonades!²³⁴

232. Francisco de Paula CANALEJAS, «Poetas catalanes contemporáneos», *El Museo Universal* (Madrid), 14 (30 juliol 1857), p. 109-110.

233. CANALEJAS, «Del renacimiento de la poesía...», p. 343.

234. RUBIÓ I ORS, «Al lector», p. 14.

Ignasi Ramon Miró, un dels redactors assidus de *La Antorcha Manresana*, abona la disposició episcopal (que no es pot interpretar només com una simple qüestió de competències amb el poder civil, encara que també ho fos) sobre l'ensenyament en llengua catalana del catecisme a les escoles —un espai limitat d'ús de la llengua—, perquè

hora era ya de que las disposiciones de cierto gobernador civil de esta provincia que, queriendo meter la hoz en mies ajena, prohibió terminantemente en las escuelas el uso del Catecismo en catalán quedaran derogadas, restituyéndose a la Iglesia sus derechos y a Cataluña su honor ofendido [...]. Cataluña no es un país conquistado, donde el vencedor impone al vencido sus costumbres y su lenguaje [...]; y el verdadero catalán, que estima en mucho su dignidad, no podía sufrir ver de tal modo prostergada [*sic*] su hermosa lengua.

I tot recolza en el prestigi d'una «llengua que han hablado tantos sabios, lengua en que se han escrito leyes que han aceptado por modelo las demás naciones de Europa». A continuació, i significativament per la coincidència amb els arguments de prestigi, invoca l'«entusiasmo patrio» d'Aribau i en reproduïx els versos 23-28 i 33-40.²³⁵

La invocació del nom d'Aribau, ni tampoc la de Rubió i Ors, no es troba en la «Crònica barcelonesa» de Gaietà Cornet i Mas en què dóna compte de la publicació de *Los trovadores nous*, potser perquè l'aparició d'aquesta antologia, un «monument aixecat a la literatura catalana», «una preciosíssima col·lecció de poesies catalanes, escrita per autors també catalans i contemporàneos»,²³⁶ feia menys obligada la referència als poetes que hi són més invocats o més imitats.

Cornet i Mas havia passat a escriure «en la llengua pàtria, de nostra mare Catalunya», la seva crònica a *La Antorcha Manresana* unes quantes setmanes abans, tot justificant-ho, sota l'epígraf «Lo motiu perquè escric en catalá», per raons d'utilitat:

Això m'ha empenyat a fer-ho no tant lo afecte que tot bon català deu tenir a son antic i il·lustre idioma, com la necessitat que tenen moltíssims fills de nostre il·lustre Principat de fer un seguit exercici de lectura catalana, pues és

235. Ignasi Ramon MIRÓ, «Una medida de provecho y honrosa para Cataluña», *La Antorcha Manresana* (Manresa), 68 (17 octubre 1858). En un número anterior dedica un poema «en llemosí» a la reina «perquè en aquella hora | Embarga lo meu cor tanta alegría, | Que sols lo seu llenguatge | Oferir-vos podrà per homenatge» (Ignasi Ramon MIRÓ, «A Doña Isabel II, Comtessa de Barcelona, ab motiu del naixement de S. A. R. lo serenissim Príncep de Asturias», *La Antorcha Manresana* (Manresa), 30 (24 gener 1858)).

236. [Gaietà CORNET I MAS] LO CRONISTA DE VORA MAR, «Crònica barcelonesa», *La Antorcha Manresana*, 76 (12 desembre 1858).

certament molt vergonyós que molts, sabent llegir i pronunciar molt bé lo anglès, francès, alemany, etc., apar que confegeixen quan agafen un llibre català.²³⁷

Unes quantes setmanes després, però, explica, sota l'epígraf «Cambio de idioma», que hi ha de renunciar:

[...] y en cuanto al cambio de idioma, lo han motivado las indicaciones de alguno de mis amigos que me han manifestado el disgusto de ciertos lectores de *La Antorcha* que no conocen el idioma catalán. Lo digo francamente, he cedido con pesar al bien del periódico mi deseo de escribir en el idioma natal, toda vez que en Barcelona está de gran moda la literatura catalana, por manera que no sería extraño que apareciese dentro poco algún periódico redactado en lengua catalana. El país empieza ya a conocer sus intereses y se va percibiendo un rumor, no muy sordo por cierto, de catalanizarlo todo. Yo he manifestado otras veces que solo esto puede salvar a la nación.²³⁸

L'antologia de *Los trovadors nous* inclou, a més de «Los cants del laletà» d'Adolf Blanch, diversos poemes deutors d'Aribau amb major o menor claredat. El poema «Records de la pàtria», que Pere Mata escriví a Madrid en data no determinada, quan ja s'hi trobava «instal·lat definitivament [...] i era allí un home de ciència reconegut»,²³⁹ té en comú amb el d'Aribau, formalment, que adopta l'alexandrí (en quartetes, com visualment ho eren les estrofes d'Aribau) i, pel tema, que, escrit lluny del seu país natal, evoca i enyora el Reus de la infantesa.

Miquel dels Sants Salarich ha vist «reminiscències de l'oda *La Pàtria* de Bonaventura Carles Aribau»²⁴⁰ a «A la pàtria, després de llarga ausència», de Joan Vinader, segurament per la relació que s'hi estableix entre la llunyania de la pàtria i la de la llengua, per la imatge de la «mig morta flor de son bon clima treta», que en pot recordar l'«arbre migrat en terres apartades», i la de l'arpa, més pròxima aquí («d'eix salze dorm penjada») a la del salm 137 (136). La influència d'Aribau és més evident en alguns versos d'un altre poema de Vinader, «L'himne de la Verge. Oda sagrada»:

237. Gaietà CORNET I MAS, «Crònica barcelonesa», *La Antorcha Manresana*, 67 (10 octubre 1858).

238. Gaietà CORNET I MAS, «Crònica barcelonesa», *La Antorcha Manresana*, 82 (23 gener 1859). A la crònica al·lusiva a *Los trovadors nous* havia escrit que «[...] hem de catalanisar-nos tots si volem salvar la nació, la societat i fins la religió de nostres pares».

239. Veg. Antoni IBÁÑEZ OLIVARES, *L'obra novel·lística de Pere Mata i Fontanet*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1994, p. 43, pròleg de Pere Anguera.

240. Miquel S. SALARICH I TORRENTS, «Joan Vinader i Nubau, precursor vigatà de la Renaixença», a Clementina ARDERIU *et al.*, *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona, Ariel, 1973, p. 347.

Prop del bressol, la Verge
en vida aixís cantava
amb una veu més dolça que la mel;
i el cor sagrat callava
no movent més ses ales
quan feia el cant dormir al nin del cel.²⁴¹

També a *Los trovadors nous*, «A l'eminent pintor D. Joaquim Espalter», de Josep Sol i Padrís, inclou versos que apunten a «La pàtria»:

Ah, si em fos dat amb menys tremolós braç,
dels trovadors la lira sostenir!
Ah, si em fos dat amb pols segur i audaç
ses cordes d'or amb valent mà ferir!
Per mos cantars propis i estranys deurien
de ta amistat conèixer lo valor;
per mos cantars los veniders sabrien
la gratitud que anima lo meu cor.
Que no pretenc que púguien de la història
gravar mos dits en fulles d'or ton nom;
que no pretenc fer immortal ta glòria,
que, ja immortal, ta glòria és per tothom.²⁴²

Encara a *Los trovadors nous* i a *Los trovadors moderns* un bon nombre de poemes d'autors d'obra tardana, o poemes tardans d'autors actius des dels anys quaranta, remetien a Aribau directament o a través de les maneres del Gaiter per la utilització de mots o rimes de referència com els dels poemes darrerament esmentats. La lira dóna la imatge recurrent de la llengua conreada literàriament relacionable amb «la lira dels seus avis», sovint incorporada lliurement, ni formalment ni significadament calcada de «La pàtria», per exemple, a «Càstig dolç» de Damas Calvet, a «Lo sacramental» i a «A la memòria de Josep Sol i Padrís» d'Antoni de Bofarull, i a «Fragment d'un poema a la conquesta de Mallorca» d'Eusebi Pascual. Al costat o no de la imatge de la lira, els jocs de rimes «avis / llavis / savis» i «cel / mel» es troben escampats en un gran nombre de poemes, entre els quals «Cant d'amors» i «Salm d'amor» de Víctor Balaguer, «Lo postrer consol» i «Les dones catalanes» de Maria Josepa Massanés, «Agravis i venjances» de Manuel Angelon, «Idealisme i positivisme» de Lluís Cutchet, «La nina dels ulls blaus» de Josep Anselm Clavé i «A Barcelona» d'Eusebi Pascual.

241. BOFARULL, *Los trovadors nous...*, p. 420.

242. BOFARULL, *Los trovadors nous...*, p. 307.

Anys després de la publicació de *Los trovadors nous*, Francesc Pelai Briz confessava que per a ell i per a amics i companys seus d'estudis aquesta antologia havia estat una revelació, un mitjà decisiu per al coneixement de la nova poesia culta, inclòs el poema «La pàtria» d'Aribau, perquè fins aleshores la producció catalana no havia tingut visibilitat, una visibilitat que començava a existir amb aquesta obra i amb els Jocs Florals, que en volien assegurar la projecció pública. Uns quants anys abans, tanmateix, però després de la publicació de *Los trovadors nous*, Pere Nanot i Renart afirmava que l'«oda *A la Pàtria* fou llegida de tothom i ben aviat popular no sols a Barcelona, sinó en tota Catalunya». La «generalitat de sos lectors» hauria admirat i comprès

l'harmonia de sos versos, sos gegantins pensaments, los patriòtics sentiments que de ses estrofes brollen, la propietat de son enèrgic llenguatge [...]; mas los crítics, los literats, tots los qui formen lo petit círculo de personas enteses, no sols admiraren l'oda *A la Pàtria* sinó que al rellegir-la restaren com confosos i sorpresos.²⁴³

La seva conclusió és que el poema havia volgut ser un manifest literari i en part polític:

Mes l'oda *A la Pàtria* no era sols una oda; era, además, un programa literari i, en cert sentit, polític; era, en aquest segle, la primera invocació dirigida als records gloriosos de Catalunya; era la primera demostració pràctica de que vivien encara, encarnats l'un en l'altre, la llengua i lo caràcter de la terra catalana; per açò fou tan gran l'efecte que produí aquella oda; per açò no tengueren prou boca per alabar-la tots los que estojaven en llur pit un cor català.²⁴⁴

L'autor mateix de *Los trovadors nous*, en explicar, anys després de la publicació, la finalitat del recull poètic, invocava Aribau, amb Miquel Antoni Martí, com a referents primers de la poesia catalana coetània en llengua catalana:

Mi empeño en conservar lo poco que había visto la luz desde Martí y Aribau, en exigir y arrancar, de manos de sus modestos autores, dignas composiciones que se habían escrito sin pretensión alguna y solo como inocente desahogo del espíritu, y, por fin, alentar a otros poetas que no se habían atrevido jamás a pulsar la lira catalana, por temor de no conocer literariamente el idioma, consiguió reunir en un volumen escogidas poesías de un gran número de autores, algunos de ellos enteramente desconocidos del público como poetas catalanes, aunque conocidos la mayor parte como distinguidos literatos.²⁴⁵

243. NANOT I RENART, «Carles Bonaventura Aribau», p. 23.

244. Íd., p. 25.

245. ANTONI DE BOFARULL, *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, Bar-

La finalitat última que se'n pot deduir és la de posar les bases per resoldre «el problema de la literatura catalana», en què no podien

buscar entre los nuevos trovadores Schillers y Walters Scotts [...] después de tanto olvido y transformación de nuestro antiguo idioma, después de haber desaparecido por entero la importancia y el espíritu histórico de la patria catalana.²⁴⁶

Com observa Jordi Ginebra,

aquestes paraules demostren [...] com Bofarull entenia el problema de la literatura catalana. Primer calia crear un clima, fomentar el conreu. La quantitat ja vindria després. La mateixa actitud [...] adoptà en relació als Jocs Florals [...].²⁴⁷

Ja acabada la publicació de *Los trovadors nous* se celebren els primers Jocs Florals de Barcelona, en què Aribau com a model hi és present a «Amor a Déu» d'Adolf Blanch, amb mots i rimes preses d'Aribau i amb alternança d'alexandrins i hexasíl·labs:

Jo t'am, oh Déu!, jo t'am, perquè en mos febles llavis,
cansats de blasfemar,
posares l'oració que esborra els teus agravis,
que a tu m'ha fet tornar.
[...]
Com, al tornar a tu, s'umple mon cor de glòria,
i mon esprit d'amor!
Quant gran ara no em sento si trac a la memòria
la història de mon cor!²⁴⁸

També en un poema no premiat, unes redondilles d'«un català amant de la seva Pàtria», que vol

[...] tan sols cantar
La llengua dels nostres avis

celona, Librería de El Plus Ultra, 1864, p. 54; recollit, amb algunes supressions, en edició facsímil dins Antoni de BOFARULL, *Escrips lingüístics*, ed. a cura de Jordi Ginebra, Barcelona, Alta Fulla, 1987; veg. també Jordi GINEBRA, *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1988, p. 168.

246. BOFARULL, *Estudios...*, p. 54.

247. GINEBRA, *Antoni de Bofarull...*, p. 169.

248. Adolf BLANCH, «Amor a Deu. (Armonia religiosa)», a *Jochs Florals de Barcelona en 1859...*, p. 137-138; reproduït amb algunes modificacions a Adolf BLANCH, *Poesias catalanas...*, p. 35.

Que fins en consells de Savis
Parlaven en català.²⁴⁹

I el mateix 1859, als primers Jocs Florals de València, celebrats el 23 d'octubre de 1859²⁵⁰ i que no tingueren continuïtat, hi ha també l'ombra d'Aribau al poema «Ausias March» del reticent Víctor Balaguer (que l'inclouria a l'últim plec de *Los trovadors moderns*, imprès ja dins el 1860), que comença i acaba amb rimes i mots deutors de «La pàtria»:

Cançons d'amor murmuraran mos llavis
si em donau lloc dels jocs en lo festí.
La llengua de mos avis
jo sols conec; só un bardo llemosí.
[...]
Jo bé sé que la llengua de Castella
és dolça a fe com de l'Himet la mel;
l'escolta el cor perquè la rep l'orella
com un cant harmoniós baixat del cel.
[...]
Cançons d'amor murmuraran mos llavis
si em donau lloc dels jocs en lo festí,
mes cantaré en la llengua de mos avis,
que altra no sap lo bardo llemosí.²⁵¹

249. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Fons dels Jocs Florals, II. Obres.

250. Veg. Rafael ROCA RICART, *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*, València, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, 2007, p. 40.

251. VÍCTOR BALAGUER, *Los trovadors moderns, colección de poesías catalanas, compostas por ingenios contemporáneos*, Barcelona, Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1859, p. 506-507. Aquest «no saber», el poeta (que obvia, potser conscientment, que Aribau escriví «llengua altra no sent»), altra llengua que la «llemosina», era evidentment una afirmació retòrica, i segur que li devien coure uns versos de pocs anys després, que bé degué conèixer: «Poeta de Barcelona, | fama alcanzará y aplausos, | el día que se traduzcan | sus obras al castellano» (Manuel del PALACIO i Luis RIVERA, *Cabezas y calabazas: Retratos al vuelo de las notabilidades en política, en armas, en literatura, en artes, en toreo y en los demás ramos del saber y de la brutalidad humana, seguidos de varios cuadros de costumbres mas ó menos políticas, y pintados al fresco por Manuel del Palacio y Luis Rivera*, Madrid, Librería de D. Miguel Guijarro, 1864, p. 62). Al voltant d'aquestes dates, i malgrat la valoració de nous poetes, sobretot Rubió i Ors, Aribau no deixaria de ser un punt de referència habitual en els Jocs Florals, en els panorames de la Renaixença i en articles i textos molt diversos: als Jocs del 1860 és evocat només com un cultivador ocasional, però destacable, de la poesia en llengua catalana: «Can-teu sens por, trovadors provençals, canteu en català, com canta en Aribau quan se recorda de que és poeta, i amb tot això no deixa d'èsser qui és, ni de conèixer i estimar la llengua de Castella, a la qual, baix la protecció d'Isabel II, ha dedicat un monument d'eterna glòria». En nota aclareix que es refereix a «La "Biblioteca de Autores españoles" que amb aplauso general se publica i fou fundada per

RECAPITULACIÓ

D'un panorama incomplet, perquè abraça només una part del procés de recepció; i «provisional», a més, perquè no hi dic ni hi puc dir (o no s'hi pot dir, si més no ara per ara) ni la darrera ni la penúltima paraula.

L'edició acèfala de «La pàtria» no dugué els usuaris del poema a anar a l'edició original, de la qual Torres i Amat donava referència, bé que incompleta, sinó que els portà a donar-li un títol adequat al sentit que creien que el poema tenia: als d'«Oda a la pàtria», «A la pàtria» i «A ma pàtria», que foren els més freqüents i connotats, perquè subratllaven la interpretació patriòtica i encomiàstica que es volia per al poema, s'hi afegí «A la gratitud o regoneixença» i, més que com a títol, com a descripció, «Oda a Montseny o a Catalunya»,²⁵² que centraven l'atenció respectivament en aspectes morals i en l'àmbit geogràfic de la lloança, i «A don Gaspar Remisa» i «Oda a Remissa», que la centraven en el patró objecte i motiu del poema, i li treien transcendència de futur.

Crec poder concloure, partint de Josep Coll i Vehí i de Carlos Ronquillo, que la suposada indiferència d'Aribau per les iniciatives culturals que interactuen amb la Renaixença no degué ser total. Cal preguntar-se, tanmateix, per què no es va vincular als Jocs Florals ni els va presidir cap dels anys (1860, 1861 o 1862, l'any de la seva mort) que hauria estat possible (descarto els primers, compromesos amb els que gestionaren directament la instauració davant les autoritats municipals): es pot explicar segurament per la distància, que no el va fer coincidir amb les dates de la festa, o perquè —no podent-hi ser en bona lògica sinó president— el seu quequeig extrem²⁵³ no li permetia dir personalment el seu discurs preceptiu. No em consta, tanmateix, que hi fos convidat, ni que refusés de ser-hi, ni que, com el professor Lluís Bordas, respongués en ser-hi invitat «que más valía nunca que tarde».²⁵⁴

Les referències continuades al concepte de «renéixer» inviten a no renunciar al terme «renaixença» encunyat paral·lelament i a aprofundir en el temps i en les circumstàncies de tota mena que condicionaven i afaiçonaven els grups humans, les institucions i els seus projectes. I això en un context propici de llarg abast cro-

nostre compatriota D. Bonaventura Carlos Aribau» («Discurs del Sr. President del Consistori, D. Francisco Permanyer», a *Jochs Florals de Barcelona en 1860*, Barcelona, Llibreria de Salvador Manero, 1860, p. 29).

252. Veg. *supra*, n. 213.

253. Segons un autor modern, «en su juventud deslucíale mucho cierta dificultad de dicción que llegó a vencer por completo» (RAMON DE SAN PEDRO, *D. Gaspar de Remisa...*, p. 17, n. 10); tanmateix, Milà i Fontanals, coetani i conegut seu, es referí al quequeig d'Aribau, que degué ésser més aviat persistent, de manera semblant el 1847 i el 1877, respectivament en carta al seu germà i al discurs de l'Ateneu Barcelonès.

254. Segons CARRERAS LASTORTRAS, «Los Juegos Florales...».

nològic en què era insistida i emfàtica l'exaltació del passat lingüístic, literari, polític, militar i comercial català, recollit i sintetitzat poèticament per Aribau mateix al seu poema.

Sense referència explícita al poema d'Aribau, el comentarista anònim de *La noia fugitiva* hi veia l'alternativa al «fervor pindárico de Puigblanch», i més concretament als «sistemas de escuela que se asemejan a un cadáver lleno de galas simétricas», seguint models que

aspiran a dar a sus cuadros esa elocuencia de las pasiones que desenvuelve caracteres vehementes,

per tal de procurar

a la musa lemosina el triunfo de reanimar el antiguo patriotismo y llevarnos de nuevo a desconocidas riberas [...].²⁵⁵

Són relacionables amb aquestes expectatives les que es posen de manifest una mica abans davant de l'anunci de l'aparició de les *Memorias* de Torres i Amat, en aquest cas per al reconeixement del passat, com ho era l'edició de la *Crónica universal* de Jeroni Pujades, la qual,

sirviendo para la historia provenzal, prepárenla [para] que con filosófico pulso y sobresaliente criterio desenvuelva algún día la de los varios pueblos de nuestra Península.²⁵⁶

Aquestes iniciatives exaltadores del passat, desbordant el passat literari per a la construcció de l'estat liberal que volia partir del coneixement fefaent de la història catalana, coincidien amb les de la publicació de la versió castellana dels *Usatges*, duta a terme per Pere Nolasc Vives i Cebrià, i la publicació de *Los condes de Barcelona vindicados* de Pròsper de Bofarull, i es complementaven amb d'altres que accentuaven la voluntat i la necessitat d'aportar coneixements del passat, començant per altres textos legals i estudis històrics, i d'altres de literaris:

No hi fa res que aquesta imatge d'un passat de lluita per les llibertats que ara es reconstruïa fos esbiaixada i tingués molts elements mítics. El que compta és que els catalans dels anys quaranta s'hi identificaven, perquè entenien que aquests valors de la seva cultura històrica eren una condició per a bastir la mena de societat a què aspiraven [...].²⁵⁷

255. *El Vapor* (21 agost 1834).

256. «Eco de la literatura nacional y extranjera», *El Vapor* (21 agost 1834).

257. FONTANA, *La revolució liberal...*, p. 178.

El 1835, el canonge Jaume Ripoll escrivia a Torres i Amat que havia parlat amb el cap polític

de la reimpressió de Ausias March, del qual le mostré yo un ejemplar muy correcto, impreso en esta a fines del siglo xvi. Podría también echarse mano del que tiene V. S. en su librería impreso en Valladolid, me parece, en la misma época. Supongo que no tendrá V. S. reparo en ello, en caso pasase la cosa adelante.²⁵⁸

Sense explícita exaltació ací del passat, aquest projecte s'anticipa al de Joaquim Rubió i Ors i Josep Maria de Grau, que incloua Ausiàs March, al costat de Pere Serafi, Francesc Vicent Garcia i Francesc Alegre, i que sí que es referien a un doble objectiu: la «veneració del passat» i el «servei de la pàtria», òbviament per la utilitat i satisfacció de present i de futur.²⁵⁹

He indicat com a *El Corresponsal*, el 1841, l'exaltació de «las antiguas glorias» es posava en relació amb el programa rubionià d'«hacer renacer nuestra muerta literatura», i com també el 1841 es veia en la iniciativa personal de Rubió i Ors la possibilitat «de obrar una restauración en nuestra literatura»: un renéixer —o una reanimació— en el qual insistirà Antoni de Bofarull, que el 1855 constatava que a Catalunya

su reanimación es providencial, y no han aparecido en reducido número los destinados a propagar, pues los esfuerzos despuntan en todas las clases, con la brillante guía de los Amat, de los Piferrer y de otros muchos, y en todas, más o menos, hay quien sabe conocer ahora que también tenemos bellezas artísticas y recuerdos preciosos; que tuvimos grandes reyes y grandes hombres; que fuimos conquistadores y marinos; que contamos inmenso número de sabios y escritores, y hasta que el nombre de Cataluña fue de un significado tan lato en la importancia política de otros días, que con él se representó, más que el Principado, el alma, el corazón y la bandera de toda una nacionalidad española [...].²⁶⁰

Ell mateix recorrerà, atenint-se a la poesia i per contribuir a promocionar el «nou esperit literari», a la imatge de la successió de les estacions,

258. Carta del 4 de juliol de 1835 (Biblioteca de Catalunya, ms. 3752).

259. Veg. Lola BADIA, «La literatura catalana medieval vista per alguns erudits vuitcentistes», *Estudis Universitaris Catalans*, 28 (1994), p. 9-16.

260. [A. de] B[OFARULL I] B[ROCÀ], «Estudios históricos. Catalanismo no es provincialismo», *Diario de Barcelona* (30 gener 1855).

Que si, tirà, despulla
el camp l'hivern, i res no pot salvar-ne,
ve après la primavera,
i, renaixent la força amortiguada,
apareix la verdor altra vegada,²⁶¹

per incentivar l'ús poètic culte de la llengua catalana, com és el cas de López Clarós, que apuntava explícitament, amb confusió de denominació, al «renacimiento de la poesía provenzal»,²⁶² la qual cosa, però —en el context de la renovació general invocada pel mateix Bofarull i per Víctor Balaguer—,²⁶³ no ha de portar a reduir la Renaixença a l'àmbit de la literatura —i per tant al de la llengua—, i com a conseqüència a situar-ne fora tota manifestació no literària o que no coincideixi amb l'àmbit d'influència dels Jocs Florals.

En aquestes circumstàncies, no crec que la invocació o el recurs al poema d'Aribau s'hagi de veure com una mostra de conscient tapadora de les pròpies limitacions degudes a l'assumpció de la diglòssia,²⁶⁴ sinó que han de ser considerats, la invocació i el recurs, com una necessària i conscient garantia de les possibilitats de l'ús culte de la llengua catalana i de modernització de la poesia. En aquest sentit, a través d'imitadors, invocadors i recreadors, el poema d'Aribau va contribuir al reconeixement i a la visualització de les possibilitats de futur tímida-ment poètiques o més ambiciosament literàries i culturals de la llengua catalana, més enllà del clos familiar, en connivència amb la creació d'un nou país compromès amb l'engrandiment, la modernització, la monumentalització i la recuperació del prestigi cultural de la seva capital,

quan en Catalunya, i especialment en esta ciutat, se veu desplegar cada dia més lo desig de fer regonèixer lo que fou, i, en produccions literàries i en obres públiques, se descobreix lo esforç del literat i de l'artista per a fer reviure noms gloriosos que jeien en lo olvit [...].²⁶⁵

261. Antoni de BOFARULL, «Crit a la joventut catalana. La esperansa», a BOFARULL, *Los trobadors nous...*, p. 11.

262. Veg. *supra*, n. 11.

263. Veg. GINEBRA, *Antoni de Bofarull...*, p. 120.

264. Veg. MARFANY, *Llengua, nació...*, p. 224-225.

265. BOFARULL, «Memoria del secretari», p. 49.

BIBLIOGRAFIA

Fonts i bibliografia: segles XVIII i XIX

- «La abadía de Melrose». *Álbum Pintoresco Universal* [Barcelona], I (1842), p. 138-141.
- Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841.* Barcelona: Imprenta de A. Brusi, 1842.
- «Advertencia». *El Vapor* [Barcelona] (6 agost 1835).
- AGUILÓ, Marià. *Romancer popular de la terra catalana recullit y ordenat per D. M. Aguiló y Fuster: Cançons feudals cavalleresques.* Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1893.
- *Llibre de la mort.* Barcelona: Llibreria d'Alvar Verdaguer, 1898.
- *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860 por Mariano Aguiló y Fuster.* Madrid: Sucesores de Rivadeneyra, 1923. [Ed. facsímil: Barcelona; Sueca: Curial, 1977]
- *Focs follets.* Ed. a cura d'Andreu Gabriel. Estudi introductor de Margalida Tomàs. Tarragona: Arola, 2006.
- AGUILÓ, T[omàs]. «Lo Gayté del Llobregat por D. Joaquin Rubió y Ors». *Almacén de Frutos Literarios* [Palma], 31 (12 desembre 1841), p. 486-490.
- ALEGRET, Joan. «Textos en català a *El Guardia Nacional (1835-1841)*». *Lluc* [Palma], 620 (1972), p. 5-7.
- ALMIRALL, Valentí. «L'Adeu siau turons d'en Aribau». *L'Avenç* [Barcelona] (octubre-novembre-desembre 1884), p.545-554.
- ARIBAU, Bonaventura Carles. *Posibilidad de un Idioma universal. Por D. Buenaventura Carlos Aribau. Leído a la Sociedad Filosófica de Barcelona en su Sesión [...] celebrada el 12 de enero de 1817.* Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Lligall 31, núm. 48.
- «La patria. Trobes». *El Vapor* (24 agost 1833).
- «Lloc, lloc, pastores». *Calendari Catalá del any 1867.* Barcelona: Llibreteria de Joan Roca y Bros, 1867.
- «Palamós». *Anuari Catalá, 1875.* Barcelona: Estampa de L. Obradors y P. Sulé, 1874.
- A[RIBAU], [Bonaventura Carles]. «Noticia de la obra erudita conocida por el nombre de Rúbrica de Bruniquer, custodiada en el archivo del ayuntamiento de Barcelona». *El Europeo* [Barcelona], I, 5 (15 novembre 1823), p. 152-157.
- «Sobre la necesidad de refundir la obra de Rengifo». *El Europeo* [Barcelona], I, 7 (29 novembre 1823), p. 214-219.
- «Sobre la literatura oriental». *El Europeo* [Barcelona], I, 11 (27 desembre 1823), p. 336-342.
- [ARIBAU, Bonaventura Carles?]. «Noticias literarias». *El Europeo* [Barcelona], II, 4 (31 gener 1824), p. 121-129.
- «Sobre el dialecto poético de cada lengua y en particular sobre el de la castellana». *El Europeo* [Barcelona], II, 10 (13 març 1824), p. 301-307.
- BALAGUER, Víctor. *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón.* Vol. V. Barcelona: Libreria de Salvador Manero, 1863.

- BALAGUER, VÍCTOR. *Las calles de Barcelona*. Vol. I. Barcelona: Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero, 1865.
- «Apuntaments y datos que, al mateix temps que de pròlech a estas poesías, poden servir també pera la historia de la moderna literatura catalana». A: *Esperansas y recorts: Poesías catalanas que forman la segona part del Trovador de Montserrat*. Barcelona: Establiment Tipogràfic de Jaume Jepús, 1866, p. 29-86.
- «La poesía lemosina. Discurso leído en la velada con que las sociedades del Ateneo y Rat-Penat, de Valencia, obsequiaron al autor en la noche del 26 de julio de 1880 con motivo de la celebración de los Juegos Florales en aquella ciudad». A: *Los Juegos Florales en España: Memorias y discursos*. Barcelona: Tipolitografía de Luis Tasso, 1895, p. 39-57.
- [BALAGUER, VÍCTOR]. *Los trovadors moderns, col·lecció de poesías catalanas, compostas per ingenis contemporáneos*. Barcelona: Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero, 1859.
- BALMES, Jaume. *Obras completas*. Vol. VIII. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1950.
- «Barcelona [...]». *Diario de Barcelona* (8 juliol 1844).
- BASTERO, Antoni de. *Història de la llengua catalana*. Ed. a cura de Francesc Feliu. Vic: Eumo, 1997.
- BERGNES DE LAS CASAS, Antoni. *Nueva gramática griega, compuesta con presencia de las que han publicado los más célebres helenistas de Europa, por D. Antonio Bergnes de las Casas*. Barcelona: Imprenta de A. Bergnes y C.^a, 1833.
- B[LANCH?], A. «Ensanche de Barcelona». *Diario de Barcelona* (27 gener 1855).
- BLANCH, Adolf. «Amor a Deu. (Armonía religiosa)». A: *Jochs Florals de Barcelona en 1859*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, 1859, p. 137-138.
- *Poesías catalanas coleccionadas y ab un pròlech per J. Sardá*. Barcelona: Imprempta La Renaixensa, 1888.
- [BLANCH, Adolf]. *Fuegos fátuos. Poesías castellanas y catalanas, de A. B.* Barcelona: Imprenta de Bosch y Comp.^a, 1854.
- BLANCO GARCÍA, FRANCISCO. «La literatura catalana en el siglo XIX». A *La literatura española en el siglo XIX*. 2a ed., 3a part. Madrid: Sáenz de Jubera Hermanos, 1912. [1a ed., 1894]
- [BOÈR, Jacme]. *Las papillotos de Jasmin, coiffur, de las académias d'Agén et de Bourdèou, etc. 1835-1842*. Vol. II. Agén: Imprimerio de Prosper Noubel, 1842.
- BOFARULL, Antoni de. «¡Violan!!». *El Constitucional* [Barcelona] (12 febrer 1841).
- *Los trobadòrs nous. Col·lecció de poesías catalanas, escullidas de autòrs contemporáneos per Antoni de Bofarull, primer secretari de la Real Academia de Bonas lletres de Barcelona*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, 1858.
- «Memoria del secretari». A: *Jochs Florals de Barcelona en 1859*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, 1859, p. 27-57.
- *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*. Barcelona: Librería de El Plus Ultra, 1864.
- «Discurs del senyor president del consistori, D. Antoni de Bofarull». A: *Jochs Florals de Barcelona en 1865. Any VII de sa restauració*. Barcelona: Estampa de Lluís Tasso, 1865, p. 23-33.
- *Escrips lingüístics*. Ed. a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: Alta Fulla, 1987.

- B[OFARULL I] B[ROCÀ], [A. de]. «Estudios históricos. Catalanismo no es provincialismo». *Diario de Barcelona* (30 gener 1855).
- [CABANYES, Manuel de]. *Preludios de mi lira*. Barcelona: Impr. de A. Bergnes y Comp., [1833].
- CAMPRODON, Francesc. *Emociones*. Barcelona: Imprenta de Pons y C.^a, 1850.
- *Patria.-Fe.-Amor. Colección de poesías castellanas y catalanas de Francisco Camprodon*. L'Havana: Imprenta-La Propaganda Literaria-Librería, 1871.
- CANALEJAS, Francisco de Paula. «Poetas catalanes contemporáneos». *El Museo Universal* [Madrid], 14 (30 juliol 1857), p. 109-111.
- «Del renacimiento de la poesía catalana». *La Razón* [Madrid], III (15 agost 1861), p. 329-346.
- «Del renacimiento de la poesía catalana». A: *Estudios críticos de filosofía, política y literatura*. Madrid: Carlos Bailly-Baillière, 1872, p. 71-88.
- CAPMANY, Antoni de. *Teatro histórico-crítico de la elocuencia castellana, por D. Antonio de Capmany y de Montpalau*. Vol. I. Madrid: Oficina de Don Antonio de Sancha, 1786.
- *Código de las costumbres marítimas de Barcelona, hasta aquí llamado vulgarmente Libro del Consulado*. Madrid: Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1791.
- *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Vol. II. Madrid: Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1879. [Ed. facsímil: Barcelona, Alta Fulla, 2001]
- CARRERAS LASTORTRAS, Lluís. «Los Juegos Florales, II». *Diario de Barcelona* (2 juny 1867). *Carta dirigida desde Madrid por los mas distinguidos literatos y amigos del Excmo. Sr. general conde de Reus, de la que por rara casualidad se ha podido obtener una copia*. Barcelona: Imprenta de los Herederos de Roca, 1844.
- «El Castillo de Stirling». *Álbum Pintoresco Universal* [Barcelona], III (1843), p. 286-287.
- Catálogo del establecimiento tipográfico de D. Antonio Bergnes y Comp.^a*. Barcelona: [Imprenta de A. Bergnes y Comp.], 1842.
- CERDÀ I RICO, Francesc (ed.); GIL POLO, Gaspar. *La Diana enamorada, cinco libros que prosiguen los VII de Jorge de Montemayor, por Gaspar Gil Polo. Nueva impresión con notas al 'Canto de Turia'*. Madrid: Imprenta de Don Antonio de Sancha, 1778. [Ed. facsímil, en dos volums amb numeració consecutiva: València: Librerías París-Valencia, 1979]
- CLARET, Abbé. «Correspondance». *Revue des Pyrénées-Orientales* [Perpinyà], I, 5 (1842), p. 59-60.
- «Origine de la langue catalane». *Revue des Pyrénées-Orientales* [Perpinyà], I, 6 (1842), p. 75-76.
- COLL I VEHÍ, Josep. «Don Buenaventura Cárlos Aribau». *Diario de Barcelona* (9 octubre 1862).
- Constitución catalana y Cortes de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de M. Texero, 1835.
- CORMINAS, Joan. *Suplemento a las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña [...], por el Dr. D Juan Corminas, canónigo de la Santa Iglesia Metropolitana de Burgos*. Burgos: Imprenta de Apraiz, 1849. [Ed. facsímil: Barcelona; Sueca: Curial, 1973]
- CORNET I MAS, Gaietà. «Crónica barcelonesa». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 67 (10 octubre 1858).

- CORNET I MAS, Gaietà. «Crónica barcelonesa». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 82 (23 gener 1859).
- [CORNET I MAS, Gaietà] LO CRONISTA DE VORA MAR. «Crónica barcelonesa». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 76 (12 desembre 1858).
- CORTADA, Joan. «Discurso acerca de las *cortes de amor* leído en la Academia de Buenas Letras en la sesión del 10 de diciembre de 1840». A: DOMINGO, Josep M. (ed.). *Jocs Florals de Barcelona en 1859*. Ed. facsímil, documents i testimonis: Lleida: Punctum: Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, 2009, p. 189-208.
- «Cortes de Cataluña». *El Vapor* [Barcelona] (8, 11 i 14 febrer 1834).
- DÍAZ RENGIFO, Juan. *Arte poética española*. Madrid: Juan de la Cuesta, 1606. [Ed. facsímil: Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1977]
- [DOMÈNECH I CIRCUNS, Josep]. EL ALDEANO LIBERAL. J. D. Y C. «Sobre la ortografía catalana». *El Vapor* [Barcelona] (21 agost 1836).
- «Eco de la literatura nacional y extranjera». *El Vapor* (21 agost 1834).
- E[LIAS] DE M[OLINS], A. «Oda de Aribau». *Revista Crítica de Historia y Literatura Española, Portuguesas é Hispanoamericanas* [Madrid], VI, 3 (març 1901), p. 58-59.
- ELIAS DE MOLINS, Antoni. *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX: Apuntes y datos, por Don Antonio Elías de Molins*. Vol. I. Barcelona: Imprenta de Fidel Giró, 1889. [Ed. facsímil: Hildesheim; Nova York: Georg Olms, 1972]
- ESTORCH I SIQUÉS, Pau. *Lo tamboriner del Fluviá: Poesias de D. Pau Estorch i Siqués. Quart y últim repich*. Mataró: Imprenta de Abadal, 1856.
- *Gramática de la lengua catalana, por D. Pablo Estorch y Siqués*. Barcelona: Imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, 1857.
- [ESTORCH I SIQUÉS, Pau]. *Excel-lencias de la llengua catalana. Poesias del Tamborinér del Fluviá: Repicó ab que un company entreté al públich mentres lo autor va á donar á la estampa la gramática catalana*. Vic: Imprenta de Valls, 1856.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, FRANCISCO. *Historia de la crítica literaria en España desde Luzan hasta nuestros días, con exclusión de los autores que aun viven*. Madrid: Imp. de Alejandro Gomez Fuentesnebre, 1867.
- FERRER DEL RÍO, ANTONIO. *Galería de la literatura española. Por D. A. Ferrer del Rio*. Madrid: Establecimiento Tipográfico de D. F. de P. Mellado, 1846.
- FLORES, ANTONIO. *Crónica del viaje de sus majestades y altezas reales a las islas Baleares, Cataluña y Aragon en 1860, escrita de orden de su majestad la reina*. Madrid: Imprenta de la Correspondencia de España, 1862. 2 v.
- GARCIA, FRANCESC VICENT. *Poesias jocosas y serias del Célebre Dr. Vicens Garcia, Rector de Vallfogona: Nova edició arreglada sobre la feta en lo any 1820, y aumentada y adornada ab hermosas vinyetas y lo retrato del autor*. Barcelona: Estampa de Joseph Torner, 1840.
- G[IRÓ I TORÀ], [Josep]; M[ILÀ I FONTANALS], [Manuel]. «Un versista desconegut». *Lo Gay Saber* [Barcelona], I, 9 (1 juliol 1868), p. 67.
- ILLAS I VIDAL, JOAN. *Tributo á la memoria de D. José Sol y Padrís. Discurso leído en la sesion pública de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, celebrada el día 12 de Octubre de 1856, en uno de los salones de la Casa Lonja de esta Ciudad*. Barcelona: Imprenta de Miguel Blanxart, 1856.
- [ILLAS I VIDAL, JOAN]. *Enrique y Mercedes. Novela histórica del sitio de Barcelona: Contiene algunos documentos auténticos pertenecientes a la Guerra de Sucesión*. Barcelona: Imprenta de Ignacio Oliveres, 1840.

- [ILLAS I VIDAL, Joan] UN CATALÁN. «Lo Gaité del Llobregat». *Diario de Barcelona* (28 setembre 1841).
- «Influencia de las obras de Walter Scott en la generación actual». *El Vapor* [Barcelona] (2 i 9 novembre 1833).
- «Influjo que ha ejercido y está ejerciendo Walter-Scott en la riqueza, la moralidad y la dicha de la sociedad moderna». *El Museo de Familias* [Barcelona], I (1838), p. 354-359.
- JOHNSON, Samuel. *Selected Writings*. Ed., introducció i notes a cura de Patrich Cruttwell. Hardmondsworth: Penguin Books, 1968.
- *Viaje a las Islas Occidentales de Escocia*. Ed. i traducció a cura d'Agustín Coletes Blanco. Oviedo: KRK, 2006.
- JUNCOSA I MESTRE, Josep. «Advertència al Lector». *Poesias catalanas*. Biblioteca Museu Víctor Balaguer, ms. 1052, p. I-II.
- LLORENTE, Teodor. «Endressa. Al senyor don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona». A: *Llibret de versos*. València: Teodor Llorente y C.^a, 1885, p. 5-12.
- «Versió catalana d'un fragment de carta de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors». *La Revista*, XIX (gener-juny 1933), p. 94.
- LÓPEZ SOLER, Ramon. «Prólogo». A: *Los bandos de Castilla ó el caballero del Cisne*. Vol. 1. València: Imprenta de Cabrerizo, 1830, p. III-XVIII.
- L[ÓPEZ] S[OLER], [Ramon]. «Análisis de la cuestión agitada entre románticos y clasicistas». *El Europeo* [Barcelona], I, 7 (29 novembre 1823), p. 207-214.
- «Perjuicios que acarrea el olvido de las costumbres nacionales». *El Europeo* [Barcelona], II, 4 (31 gener 1824), p. 109-118.
- [LÓPEZ SOLER, Ramon]. *Constitución catalana y Cortes de Cataluña*. Barcelona: Imprenta de M. Texero, 1835.
- «Sobre la conservación de las costumbres nacionales». *El Vapor* [Barcelona] (22 i 27 abril 1835).
- M. R. B. «Llengua catalana. Sa apologia». *Lo Verdader Catalá* [Barcelona], 1 (1843), p. 36-43.
- MADRAZO, Francisco de Paula. *Impresiones de un viaje á Barcelona*. Madrid: Imprenta de T. Fortanet, 1858.
- [MADRAZO, Pedro de]. «Poetas modernos mallorquines. —Poesías fantásticas de don Tomás Aguiló. —Don Mariano Aguiló: sus poesías sueltas». *La España* [Madrid] (14 novembre 1852).
- MAÑÉ I FLAQUER, Joan. «Revista semanal [...]». El poeta Camprodon. Su poesía al Monseny». *Diario de Barcelona* (30 desembre 1849).
- MARTÍ, Miquel Antoni. *Llágrimas de la viudésa*. Barcelona: Estampa de J. Verdager, 1839.
- MAS, Sinibald de. *Aristodemo. Tragedia española: Original de D. Sinibaldo de Mas*. Barcelona: Imprenta de la Viuda é Hijos de Gorchs, 1831.
- M[ASPONS] y L[ABRÓS], F. «Una poesia d'Aribau». *Lo Gay Saber* [Barcelona], segona època, 4 (1 novembre 1881), p. 233.
- MATA, Pere. *El poeta y el banquero*. Vol. III. Barcelona: Imprenta de El Constitucional, 1842.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel. «Prólogo». A: PIFERRER, Pablo [et al.]. *Composiciones poéticas de D. Pablo Piferrer, D. Juan Francisco Carbó y D. José Semís y Mensa*. Barcelona: Imprenta de Pons y C.^a, 1851, p. v-xv.
- «Cultivo de la literatura provincial». *Diario de Barcelona* (24 gener 1854).

- MILÀ I FONTANALS, Manuel. «Cuadro sinóptico de los dialectos de Francia, por J. F. Schnakenburg, 1840». *Diario de Barcelona* (18 juliol 1857).
- «Revista de la literatura nacional española en 1860-61». *Revista Balear* [Palma], 1, 8 a 12 (1872), p. 113-115, 129-132, 145-148, 161-164 i 177-180.
- «Aribau». A: *Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals*. Vol. V: *Opúsculos literarios. Segunda serie*. Barcelona: Librería de Alvaro Verdaguer, 1893, p. 358-362.
- «Estudio sobre los poetas catalanes de fines del siglo xv y principios del xvi». A: *Obras completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals*. Vol. VI: *Opúsculos literarios. Tercera serie*. Barcelona: Librería de Alvaro Verdaguer, 1895, p. 381-424.
- *De los trovadores en España*. Ed. a cura de C. Martínez i F. R[ico] Manrique. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Patronato Menéndez Pelayo. Instituto Miguel de Cervantes. Sección de Literaturas Románicas, 1966.
- «Un misterio provenzal. — Un artículo neolatino». *Diario de Barcelona* (25 febrer 1970).
- MIRÓ, Ignasi Ramon. «A Doña Isabel II, Comptessa de Barcelona, ab motiu del naixement de S. A. R. lo serenissim Princep de Asturias». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 30 (24 gener 1858).
- «Una medida de provecho y honrosa para Cataluña». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 68 (17 octubre 1858).
- «Reflexiones sobre los Juegos Florales que acaban de celebrarse». *La Antorcha Manresana* [Manresa], 97 (8 maig 1859).
- M[ONTEGGIA], L. «Operas italianas». *El Europeo* [Barcelona], III, 16 (24 abril 1824).
- Muestras de varias poesías catalanas, según el especial carácter de sus diversas épocas*. Barcelona: Imprenta de A. Bergnes y Comp., [s. d.].
- MUNS, Francesc. «La restauración catalana». *El Correo Catalán* [Barcelona] (14 agost 1892).
- «La restauración catalana». *Revista de Gerona* [Girona], 9 (setembre 1892).
- MUNS I SERINYÀ, Ramon. [«Memoria»]. A: *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841*. Barcelona: Imprenta de A. Brusi, 1842, p. 5-31.
- NANOT I RENART, Pere. «Carles Bonaventura Aribau». A: *Anuari Catalá 1875: Coleccionat y publicat ab la colaboració dels més distingits escriptors catalans, mallorquins y valencians per Francesch Matheu y Fornells*. Barcelona: Estampa de L. Obradors y P. Sulé, 1874, p. 23-28.
- «(Nuestro corresponsal)». *El Corresponsal* [Madrid] (9 juliol 1841).
- PALACIO, Manuel del; RIVERA, Luis. *Cabezas y calabazas: Retratos al vuelo de las notabilidades en política, en armas, en literatura, en artes, en toreo y en los demás ramos del saber y de la brutalidad humana, seguidos de varios cuadros de costumbres mas ó menos políticas, y pintados al fresco por Manuel del Palacio y Luis Rivera*. Madrid: Librería de D. Miguel Guijarro, 1864.
- PERMANYER, Francesc. «Discurs del Sr. President del Consistori, D. Francisco Permanyer». A: *Jochs Florals de Barcelona en 1860*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, 1860.
- PERS I RAMONA, Magí. *Bosquejo histórico de la lengua y literatura catalana, desde su origen hasta nuestros días, por Magin Pers y Ramona*. Barcelona: Imprenta de J. Tauló, 1950.
- *Historia de la lengua y de la literatura catalana desde su origen hasta nuestros días, por D. Magin Pers y Ramona*. Barcelona: Imprenta de José Tauló, 1957.

- PI I ARIMON, Andreu Avel·lí. *Barcelona antigua y moderna ó descripcion é historia de esta ciudad desde su fundacion hasta nuestros dias [...]*, por D. Andres Avelino Pi y Arimon. Vol. II. Barcelona: Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, 1854.
- PIFERRER, Pau. *Recuerdos y bellezas de España: Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antigüedades, paysages, etc. En laminas dibujadas del natural y litografiadas por F. J. Parcerisa, y acompañadas con texto por P. Piferrer. Principado de Cataluña. Comprende las provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lerida*. Barcelona: Imprenta de Joaquín Verdaguier, 1839.
- PONS I GALLARZA, Josep Lluís. «Influencia del idioma patrio en la poesía». *El Arte* [Barcelona], 4 (15 maig 1859), p. 4-6.
- *Recuerdos biográficos de D. Ramon Muns i Serriñá*. Barcelona: Imprenta de Celestino Verdaguier, 1868.
- PUIGBLANCH, Antoni. «Otros anuncios impresos ya los opúsculos». A: *Opúsculos gramático-satíricos del Dr. D. Antonio Puigblanch contra el Dr. D. Joaquín Villanueva escritos en defensa propia, en los que también se tratan materias de interés común*. Londres: Imprenta de Guillermo Gu, 1828. 2 v. [Ed. facsímil: Barcelona: Curial, 1976]
- *La Inquisición sin máscara*. Estudi preliminar de Joan Abelló i Juanpere. Barcelona: Alta Fulla, 1988.
- PUIGGARÍ, Pere. *Grammaire catalane-française, à l'usage des français, obligés ou curieux de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de la langue romane*, Par M. P. Puiggarí. Perpinyà: J.-B. Alzine, 1852.
- QUADRADO, Josep M. «Ausias March». *Almacén de Frutos Literarios* [Palma], 32 (19 desembre 1841), p. 497-504; 33 (26 desembre 1841), p. 513-520; 38 (30 gener 1842), p. 594-605; 39 (6 febrer 1842), p. 613-619, i 49 (13 febrer 1842), p. 620-637.
- *Assaigs literaris*. Ed. a cura d'Antònia Tayadella. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- «Revista de Barcelona en estos últimos años». *El Europeo* [Barcelona], 1, 12 (31 desembre 1823), p. 361-402.
- ROBERTO, «Juegos Florales». *La Corona* [Barcelona] (1 maig 1859).
- [ROCA I CORNET, Joaquim]. «Lo Gaitè del Llobregat. Poesias. De don Joaquin Rubió y Ors». *La Religión* [Barcelona], x (1841), p. 63-64.
- RONQUILLO, Carlos. «Ultima enfermedad de Aribau». *La Corona* (28 novembre 1862, tarda).
- RUBIÓ I ORS, Joaquim. «A mos cantars». *Diario de Barcelona* (29 juliol 1839).
- *Lo Gaytè del Llobregat: Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors*. Barcelona: Estampa de Joseph Rubió, 1841. [Ed. facsímil: L'Havana: Suárez y C.^a [Barcelona: Editorial Barcino], 1941]
- «Roudor de Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants». A: *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842, en que se leyó la Memoria y se hizo la adjudicación de premios con arreglo al programa publicado en 20 de febrero de 1841*. Barcelona: Imprenta de A. Brusí, 1842, p. 33-76.
- *Roudor de Llobregat, ó sia los catalans en Grecia. Poema épich en tres cants per D. Joaquim Rubió y Ors*. Barcelona: Estampa de Joseph Rubió, 1842.
- *Lo Gayter del Llobregat: Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Segona edició corregida y considerablement aumentada*. Barcelona: Libreria de Joseph Rubió, 1858.
- «Al lector». A: *Lo Gayter del Llobregat: Poesias de D. Joaquim Rubió y Ors. Segona edició corregida y considerablement aumentada*. Barcelona: Libreria de Joseph Rubió, 1858.

- RUBIÓ I ORS, Joaquim. *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas. ¿Débese a la influencia de los modernos trovadores provenzales? Memoria escrita para la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Tipo-litografía de Celestino Verdager, 1877.
- *Lo Gayter del Llobregat: Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Edició políglota*. Vol. I: 1839-1841. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús y Roviralta, 1888.
- *Lo Gaiter del Llobrega (1841). Roudor de Llobregat (1842)*. Ed. a cura d'Albert Mestres. Barcelona: Edicions 62, 2006.
- S..., Abbé. «À monsieur l'abbé Claret». *Revue des Pyrénées-Orientales* [Perpinyà], 1, 6 (1842), p. 77.
- SCOTT, Walter. *Canto del último trovador: Poema en seis cantos por Walter Scott, traducido por D. P. Piferrer*. Barcelona: Librería de Juan Oliveres, 1843.
- *Diario*. Buenos Aires: Espasa-Calpe Argentina, 1954.
- *Waverley*. Ed. a cura de P. D. Garside. Edimburg: University Press, 2007.
- SUBIRANA I VILA, Josep. *Estudis sobre la llengua catalana*. Biblioteca de Catalunya, ms. 3028.
- «Senyor Don Francesch Pelayo Briz». A: BRIZ, Francesc Pelai (dir.). *Calendari Catalá del any 1865*. Barcelona: Llibreria de Estanislao Ferrando Roca, 1864, p. 87-101.
- TORRES I AMAT, Fèlix. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña. Escribiólas el Ilmo. Sr. D. Felix Torres y Amat*. Barcelona: Imprenta de J. Verdager, 1836. [Ed. facsímil: Barcelona; Sueca: Curial, 1973]
- TUBINO, Francisco María. *Historia del renacimiento literario, contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia por Francisco M. Tubino, académico*. Madrid: Imprenta y Fundación de M. Tello, 1882.
- UN BUEN CATALÁN, ANTE TODO ESPAÑOL. «Carta al director de «La Corona» («La Corona», 23 de març de 1859)». A: DOMINGO, Josep M. (ed.). *Jocs Florals de Barcelona en 1859*. Ed. facsímil, documents i testimonis: Lleida: Punctum: Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, 2009, p. 247-252.
- VICH, Joan Francesc. «La llengua llemosina. A Mariano Aguiló». *El Genio de la Libertad* [Palma] (21 maig 1854).
- «Vocación de sir Walter Scott». *El Vapor* [Barcelona] (14 març 1836).

Fonts i bibliografia: segle xx i recent

- ABELLÓ JUANPERE, Joan. «Actitud d'Antoni Puigblanch davant de la llengua catalana entre 1811 i 1832». A: FERRANDO, Antoni (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Vol. VIII: Àrea VII. *Història de la llengua*. València: Institut de Filologia Valenciana, 1989.
- ANGUERA, Pere. *El català al segle XIX: De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona: Empúries, 1997.
- *Els precedents del catalanisme: Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*. Barcelona: Empúries, 2000.
- «Francisco María Tubino, un intelectual innovador y polifacético». A: TUBINO, Francisco María. *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Pamplona: Urgoiti, 2003, p. VII-CXXI.

- ARDERIU, Clementina [et al.]. *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, 1973.
- ARIÑO COLÁS, José María. *'Recuerdos y bellezas de España': Ideología y estética*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2007.
- BADIA, Jaume; MUÑOZ, Josep M. «Joaquim Nadal conversa amb Joaquim Molas i Joan-Lluís Marfany». *L'Avenç* [Barcelona], 229 (octubre 1998), p. 46-52.
- BADIA, Lola. «La literatura catalana medieval vista per alguns erudits vuitcentistes». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], 28 (1994), p. 9-16.
- BAHER, Rudolf. *Manual de versificación española*. Madrid: Gredos, 1969.
- BALLE, Eduard de, «L'Albert de Baldrich, un vallenc capdavanter de la cultura». *Quaderns de Vilaniu* [Valls], 1 (1982), p. 5-23.
- BARRERA, Jaume. «Uns versos curiosos de Balmes». *Biblioteca Clàssica Catalana* [Barcelona], v, 36 (17 setembre 1910), p. 698-700.
- BATISTA I ROCA, Josep M. «Els precursors de la Renaixença». A: COROMINAS, Joan [et al.]. *8 conferències sobre Catalunya*. Barcelona: Proa, 1971, p. 85-144.
- BERJOAN, Nicolas. «Du conformisme au catalanisme. Penser la culture et la langue catalanes en Roussillon au XIXe siècle». *Domitia. Revue du Centre de Recherches Historiques sur les Sociétés Méditerranéennes* [Perpinyà], 6 (2005), p. 103-117.
- BROCH, Àlex (dir.). *Diccionari de literatura catalana*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2008.
- CAHNER, Max. «El jove Aribau en el debat sobre el futur de les llengües». A: *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849): Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*. Vol. III: *La primera restauració absolutista (1814-1820)*. Barcelona: Curial, 2005, p. 430-437.
- «L'obra poètica d'un liberal exiliat». A: *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*. Vol. III: *La primera restauració absolutista (1814-1820)*. Barcelona: Curial, 2005, p. 453-525.
- CALASSO, Roberto. *La follia que ve de les nimfes*. Barcelona: Quaderns Crema, 2007.
- CALDERER, Lluís. *De la veu a la lletra: Qüestions de literatura catalana i estrangera*. Barcelona: Columna: Faig, 1995.
- CAPELLE, Jean. *Dictionnaire de biographies roussillonaises*. Perpinyà: Imprimerie-Librairie Catalane de J. Comet, 1914. [Ed. facsímil: Marsella, Lafitte Reprints, 1978]
- CARNICER, Ramón. *Vida y obra de Pablo Pífferrer*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.
- CASACUBERTA, Josep Maria de. «*Lo Verdader Catalá*». *Primer òrgan periodístic de la Renaixença (1843)*. Barcelona: Barcino, 1956.
- CASAS HOMS, Josep M. «Aribau a través de su biblioteca». A: *Documentos y estudios*. Vol. IX. Barcelona: Instituto Municipal de Historia, 1968, p. 75-106.
- CASASSAS, Jordi (dir.). *L'Ateneu i Barcelona. 1 segle i ½ d'acció cultural*. Barcelona: Diputació de Barcelona: La Magrana, 2006.
- CASSANY, Enric. «Una tertúlia literària durant el Bienni Progressista». A: PANYELLA, Ramon (ed.). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida: Punctum: GELCC, 2007, p. 179-186.
- «Dos aniversaris, Aribau i Bofarull». *Serra d'Or*, 628 (abril 2012), p. 34-36.
- COLL-VINENT, Sílvia. «Walter Scott en Milà i Fontanals, o la influència del "romanticisme saludable" (1839-1854)». A: MARTÍ I BONET, Joan [et al.]. *El llegat Milà i Fontanals a*

- la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona. Barcelona: Universitat Ramon Llull. Facultat de Filosofia, 2011, p. 89-116.
- COMAS, Antoni. *Les excel·lències de la llengua catalana*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1967.
- CREIXELL, Lluís. «La Renaixença al Rosselló». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], xxvii (1992), p. 57-82.
- DOMINGO, Josep M. «Joaquim Rubió i Ors. Usos del romanticisme». [En premsa]
- «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors». A: CABRÉ, Rosa [et al.] (ed.). *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 357-370.
- «Francisco M. Tubino i la literatura catalana del segle XIX». A: TUBINO, Francisco M. *Historia del renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Lleida: Punctum: Aula Màrius Torres, 2005, p. 9-82. [Introducció]
- «De literatura catalana en l'Espanya liberal: la *Historia del renacimiento literario contemporáneo* de Francisco M. Tubino (1879-1881)». A: CABRÉ, Rosa; DOMINGO, Josep M. (ed.). *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*. Vic: Eumo, 2007, p. 191-294.
- «Renaixença: el mot i la idea». *Anuari Verdaguer. Revista d'Estudis Literaris del Segle XIX* [Vic], 17 (2009), p. 215-234.
- «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Literatura, modernització urbana i representació col·lectiva». A: DOMINGO, Josep M. (ed.). *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: Modernització i romanticisme*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011, p. 39-76.
- DOMINGO, Josep M. (ed.). *Jocs Florals de Barcelona en 1859*. Ed. facsímil, documents i testimonis. Lleida: Punctum: Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents, 2009, p. 189-208.
- FAURA I PUJOL, Neus. «L'Apologia del idioma *Cathalà* d'Ignasi Ferreres». *Anuario de Filología* [Barcelona], III (1977), p. 456-507.
- FELIU, Francesc [et al.]. *Tractar de nostra llengua catalana: Apologies setcentistes de l'idioma del Principat*. Vic: Eumo, 1992.
- FERNÁNDEZ PRIETO, Celia. «Literatura y nacionalismo español (1808-1900)». A: POZUELO YVANCOS, José. *Historia de la literatura española*. Vol. 8: *Las ideas literarias*. Barcelona: Crítica, 2011, p. 437-544.
- FERRER, Antoni-Lluc. *La patrie imaginaire: La projection de «La pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*. Ais de Provença: Université de Provence, 1987.
- «“Ennoblecera a tu padre y a tu madre” o las fantasías genealógicas del erudito Joaquín Ma. Bover de Rosselló (1811-1865)». A: *Écrire sur soi en Espagne: Modèles et écarts: Actes du IIIe Colloque International d'Aix-en-Provence, 4-5-6 décembre 1986*. Ais de Provença: Publications de l'Université de Provence, 1988, p. 89-104.
- «La projecció de B. C. Aribau en la literatura catalana moderna». A: PANYELLA, Ramon (ed.). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Lleida: Punctum: GELCC, 2007, p. 155-163.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc. *La persecució política de la llengua catalana: Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- FONTANA, Josep. «Antoni de Capmany i les seves *Memorias históricas*». A: CAPMANY, Antoni de. *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*. Tom I. Barcelona: Alta Fulla, 2001, p. 5-12.
- *La revolució liberal a Catalunya*. Lleida: Pagès; Vic: Eumo, 2003.

- FRADERA, Josep M. «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)». *Hispania* [Madrid], 205 (2000), p. 673-702.
- *La pàtria dels catalans: Història, política, cultura*. Barcelona: La Magrana, 2009.
- FREIXES, Andreu. «La gènesi de la idea floralasca». *Serra d'Or* [Barcelona], 591 (2009), p. 19-22.
- «La gènesi dels Jocs Florals». A: DOMINGO, Josep M. (ed.). *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: Modernització i romanticisme*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011, p. 13-37.
- GINEBRA, Jordi. *Antoni de Bofarull i la Renaixença*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1988. [Pròleg de Pere Anguera]
- «La Renaixença des del punt de vista de la història social de la llengua». A: CABRÉ, Rosa [et al.] (ed.). *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 513-534.
- *Llengua, nació i modernitat: Projectes i conflictes en la Catalunya dels segles XIX i XX*. Reus: Cossetània, 2009.
- «La llengua catalana en el segle XVIII. ¿Una llengua domèstica?». *Dieciocho. Hispanic Enlightenment* [Charlottesville, Virgínia], 35, 1 (2012), p. 108-109.
- GRAU I FERNÁNDEZ, Ramon. *Antoni de Capmany i la renovació de l' historicisme polític català*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2006.
- «Un patriota d'altres temps: Antoni de Capmany i la historiografia racionalista». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xxii (2011), p. 93-112.
- HINA, Horst. «Aribaus vaterländische Ode und der Beginn der neueren katalanischen Literatur». *Iberoromania* [Tübingen], segona sèrie, 10 (1979), p. 30-46.
- IBÁÑEZ OLIVARES, Antoni. *L'obra novel·lística de Pere Mata i Fontanet*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1994. [Pròleg de Pere Anguera]
- JACOBET, Henri. *Le comte de Tressan et le genre troubadour. Thèse présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris*. París: Presses Universitaires de France, 1923.
- *Le genre troubadour et les origines françaises du romantisme*. París: Les Belles Lettres, 1929.
- JARDÍ, Enric. *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*. Barcelona: Aedos, 1960.
- JAUSS, Hans Robert. «La teoria de la recepció. Notes a uns antecedents poc estudiats». A: *Teoria de la recepció literària: Dos articles*. Barcelona: Barcanova, 1991, p. 13-40.
- JORBA, Manuel. *Manuel Milà i Fontanals en la seva època: Trajectòria ideològica i professional*. Barcelona: Curial, 1984.
- «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica». A: GABRIEL, Pere (dir.). *Història de la cultura catalana*. Vol. IV. Barcelona: Edicions 62, 1995, p. 77-132.
- «El prestigi de "La pàtria" d'Aribau». A: RIQUER, Borja de (dir.). *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 6: *La gran transformació, 1790-1860*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997, p. 342-343.
- «Els corrents provincialistes i la Renaixença». A: MANINCHEDDA, Paolo (ed.). *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo: Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani. Cagliari 11-15 ottobre 1995*. Vol. II. Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariitana, 1998, p. 92-113.
- «Un "andalusista" davant la Renaixença i el catalanisme polític». *L'Avenç* [Barcelona], 300 (març 2005), p. 76-78.
- «Notes sobre l'ús literari de la llengua catalana i la castellana a Catalunya. A propòsit de Manuel de Cabanyes». A: SOLÀ DE ANDRÉS, Xavier [et al.]. *Manuel de Cabanyes*

- (1808-1833) i el romanticisme català. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 2009, p. 51-65.
- JORBA, Manuel. «Presentació de *Lo Nou Testament*. Traducció de Josep Melcior Prat». *Bulletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* [Barcelona], 101 (gener 2009), p. 57-64.
- [LLORENTE FALCÓ, Teodor] JORDI DE FENOLLAR. «Cómo se inició el movimiento renacentista en Valencia. Dos cartas muy interesantes». A: *Las Provincias. Almanaque para 1935*. València: Establecimiento Tipográfico Doménech, 1934, p. 301-304.
- MADUELL, Àlvar. «Balmes, Aribau i les seves poesies catalanes». *Revista de Catalunya* [Barcelona], 262 (2010), p. 75-99.
- MARFANY, Joan-Lluís. «ANTONI-LLUC FERRER, *La patrie imaginaire: La projection de 'La Pàtria' de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*. Aix-en-Provence : Publications Université de Provence. 1987. 2 vols. 906 pp. 320 F». *Bulletin of Hispanic Studies* [Liverpool], 66 (1989), p. 306-308.
- «La Renaixença». A: MESTRE I CAMPÍ, Jesús (dir.). *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1992, p. 807-808.
- «Per una història de la literatura que ho sigui de debò». *Els Marges* [Barcelona], 68 (2000), p. 5-12.
- *La llengua maltractada: El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*. Barcelona: Empúries, 2001.
- «Renaixença literària i decadència lingüística». *Barcelona. Quaderns d'Història* [Barcelona], 6 (2002), p. 139-152.
- «En pro d'una revisió radical de la Renaixença». A: CABRÉ, Rosa [et al.] (ed.). *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 635-656.
- *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenc, 2008.
- «“Catalanismo no es provincialismo”: nacionalisme espanyol, catalanitat i Renaixença». *Anuari Verdaguier. Revista d'Estudis Literaris del Segle XIX* [Vic], 17 (2009), p. 373-390.
- «Sobre la història de la diglòssia a Catalunya, encara. Resposta a Josep Murgades». *Els Marges* [Barcelona], 88 (2009), p. 105-114.
- «*El Vapor*, Aribau, i López Soler, o al Cèsar el que és del Cèsar». *Els Marges* [Barcelona], 96 (hivern 2012), p. 16-45.
- «El cercle madrileny d'Aribau i la vida literària a Catalunya». *Els Marges* [Barcelona], 97 (primavera 2012), p. 108-113.
- MARINER I BIGORRA, Sebastià. «De *Amicitia* VI 20 al vv. 41-42 de *La Pàtria*, de B. C. Aribau». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* [Barcelona], 1 (1980), p. 233-247.
- MARQUÈS I SUREDA, Salomó. *L'ensenyament a Girona al segle XVIII*. Girona: Col·legi Universitari de Girona, 1985.
- MAS I VIVES, Joan. «Problemàtica de la Renaixença a Mallorca». *Randa* [Barcelona], 22 (1987), p. 39-62.
- «La Renaixença a Mallorca». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], xxvii (1992), p. 83-106.
- *La construcció d'una identitat: El debat ideològic i cultural entorn de J. M. Quadrado i J. Ll. Pons i Gallarza*. Palma: Leonard Muntaner, 2008.
- MERCADIER, Guy. «Compte rendu. *La patrie imaginaire : la projection de "La pàtria" de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*. Antoni-Lluc Ferrer, 2

- vols., 945 pages. Thèse pour le Doctorat de 3ème cycle, soutenue à l'Université de Provence le 15 mars 1986 (Jury : M. Molho, M. Dufour et M. Mercadier : rapporteur)». *Cahiers d'Études Romanes* [Ais de Provença], 12 (1987), p. 297-298.
- MIQUEL I VERGÉS, Josep M. «Avui fa cent anys». *Mirador* [Barcelona], 238 (24 agost 1933).
- «La carta d'Aribau a Ramon Muns». *Mirador* [Barcelona], 240 (7 setembre 1933).
- «Una altra poesia d'Aribau». *Mirador* [Barcelona], 267 (15 març 1934).
- «La filologia catalana en el període de la Decadència». *Revista de Catalunya* [Barcelona], 91 (octubre 1938), p. 274-280.
- *La filologia catalana en el període de la Decadència*. Barcelona: Crítica, 1989.
- MIRACLE, Josep. *La restauració dels Jocs Florals*. Barcelona: Aymà, 1960.
- MIRÓ BALDRICH, Ramon; VILA MEDINYÀ, Pep. «La defensa de la llengua catalana, de Gonzalo Saura». *Urtx* [Tàrrrega], p. 23 (2009), p. 414-451.
- MOLAS, Joaquim. «Tradició i modernitat en les trobes de B. C. Aribau». A: *Obra crítica*. Vol. I. Barcelona: Edicions 62, 1995, p. 265-269.
- «Reflexions per a una clausura». *Anuari Verdaguer* [Vic], 13 (2008), p. 294-295.
- *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma: Leonard Muntañer, 2010.
- MOLAS, Joaquim (ed.). *Poesia neoclàssica i pre-romàntica*. Barcelona: Edicions 62, 1968.
- MONNICKENDAM, Andrew. «Ivanhoe, a Tale of the Crusades, or Scott in Catalonia». A: PITTOCK, Murray (ed.). *The reception of Sir Walter Scott in Europe*. Londres: Continuum, 2006, p. 64-79.
- MONTOLIU, Manuel de. *Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna*. Barcelona: Pedagògica, 1922.
- *Aribau i la Catalunya del seu temps*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1936.
- MUÑOZ, Josep M. «Joan-Lluís Marfany, historiador (de la literatura)». *L'Avenç* [Barcelona], 373 (novembre 2011), p. 12-24.
- MURGADES, Josep. «D'una nació diglòssica (i també d'una altra de glotofàgica)». *Els Marges* [Barcelona], 87 (hivern 2009), p. 107-115.
- NADAL I FARRERAS, Josep Maria. *Las 1001 lenguas*. 2a ed. Bellcaire d'Empordà: Aresta, 2008.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (ed.). *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*. Vol. I. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1923.
- *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*. Vol. II. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1932.
- OLIVES CANALS, Santiago. *Bergnes de las Casas. Helenista y editor*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1947.
- PACHECO, Arseni (ed.). *Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*. Barcelona: Edicions 62, 1983.
- «Paraules d'A. Rovira i Virgili. Aribau». *La Revista* [Barcelona], 227 (1 març 1925), p. 74-75.
- PAZ, Mario. *Historia de la literatura inglesa del Romanticismo al siglo XX*. Buenos Aires: Losada, 1976.
- PUIG, Sebastià. *El poeta Cabanyes: Notas biográficas: «Preludios de mi lira» y otras poesías y documentos*. Barcelona: Oliva de Vilanova, 1927.
- RAFANELL, August. *La llengua silenciada*. Barcelona: Empúries, 1999.
- RAMON DE SAN PEDRO, Josep Maria. *D. Gaspar de Remisa y Miarons, marqués de Remisa: Esbozo de la biografía, de un banquero catalán en el Madrid isabelino, y bosquejo del*

- ambiente financiero de aquella época*. Barcelona: Servicio de Estudios del Banco Atlántico, 1953.
- RIBA, Carles. «Entorn de les trobes d'Aribau». A: *Obres completes*. Vol. III: *Crítica*, 2. Barcelona: Edicions 62, 1986, p. 118.
- RIBALTA I HARO, Jaume. «Constitución catalana y Cortes de Cataluña. Excerpta vuitcentista de Peguera, a càrrec de Ramon López Soler». *Revista de Dret Històric Català* [Barcelona], 2 (2003), p. 11-67.
- ROCA RICART, Rafael. *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*. València: Institució Alfons el Magnànim: Diputació de València, 2007.
- ROURA I ROCA, Jaume. «La Renaixença i Escòcia». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], 18 (1992), p. 353-375.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. «La Renaixença». A: ABADAL, Ramon d' [et al.]. *Moments crucials de la història de Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives, 1962, p. 287-327.
- *Història de la literatura catalana*. Vol. III. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.
- «Sobre el cas Puigblanch». A: *Il·lustració i Renaixença*. Pròleg de Joaquim Molas. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, p. 75-86.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni. «Prólech». A: RUBIÓ I ORS, Joaquim. *Lo Gayter del Llobregat: Poesías de D. Joaquim Rubió y Ors. Edició políglota*. Vol. IV: 1839-1895. Barcelona: Estampade Francisco X. Altés y Alabart, 1902, p. v-LXIV.
- «Com considero l'«Oda a la Pàtria», de l'Aribau». *La Veu de Catalunya* [Barcelona] (24 agost 1933).
- SALARICH I TORRENTS, Miquel S. «Joan Vinader i Nubau, precursor vigatà de la Renaixença». A: ARDERIU, Clementina [et al.]. *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Barcelona: Ariel, 1973, p. 345-348.
- SANCHIS GUARNER, Manuel. *El sector progressista de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València. Facultat de Filologia. Departament de Lingüística Valenciana, 1978.
- SANSONE, Giuseppe. «Discurs del professor Giuseppe Sansone». A: RIQUER, Martí de [et al.]. *Solemne investidura de Doctor Honoris Causa al Professor Giuseppe Sansone*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1991, p. 27-44.
- SIMBOR ROIG, Vicent. *Els orígens de la Renaixença valenciana*. València: Universitat de València, 1980.
- SOBERANAS, Amadeu-J. «Aribau i el guiatge de Fèlix Torres i Amat». A: TRIADÚ, Joan [et al.]. *Commemoració de la Renaixença: En ocasió del 150è aniversari de l'oda «La pàtria», d'Aribau (1833-1893)*. Barcelona: Fundació Jaume I, 1982, p. 29-38.
- SOLÀ DE ANDRÉS, Xavier. «Manuel de Cabanyes: aproximació literària i biogràfica». A: SOLÀ DE ANDRÉS, Xavier [et al.]. *Manuel de Cabanyes (1808-1833) i el romanticisme català*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 2009, p. 9-49.
- SOLDEVILA, Ferran. «Epíleg. La Renaixença». A: *Història de Catalunya*. Vol. III. Barcelona, Alpha, 1963, p. 1296-1325.
- SPRAGUE, Paula A. *El Europeo (Barcelona, 1823-1824): Prensa, modernidad y Universalismo*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt am Main: Vervuert, 2009.
- SUNYER, Magí. «La llengua catalana, del col·loquialisme a l'alta cultura». A: RIQUER, Borja de (dir.). *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. 7: *La consolidació del món burgès, 1860-1900*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 282-295.

- SUREDA I BLANES, Josep. *Pau Piferrer a Mallorca*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1966.
- VALL, Xavier. *Antoni de Bofarull. Poemes*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, 1996.
- «"Lo vot complert", de Pere Mata, un poema presentat com el pioner del romanticisme literari català». A: JORBA, Manuel [et al.] (ed.). *El segle romàntic: Actes del col·loqui sobre el romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 1997, p. 387-415.
- VILA, Pep. «L'estudi de la llengua i la literatura catalanes al Rosselló al segle XIX: balanç i estat de la qüestió». *Anuari Verdaguer* [Vic], 18 (2010), p. 280-285.
- VILAR COSTA, Joan. «Les Memorias de Torres Amat, pedra fonamental de la bibliografia catalana». *La Revista* [Barcelona], xxii (gener-juny 1936), p. 126-129.
- WEINREICH, Max. «Yivo and the problems of our time». *Yivo-bleter* [Vilnius] (25 gener 1913).
- ZAMBRANA MORAL, Patricia. «El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona], 46 (1997-1998), p. 245-285.
- *El Archivo Buenaventura Carlos Aribau de la Universidad de Málaga (Derecho, Política y Pensamiento)*. Barcelona: Càtedra de Historia del Derecho y de las Instituciones (Departamento de Derecho Privado Especial. Facultad de Derecho. Universidad de Málaga) [...], 2004.

